గీతార్థసంగ్రహాకలిత

శ్రీమద్భగవద్గీత

ప్రతిపదటీకాసహితము.

ఇది

తం. తేవప్పెరుమాళ్లయ్యగారిచే
తెలిఁగింపఁబడిన

శ్రీ రామానుజభాష్యముతోడను
తాత్పర్యచంద్రికాదులందుఁగల
విశేషవిషయములతోడను

వేమూరు - వేంకటకృష్ణమసెట్టి అండ్ సన్సు చేఁ
బ్రకటితమైనది.

MADRAS
1916.

Price Rs. 2-8-0.]

AGES 1 TO 480 AND TITLE PAGE PRINTED AT THE ANANDA PRESS, MADRAS.

శ్రీమద్భగవద్గీత - విషయసూచిక.

A

శ్రీకృష్ణాయ నమః.

జయతు జయతు దేవో దేవకీనన్దనోఽయమ్
జయతు జయతు కృష్ణో వృష్ణివంశప్రదీపః।
జయతు జయతు మేఘశ్యామలః కోమలాఙ్గో
జయతు జయతు పృథ్వీభారనాశో ముకున్దః॥
ఫుల్లేన్దీవరకాన్తి మిన్దువదనం బర్హావతంసప్రియమ్
శ్రీవత్సాఙ్క ముదారకౌస్తుభధరం పీతామ్బరం సున్దరమ్।
గోపీనాం నయనోత్పలార్చితతనుం గోగోపసఙ్ఘావృతమ్
గోవిన్దం కలవేణువాదనరతం దివ్యాఙ్గభూషం భజే॥
కృష్ణో రక్షతు నో జగత్త్రయగురుః కృష్ణం నమస్యా మ్యహమ్
కృష్ణేనామరశత్రవో వినిహతాః కృష్ణాయ తుభ్యం నమః।
కృష్ణాదేవ సముత్థితం జగదిదం కృష్ణస్య దాసోఽస్మ్యహమ్
కృష్ణే తిష్ఠతి సర్వ మేత దఖిలం హేకృష్ణ రక్షస్వ మామ్॥
తత్త్వం ప్రసీద భగవన్ కురు మ య్యనాథే
విష్ణో కృపాం పరమకారుణికః కిల త్వమ్।
సంసారసాగరనిమగ్న మనన్త దీన
ముద్ధర్తు మర్హసి హరే పురుషోత్తమోఽసి॥
నమో నమో వాఙ్మనసాతిభూమయే
నమో నమో వాఙ్మనసైకభూమయే
నమో నమోఽనన్తమహావిభూతయే
నమో నమోఽనన్తదయైకసిన్ధవే॥

శ్రీమద్గీతా కాలక్షేపారంభమునందు తమతమసంప్రదాయమునకుఁ దగినట్లు గురుపరంపరానుసంధాన పూర్వకముగా ననుసంధింపవలసిన శ్లోకములు.

వ్యాసం వసిష్ఠనప్తారం శక్తేః పౌత్ర మకల్మషమ్।
పరాశరాత్మజం వన్దే శుకతాతం తపోనిధిమ్॥
అచతుర్వదనో బ్రహ్మా ద్విబాహు రపరో హరిః।
అఫాలలోచన శ్శమ్భు ర్భగవాన్ బాదరాయణః॥
సమ్యఙ్న్యాయకలాపేన మహతా భారతేనచ
ఉపబృంహితవేదాయ నమో వ్యాసాయ విష్ణవే॥
సారథ్య మర్జున స్యాదౌ కుర్వన్ గీతామృతం దదౌ
లోకత్రయోపకారాయ తస్మై కృష్ణాత్మనే నమః॥
ప్రపన్నపారిజాతాయ వేత్రతోత్త్రైకపాణయే
జ్ఞానముద్రాయ కృష్ణాయ గీతామృతదుహే నమః॥
కరకమలనిదర్శితాత్మముద్రః
పరికలితోన్నతబర్హిబర్హచూడః।
ఇతరకరగృహీతవేత్రతోత్త్రో
మమ హృది సన్నిధి మాతనోతు శౌరిః॥
అగ్రే కృత్వా కమపి చరణం జానునైకేన తిష్ఠన్
పశ్చాత్పార్థం ప్రణయరసజుషా చక్షుషా వీక్షమాణః।
సవ్యే తోత్త్రం కరసరసిజే దక్షిణే జ్ఞానముద్రా
మాబిభ్రాణో రథ మధివసన్ పాతు న స్సూతవేషః॥
కృష్ణం కమలపత్రాక్షం పుణ్యశ్రవణకీర్తనమ్
వాసుదేవం జగద్యోనిం నౌమి నారాయణం హరిమ్॥
కృష్ణాయ యాదవేన్ద్రాయ జ్ఞానముద్రాయ యోగినే
నాథాయ రుక్మిణీశాయ నమో వేదాన్తవేదినే॥

శ్రీభగవద్గీతామాహాత్మ్యము.

గీతాశాస్త్ర మిదం పుణ్యం యః పఠేత్ ప్రయతః పుమాన్
విష్ణోః పద మవాప్నోతి భయశోకాదివర్జితః॥
గీతాధ్యయనశీలస్య ప్రాణాయామపరస్యచ
నైవ సన్తిహి పాపాని పూర్వజన్మకృతానిచ॥
మలనిర్మోచనం పుంసాం జలస్నానం దినేదినే।
సకృ ద్గీతామ్భసి స్నానం సంసారమలనాశనమ్॥
గీతా సుగీతా కర్తవ్యా కి మన్యైః శ్శాస్త్రసఙ్గ్రహైః।
యా స్వయం పద్మనాభస్య ముఖపద్మా ద్వినిస్సృతా॥
భారతామృతసర్వస్వం విష్ణో ర్వక్త్రా ద్వినిస్సృతమ్।
గీతాగఙ్గోదకం పీత్వా పునర్జన్మ న విద్యతే॥
సర్వోపనిషదో గావో దోగ్ధా గోపాలనన్దనః।
పార్థో వత్స స్సుధీ ర్భోక్తా దుగ్ధం గీతామృతం మహత్ ॥
ఏకం శాస్త్రం దేవకీపుత్రగీత, మేకో దేవో దేవకీపుత్ర ఏవ।
ఏకోమన్త్ర స్తస్యనామానియాని, కర్మాప్యేకంతస్యదేవస్యసేవా॥
ఓమ్॥ అస్య శ్రీభగవద్గీతామహామన్త్రస్య

భగవాన్ వేదవ్యాసః — ఋషిః
అనుష్టుప్ — ఛన్దః
శ్రీకృష్ణః పరమాత్మా — దేవతా
అశోచ్యానన్వశోచస్త్వం ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే } ఇతిబీజం
సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ — ఇతి శక్తిః
అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మాశుచః } ఇతికీలకమ్

నైనం ఛిన్దన్తి శస్త్రాణి నైనం దహతి పావకః } ఇత్యంగుష్ఠాభ్యాంనమః

నచైనం క్లేదయన్త్యాపో నశోషయతి మారుతః } ఇతి తర్జనీభ్యాంనమః

అచ్ఛేద్యోఽయ మదాహ్యోఽయ మక్లేద్యోఽశోష్యఏవచ } ఇతిమధ్యమాభ్యాంనమః

నిత్య స్సర్వగతః స్థాణు రచలోఽయంసనాతనః } ఇత్యనామికాభ్యాంనమః

పశ్య మే పార్థ రూపాణి శతశోఽథ సహస్రశః } ఇతికనిష్ఠికాభ్యాంనమః

నానావిధానిదివ్యానినానావర్ణాకృతీనిచ } ఇతి కరతలకరపృష్ఠాభ్యాంనమః

ఇతి కరన్యాసః.

అథ హృదయాదిన్యాసః.

నైనం ఛిన్దన్తి శస్త్రాణి నైనం దహతి పావకః } ఇతి హృదయాయ నమః

నచైనంక్లేదయన్త్యాపోనశోషయతిమారుతఃఇతిశిరసేస్వాహా

అచ్ఛేద్యోఽ యమదాహ్యోఽయమక్లేద్యోఽశోష్యఏవచ } ఇతి శిఖాయైవషట్

నిత్య స్సర్వగతః స్థాణు రచలోఽయం సనాతనః } ఇతి కవచాయ హుమ్

పశ్యమే పార్థ రూపాణి శతశోఽథ సహస్రశః } ఇతినేత్రత్రయాయ వౌషట్

నానావిధాని దివ్యాని నానావర్ణాకృతీనిచ ఇత్యస్త్రాయఫట్
శ్రీకృష్ణప్రీత్యర్థే పాఠే వినియోగః.

శ్రీకృష్ణాష్టోత్తరశతమ్.

శ్రీకృష్ణః కమలానాథో వాసుదేవ స్సనాతనః ।
వసుదేవాత్మజః పుణ్యో లీలామానుషవిగ్రహః ॥ ౧
శ్రీవత్సకౌస్తుభధరో యశోదావత్సలో హరిః ।
చతుర్భుజాత్తచక్రాసిగదాశఙ్ఖాద్యుదాయుధః ॥ ౨
దేవకీనన్దన శ్శ్రీశో నన్దగోపప్రియాత్మజః ।
యమునావేగసంహారీ బలభద్రప్రియానుజః ॥ ౩
పూతనాజీవితహర శ్శకటాసురభఞ్జనః ।
నన్దవ్రజజనానన్దీ సచ్చిదానన్దవిగ్రహః॥ ౪
నవనీతవిలిప్తాఙ్గో నవనీతనటోఽనఘః ।
నవనీతనవాహారో ముచికున్దప్రసాదకః ॥ ౫
షోడశస్త్రీసహస్రేశ స్త్రిభఙ్గీ మధురాకృతిః ।
శుకవాగమృతాబ్ధీన్దు ర్గోవిన్దో యోగినాంపతిః ॥ ౬
వత్సవాటచరోఽనన్తో ధేనుకాసురభఞ్జనః ।
తృణీకృతతృణావర్తో యమళార్జునభఞ్జనః ॥ ౭
ఉత్తాలతాలభేత్తాచ తమాలశ్యామలాకృతిః ।
గోపగోపీశ్వరో యోగీ కోటిసూర్యసమప్రభః ॥ ౮
ఇళాపతిః పరంజ్యోతి ర్యాదవేన్ద్రో యదూద్వహః ।
వనమాలీ పీతవాసాః పారిజాతాపహారకః ॥ ౯
గోవర్ధనాచలోద్ధర్తా గోపాల స్సర్వపాలకః ।
అజో నిరఞ్జనః కామజనకః కఞ్జలోచనః ॥ ౧౦
మధుహా మధురానాథో ద్వారకానాయకో బలీ ।

బృన్దావనాన్తసఞ్చారీ తులసీదామభూషణః ॥ ౧౧
స్యమన్తకమణే ర్హర్తా నరనారాయణాకృతిః ॥ ౧౨
ముష్టికాసురచాణూరమల్లయుద్ధవిశారదః ।
సంసారవైరీ కంసారి ర్మురారి ర్నరకాన్తకః ॥ ౧౩
అనాదిబ్రహ్మచారీచ కృష్ణావ్యసనకర్శకః ।
శిశుపాలశిరశ్ఛేత్తా దుర్యోధనకులాన్తకః ॥ ౧౪
విదురాక్రూరవరదో విశ్వరూపప్రదర్శకః ।
సత్యవా క్సత్యసఙ్కల్ప స్సత్యభామారతో జయీ॥ ౧౫
సుభద్రాపూర్వజో విష్ణు ర్భీష్మముక్తిప్రదాయకః ।
జగద్గురు ర్జగన్నాథో వేణునాదవిశారదః ॥ ౧౬
వృషభాసురవిధ్వంసీ బాణాసురకరాన్తకః ।
యుధిష్ఠిరప్రతిష్ఠాతా బర్హిబర్హావతంసకః ॥ ౧౭
పార్థసారథి రవ్యక్తో గీతామృతమహోదధిః ।
కాళీయఫణిమాణిక్యరఞ్జితశ్రీపదామ్బుజః ॥ ౧౮
దామోదరో యజ్ఞభోక్తా దానవేన్ద్రవినాశకః ।
నారాయణః పరంబ్రహ్మ పన్నగాశనవాహనః ॥ ౧౯
జలక్రీడాసమాసక్తగోపీవస్త్రాపహారకః ।
పుణ్యశ్లోక స్తీర్థపాదో వేదవేద్యో దయానిధిః ॥ ౨౦
సర్వతీర్థాత్మక స్సర్వగ్రహరూపీ పరాత్పరః ।
ఏవం శ్రీకృష్ణదేవస్య నామ్నా మష్టోత్తరం శతమ్॥ ౨౧
కృష్ణనామామృతంనామ పరమానన్దకారకమ్ ।
అత్యుపద్రవదోషఘ్నం పరమాయుష్యవర్ధనమ్॥ ౨౨

ఇతి శ్రీకృష్ణాష్టోత్తరశతం సమ్పూర్ణమ్.

శ్రీకృష్ణాష్టకమ్.

వసుదేవసుతం దేవం కంసచాణూరమర్దనమ్ ।
దేవకీపరమానన్దం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్ ॥
అతసీపుష్పసఙ్కాశం హారనూపురశోభితమ్ ।
రత్నకఙ్కణకేయూరం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్ ॥
కుటిలాలకసంయుక్తం పూర్ణచన్ద్రనిభాననమ్ ।
విలసత్కుణ్డలధరం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్ ॥
మన్దారగన్ధసంయుక్తం చారుహాసంచతుర్భుజమ్ ।
బర్హిపిఞ్ఛావచూడాఙ్గం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్ ॥
ఉత్ఫుల్లపద్మపత్రాక్షం నీలజీమూతసన్నిభమ్ ।
యాదవానాం శిరోరత్నం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్।
రుక్మిణీకేళిసంయుక్తం పీతామ్బరసుశోభితమ్ ।
అవాప్తతులసీగన్ధం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్॥
గోపికానాం కుచద్వన్ద్వకుఙ్కుమాఙ్కితవక్షసమ్ ।
శ్రీనికేతం మహేష్వాసం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్॥
శ్రీవత్సాఙ్కం మహోరస్కం వనమాలావిరాజితమ్ ।
శఙ్ఖచక్రధరందేవం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్॥
కృష్ణాష్టకమిదం పుణ్యం ప్రాతరుత్థాయ యః పఠేత్ ।
కోటిజన్మకృతం పాపం స్మరణేన వినశ్యతి ॥

శ్రీకృష్ణాయ పరబ్రహ్మణే నమః.

మొదటికూర్పు.

ఈగ్రంథమునకు టీకాతాత్పర్యములనుమాత్రము మదీయ
సుమిత్రులైన రాజశ్రీ వేమూరు-తిరువేంగడత్తా౛ శ్రేష్ఠి
రు రచించి వానిని నా కొకానొకప్పుడు చూపినవారైరి. నే
టీకా తాత్పర్యముల యొప్పిదమును దేటఁదనమును జూచి
వి యవశ్యముగా ముద్రింపఁదగునని చెప్పఁగా, వారందుల
ద్యకొని తన్ముద్రణపరిశోధనమునందు నన్ను నియమించిరి.
టీకాతాత్పర్యములు శ్రీరామానుజభాష్యము ననుసరించి
యనంతకొలఁదిని వ్రాయంబడినవయ్యు, ఆభాష్యమును
పూర్ణముగా వివరింపనిచో నందలి సిద్ధాంతములలో ముఖ్య
లైనవియేనియుఁ జక్కఁగాఁ దెలియుట కష్టముగా నుండుట
తను, భాష్యహృదయమో శ్రీవేదాంతదేశిక కృతతాత్పర్య
ంద్రికాసాహాయ్యము లేనిచో దురూహముగానుండుటచేతను,
ాష్యాభిప్రాయమంతయుఁ గరతలామలకమగుటకై యందలి
షయముల నెల్లను, దనుపపాదకములైన తాత్పర్యచంద్రికయం
లి ముఖ్యాంశముల నన్నిటిని, గూడినంతసులభశైలితో య
ామతి తెనిఁగించి యచ్చోయెడల నక్షత్రచిహ్నకుండలీకర
ాదులు గూర్చి చేర్చినాఁడ.

ఈ. తేవప్పెరుమాళ్లయ్య.

బవరినెల 1908 సం॥

రెండవకూర్పు.

పీ ఠి క.

లోకమునందుఁ బ్రాణులకెల్ల సామాన్యమైయున్న సంసార దుఃఖమును దొలఁగించి వాస్తవమయిన నిత్యసుఖమును గలిగించుటకై బుద్ధిమంతు లనేకులు తత్త్వవిచారముచేసిపెక్కు విషయములను పద్ధతులను సిద్ధాంతీకరించిరి. అట్లు వారువారు చేసిన సిద్ధాంతములు వారివారి దర్శనములనియు మతములనియుఁ జెప్పఁబడును. ఇట్లు సాంఖ్యము, యోగము, నైయాయికము, వైశేషికము, మీమాంస, వేదాంతము, అని దర్శనము లాఱు ముఖ్యముగా నేర్పడెను.

సాంఖ్యమును యోగమును ఈశ్వరుఁడున్నాఁడని యంగీకరింపవుగాన అవి నిరీశ్వరమతము లనఁబడును. అందు జడసముదాయమెల్ల ప్రకృతియనియు చేతనసమష్టియెల్ల పురుషుఁ డనియు తత్త్వములు రెండు. పురుషుఁడు ప్రకృతిబంధమునఁ జిక్కి జననమరణాత్మకమైన సంసారమును బొందుచున్నాఁడనియు, ఆ బంధమునుండి విముక్తిఁ బొందుటయె నిత్యసుఖ(అనఁగా మోక్ష)మనియు సాంఖ్యమతము. ప్రకృతినుండి విముక్తిఁ బొందుటకై యమ నియమ ప్రాణాయామాదులగు అనుష్ఠానములను దెలుపునదియే యోగదర్శనము.

నైయాయిక వైశేషికములు తర్కప్రధానములగుటచే తార్కికమతము లనఁబడును. ఇందును బ్రకృతియును బురుషుఁడును గలరు. ఈశ్వరుఁడును గలఁడుగాని, ఒకకార్యమున కొక కర్తయుండక తీఱదనెడి అనుమానముచేత-అనఁగా జగత నెడి

కార్యమునకు జగత్కర్త యొకఁడుండు నను న్యాయముచేత - సిద్ధించినవాఁడుగాన అనుమానసిద్ధుఁడగునుగాని ఆగమసిద్ధుఁడు గాఁడు. ఇందు ధర్మాధర్మరూపమై సుఖదుఃఖములిచ్చునది అదృష్టమని యొకటిగలదు. దానిచేత దుఃఖమత్యంతము నివర్తించుకొనుటయే యిందు మోక్షము.

మీమాంసయు వేదాంతమును వేదములనే ముఖ్యప్రమాణముగా ఆశ్రయించినవిగాన వైదికమతము లనఁబడును. మొదటఁజెప్పిన సాంఖ్యము మొదలయిన నాలుగింటికిని వేదములు ప్రమాణముగావు. వేదమందలి కర్మకాండమును మీమాంస ఆశ్రయించియుండును; జ్ఞానకాండమును వేదాంతము ఆశ్రయించియుండును. మీమాంస ప్రకృతిపురుషులతోఁగూడ 'అపూర్వ' మను మూఁడవదానిని బ్రతిపాదించుచున్నది. ఇదియె సుఖదుఃఖము లొసఁగునది. ఇందీశ్వరుఁడు చెప్పఁబడఁడు. వేదమందలి యజ్ఞాది విహితకర్మములను జేయఁగా ఆత్మకు స్వరూపప్రాప్తి కలుగుచున్నది. ఇదియె మీమాంసయందు మోక్షము. వేదాంతమందు ప్రకృతియుఁ బురుషుఁడును ఈశ్వరుఁడునుగలరు. ఇందలి యీశ్వరుఁడు ఆగమసిద్ధుఁడేకాని అనుమానసిద్ధుఁడుగాఁడు. రెండుమతములందును సిద్ధాంతమునకై తర్కము గ్రహింపఁబడుచున్నది. అయిన నది వేదానుగృహీతమైననేకాని వేదవిరుద్ధమైనచో నెంతమాత్ర మంగీకరింపఁబడదు. వేదమె యీరెంటికి సర్వోత్కృష్టమైన ప్రమాణము.

ఆఱవదియైన యీవేదాంతమునందు పెక్కులు అంతర్భేదములుపుట్టి పెక్కుమతములైనవి. ఆమతములన్నింటను ప్రకృతి, పురుషుఁడు, ఈశ్వరుఁడను మూఁడునుగలవు. కానియీమూఁ

టిస్వరూపములనుగూర్చియు వీనికిఁ బరస్పరముగల సంబంధము లనుగూర్చియు అభిప్రాయములు భిన్నములగుటంబట్టి యీమత భేదములు గలిగినవి. అవి అద్వైతము, విశిష్టాద్వైతము, ద్వైతము అనఁబడుచున్నవి. అద్వైతమున ప్రకృతియు పురుషుఁడును మిథ్యలనియు, ఈశ్వరునిభ్రాంతిచేఁ గలిగినవనియు, ఈశ్వరుఁడే సత్యమనియు, అతఁడొక్కఁడే తత్త్వమనియు సిద్ధాంతము. ఇందులకుఁగర్త శంకరాచార్యులు. పురుషుఁడుమాత్రమే మిథ్యయనియు, ప్రకృతియు ఈశ్వరుఁడును సత్యములనియును, అందు ప్రకృతి యీశ్వరునియం దుపాధినొందిన యొకభాగమేకాని వేఱుకాదు గాన మొత్తమునకు ఈశ్వరుఁడొక్కఁడే తత్త్వమనియు, భాస్కరాచార్యులు సిద్ధాంతముచేసిరి. ప్రకృతియును పురుషుఁడును ఈశ్వరుఁడును మూఁడును సత్యములనియు, అయినను ప్రకృతిపురుషు లీశ్వరుని వికారములేకాని వేఱుకానందున తత్త్వ మొక్కటియేయనియు, యాదవప్రకాశులు చెప్పిరి. శంకరు లభేదజ్ఞానముచేతను, భాస్కరయాదవులు జ్ఞానకర్మసముచ్చయముచేతను, ఈశ్వరస్వరూపముతో ఐక్యమునొందుట మోక్షమనిరి. ఈమూఁడు మతములు వరుసగా మాయావాదము, ఉపాధివాదము, వికారవాదము అనఁబడును. ఈమూఁడు మతములును గొంత భేదముగలిగియున్నను మొత్తమునకు తత్త్వ మొక్కటియే యున్నదని చెప్పుటవలన అద్వైతమనఁబడును.

ప్రకృతియు పురుషుఁడును ఈశ్వరుఁడునను మూఁడును సత్యములనియు, అనాదిగా వేఱువేఱై యుండునవేకాని, యొకటి మఱియొకదాని యుపాధిచేతఁగాని వికారముచేతఁగాని కలుగ

లేదనియు విశిష్టాద్వైతమును రామానుజాచార్యులు సిద్ధాంతీకరించిరి. ఇందు ప్రకృతిపురుషు లీశ్వరునకు శరీరమనియు, ఈశ్వరుఁడు వానికెల్ల ఆత్మయనియు, మూఁటికి శరీరాత్మసంబంధము చెప్పఁబడియున్నది. భక్తిప్రపత్తులచేత ఈశ్వరస్వరూపానుభవమునొందుట యిందు మోక్షమగును. ప్రకృత్యాదులుమూఁడును రామానుజ మతముచొప్పున సత్యములును అనాదిగా సిద్ధములు నగునుగాని పరమకల్యాణస్వరూపుఁడైన యీశ్వరునికి హేయములైన ప్రకృతిపురుషులతో శరీరాత్మసంబంధమెంతమాత్రము గలుగదని ద్వైతమును మధ్వాచార్యులు ప్రతిపాదించిరి. ఇందు భగవత్ప్రసాదముచే స్వస్వరూప యోగ్యమైన యానందము పుట్టుటయె మోక్షము.

ఈమతత్రయమువారు బ్రహ్మసూత్రములకును దశోపనిషత్తులకును భగవద్గీతకును భాష్యములు వ్రాసి తమతమదర్శనములను సిద్ధాంతీకరించిరి. కనుక బ్రహ్మసూత్రాదులు మూఁడును ప్రస్థానత్రయ మనఁబడును. అందు భగవద్గీతకు రామానుజాచార్యు లనుగ్రహించిన భాష్యమునననుసరించి పూర్వమొకటీక వ్రాయంబడినది. ఇపుఁడు రామానుజభాష్యమునే సంపూర్ణముగాఁ దెనిఁగించి యందుల సందిగ్ధాంశములకు వివరణముగా శ్రీవేదాంతదేశికులు రచించిన తాత్పర్యచంద్రికయను వ్యాఖ్యలోని విశేషవిషయములనుగూడ సవిస్తరముగాఁ జేర్చి మఱియు నావశ్యకములగు పెక్కువిషయములనుగూర్చి యిది యిపుడు ప్రకటింపనయ్యెను.

మఱియు శ్రీయామునార్యులు గీతాసారముగారచించిన గీతార్థసంగ్రహమునకు వేదాంత దేశిక విరచితమగు వ్యాఖ్య నను

సరించి సరళముగాఁ దాత్పర్యమును, గీతాసారసర్వస్వ మని ప్రాయికముగా నెన్నంబడు చరమశ్లోకమునకు శ్రీలోకగురు కృతరహస్యార్థము ననుసరించి యొక లఘువ్యాఖ్యయు నిందుఁ మునుపటివలెనే కూర్పంబడియున్నవి, ఆయామతస్వరూపముల ను సవిస్తరముగాఁ దెలియఁగోరువారు ఆనందాశ్రమగ్రంథ మాలికలోని దర్శనసంగ్రహమును జూచినచో నన్నియుఁ గర తలామలక మగును.

జూలై నెల 1916 సం॥ త. తే.

శ్రీకృష్ణాయ పరబ్రహ్మణే నమః.
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమద్భగవద్గీత.

అవతారిక.

శ్లో॥ [1]యత్పదాంభోరుహధ్యాన విధ్వస్తాశేషకల్మషః।
వస్తుతాముపయాతోఽహం యామునేయం నమామితమ్॥

---

1. శ్రీయామునాచార్యులు భగవద్గీతార్థము లన్నియు క్రోడీకరించి గీతార్థసంగ్రహ మనునొక సంగ్రహమును రచించియున్నారు. దానిని మార్గప్రదర్శకముగా నుంచుకొనియే రామానుజాచార్యులు గీతకు భాష్యము వ్రాసిరి. మఱియు యామునాచార్యులు రామానుజాచార్యుల యాచార్యపరంపరలో పూర్వులైనవారు గనుక పరమాచార్యులును అగుదురు. ఇంతేకాక ప్రారంభింపఁగోరిన గ్రంథము నిర్విఘ్నముగా పరిపూర్తినొంది వర్ధిల్లుటకు ఆదిని మంగళ మాచరించుటయు నవశ్యము. కనుక యామునార్యులు గీతార్థముల నుపదేశించినవారగుటను వారి ననువర్తించుటవలన స్వాచార్యులకు తృప్తికలుగుటను అనుసంధించి మొదట వారిని స్తుతించి యాపరమాచార్యస్తుతి రూపముగా గ్రంథాదిని జేయు మంగళము నాచరించు చున్నారు:— యత్...కల్మషః:— యత్ = ఎవ్వరియొక్క—యచ్ఛబ్దము ఆచార్యగుణసమృద్ధి సర్వోత్కృష్టమగుట వలనఁ గలిగిన ప్రసిద్ధిని సూచించుచున్నది. పదఅంభోరుహ = పాదారవిందముల యొక్క—ఇట పదములను అంభోరుహములనుటచే అతిభోగ్యములుగా నుండుటయుఁ గాఁబట్టియె వానియందలి ప్రీతిగలుగుటయు తెలియుచున్నది గాన వానిని గూర్చినధ్యానమును ప్రీతిపూర్వకమైన దని సిద్ధించుచున్నది. 'స్నేహపూర్వ మనుధ్యానం భక్తి రిత్యభిధీయతే' అన్నట్లు, అట్టిధ్యానము భక్తిరూపమగుచున్నది. ధ్యాన = అట్టినిరంతరచింతనముచేత—ఇచట ధ్యానశబ్దముచే ద్రోణాచార్యుని చక్కఁ-నుపాసింపక ధ్యానమాత్రముచే సిద్ధినిబొందిన యేకలవ్యునివలె

[1]శ్రియఃపతియు,

తాను యామునాచార్యుల కగుట తెలుపఁబడినది,విధ్వస్త=పటాపంచలు సేయఁబడిన, అశేష=సమస్తములైన, కల్మషః=పాపములు గలవాఁడు- ఒకతూరి చూచినమాత్రనే బహుతరముగా కల్మషములు విధ్వస్తము లగుచున్నవి. నిరంతరస్మరణముచేత అవి సవాసనముగా నిర్మూలము సేయఁబడినవని 'విధ్వస్తాశేషకల్మషః' అన్నారు. ఇట్టి, అహం=నేను, వస్తుతాం=వస్తుత్వమును, ఉపయాతః=పొందితిని - ఎవ్వనిపదారవిందముల ధ్యానించి పాపములనెల్లఁ బోఁగొట్టుకొని నే నొకవస్తు వనఁ దగితినో యనుట. తం=అట్టి,యామునేయం=యామునాచార్యులను,నమామి=నమస్కరించుచున్నాను. దీనిచే స్వాచార్యుల వలెనే ఆయాచార్యులపరంపరనుగూడ అత్యాదరముతో భజింపఁ దగునని శిక్షితమైనది.

1. ఇచట 'నారాయణః పరం బ్రహ్మ గీతాశాస్త్రి సమీరితః' అను యామునార్యుల సంగ్రహప్రథమశ్లోకమున గీతాశాస్త్రమునందెల్ల ప్రతిపాద్యుఁడైనవాఁడు నారాయణుఁడని చెప్పఁబడినది. నార+అయనః = నారములు అయనముగాఁ గలవాఁడు. లేక,నారములకు అయనమైవాఁడు అని వ్యుత్పత్తి. భగవంతుఁడు దివ్యాత్మస్వరూపుఁడు. నారములు అనఁగా అతనిదివ్యాత్మస్వరూపము తప్పతక్కినవి సమస్తము. వానికి అయనము (అనఁగా స్థానమైనది) భగవంతుని స్వరూపము.రామానుజాచార్యులును సంగ్రహశ్లోకము ననుసరించి గీతాప్రతిపాద్యవస్తువగు నారాయణుని ప్రతిపాదింపఁబూని ముందు అయనశబ్దార్థమగు దివ్యస్వరూపమును నిష్కరించి తెలుపుచున్నారు.(శ్రియఃపతియు) శ్రీదేవికి పెనిమిటియైనవాఁడు. 'ఏష నారాయణః శ్రీమాన్ క్షీరార్ణవనికేతనః। నాగపర్యఙ్కముత్సృజ్య హ్యాగతో మధురాంపురీమ్'(హరివంశము, విష్ణుపర్వము ౫౮-౧౦) 'శ్రీదేవికి నిత్యసహచరుఁడై, చేతనాచేతనములు శరీరముగాఁ గలిగియుండుటచే అన్నిటియందును వ్యాపించినవాఁడై పాలసముద్రము వాసముగాఁగల యీభగవంతుఁడు, స్వేచ్ఛావతారంజేసి మనుష్యుల కెల్లవారికి

నిఖిలహేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతానుఁడును, [2]స్వేతరసమస్త

దృష్టిగోచరుఁడు కాఁగోరి తనశయ్యమైన అనంతుని సంకర్షణరూపముతో మొ టి నవతరింపఁజేసి మధురాపురికి తాను వేంచేసినాఁడు' అని నారాయణునికి దేవితోడి నిత్యసాహచర్యము చెప్పఁబడినది. మఱియు 'అర్థో విష్ణురియం వాణీ.' (విష్ణుపురాణము - ప్రథమాంశము. ౮-౧౮.) 'విష్ణువు అర్థము ఈమె (శ్రీదేవి) వాక్కు-శబ్దము' అని శబ్దార్థములవలె విష్ణువునకును శ్రీదేవికిని నిత్య సంబంధము చెప్పఁబడినది. ఇట్లు నారాయణుఁడు శ్రీతోడినిత్యయోగమువలన స్వరూపసిద్ధముగా శ్రియఃపతియయ్యెను. అనఁగా శ్రియఃపతిత్వము నారా యణునికి స్వరూపములో చేరినదయ్యెను. కనుకనే అతనిస్వరూపమును వివ రించునీపట్టునందు 'శ్రియఃపతి'యని నిరూపించిరి.

1. నిఖిల...తానుఁడును - నిఖిల=సమస్తములైన, (హేయ)త్యాజ్యములైనవానికి, (ప్రత్యనీక)ప్రతిభటమైనట్టి - విరోధియైనట్టిదగు - తీర్థసేవాదులుకూడ కొన్నికొన్ని హేయములను పోఁగొట్టునుగాన అవి గావనుటకై నిఖిలహేయప్రత్యనీక మనఁబడెను, ఇట్టి, (కల్యాణ)మాంగల్యము యొక్క, (ఏకతానః)ఏకాగ్రమైనవాఁడు - కేవలకల్యాణమయుఁడైన వాఁడనుట-లేక, (కల్యాణ) మీఁదఁజెప్పఁబడు కల్యాణగుణములకే, (ఏకతానః) ఆశ్రయమైన వాఁడనియు నర్థము-హేయప్రత్యనీకమైనది ఒకరియందలి హేయములను నిరాకరించునట్టిదో తనయందలి హేయములను నిరాకరింపక సైఁచుట కలుగదు. కనుక హేయశూన్యమును అగునని అర్థమువలన సిద్ధించుచున్నది. ఇచట హేయములకు 'నిఖిల' అను విశేషణము గూర్చుటచే అచిత్తులన్నిటఁ గలుగు వికారాదులును చిత్తులన్నిటను గలుగుక్లేశాదులును సంగ్రహింపఁబడినవి.

2. స్వేతర...స్వరూపుఁడును-త్రివిధములైన చేతనములును అచేతనములును ఒకటివలెనే యొకటి పరాధీనములగును గాన యిట్టిస్వాధీనమగువస్తువు మఱొకటిలేదనెడి యభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నారు. (స్వ+ఇతర)తనకంటె ఇతరములైన, (సమస్తవస్తు) సకలపదార్థములకు-సర్వవిధచేతనాచేతనము

వస్తువిలక్షణానన్త జ్ఞానానందైకస్వరూపుఁడును,[1]స్వాభావికానవధికాతిశయజ్ఞానబలైశ్వర్యవీర్యశక్తితేజఃప్రభృత్యసంఖ్యేయ

లును,(విలక్షణ) వేఱులక్షణములుగలదియు,(అనంత) అంతములేనిదియు-మూఁడువిధములైన పరిచ్ఛేదములులేనిదనుట, (జ్ఞానఆనంద) జ్ఞానమునుఆనందమును అగు - జ్ఞానానందమయమైన, (స్వరూపుఁడును) స్వరూపముగలవాఁడును. 'ఈదేశమందేయున్నది; ఈదేశమందులేదు' అనిదేశపరిచ్ఛేదము. 'ఈకాలమందుఉన్నది; ఈకాలమందులేదు' అనికాలపరిచ్ఛేదము. 'ఇదియిదికాదు' అని వస్తుపరిచ్ఛేదము. ఈమూఁడు పరిచ్ఛేదములు లేనిదై-అనఁగా సర్వదేశసర్వకాలములను వ్యాపించిసర్వవస్తువులందును అంతర్యామియై యుండునదే అనంతము. వస్తుపరిచ్ఛేదము లేనిదియనఁగా పరస్పరము విరుద్ధములుగా నుండు ఆయా వివిధవస్తువులును తానును స్వరూపమునం దొక్కవస్తువేయగు ననికాని, తా నొకటితప్ప తక్కినవస్తువులెల్ల మిథ్యలగు ననికాని గ్రహింపరాదు. సమస్తవస్తువులును ఈశ్వరునికి శరీరము గావునను, సమస్తవస్తువులందును ఈశ్వరుఁడు అంతరాత్మయై వ్యాపించి నియమించుచుండును గావునను, శరీరమును అందలి యాత్మయు రెండును ఏకవస్తువుగానే గ్రహించునట్లు,శరీరభూతమైన యొక్కొక్కవస్తువును అందలి పరమాత్మయగు భగవంతుఁడును చేరి యేకవస్తువేయగుటచే ఒక్కొకవస్తువును భగవంతుఁడే యగుననియు, కావున ఒక్కొక్కవస్తువుపేరును భగవంతునికే చెల్లుననియు, కనుక భగవంతుఁడు తప్పమఱియొక వస్తువులేదనియు, ఈప్రకారము గ్రహించునది. ఇదియే విశిష్టాద్వైతమున వస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్యము. ఇది యీశ్వరునికిని తక్కిన వస్తువులకునుగల శరీరాత్మభావముచేఁ గలిగినది.దీనింబట్టి, ఈశ్వరునితోడ చిత్తులకు జ్ఞానభోగములందు సమత్వము గలిగియు,సర్వప్రకారములందును సమత్వము గలుగ దనుటసిద్ధము.

1. స్వాభావిక...మహోదధియును - ఇందుగుణములు చెప్పఁబడుచున్నవి. ముక్తులకును నిత్యులకును గల జ్ఞానాదిగుణములు పరమాత్మునిసంకల్పమునకు అధీనములైనవి. పరమాత్ముని జ్ఞానాదులు అట్టివి గావనుటకై 'స్వాభావికములు' అనఁగా పరాధీనములుకానివి - అనఁబడినవి. మఱియునవి, నిర

కల్యాణగుణగణ మహోదధియును, ¹ స్వాభిమతానురూపైక

(అధిక + అతిశయములు - మేరలేని అతిశయముగలవి. ఈరెండువిశేషణము లచే 'పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే, స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ' (శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు. ౬-౮.) అనుశ్రుతిప్రతిపాదితములైన పరత్వస్వాభావికత్వములు ప్రతిగుణమునకును గలవని తెలియనయ్యెను. జ్ఞాన, బల, ఐశ్వర్య, వీర్య, శక్తి, తేజస్సులనెడి గుణములాఱును సమస్తగుణబృందమునందు ప్రధానములగావున కంఠోక్తముగాఁ జెప్పఁబడినవి. తక్కిన సౌశీల్యాది గుణములు 'ప్రభృతి'శబ్దముచే గమ్యములుగా సంగ్రహింపఁబడినవి. మఱియును భగవంతుఁడు జగత్తునకు సంహారమును, సృష్టిని, రక్షణమును జేయుటకై సంకర్షణుఁడు, ప్రద్యుమ్నుఁడు, అనిరుద్ధుఁడు అనువ్యూహములు మూఁటినిబొందును. అందు మొదటివ్యూహమున తత్కార్యమునకుఁ దగునట్లు జ్ఞానబలములును, రెండవ వానియందు ఐశ్వర్యవీర్యములును, మూఁడవదానియందు శక్తితేజస్సులును, పుట్టునుగనుక, ఆక్రమమునుబట్టియు జ్ఞానబలైశ్వర్య వీర్యశక్తితేజస్సులు అని యీగుణక్రమము ఏర్పఱుపఁబడినది. మఱియుభగవంతుఁడు 'తనంతనే సర్వమును సర్వవిధములచేతను సర్వకాలములందును ప్రత్యక్షముగా తెలియును (జ్ఞానము); అట్లు ప్రత్యక్షముగా తెలిసినసర్వమును ధరించును(బలము); ధరించుమనే నియమించును (ఐశ్వర్యము); ధరించుచును నియమించుచును పటుత్వము చెడకుండును (వీర్యము); అఘటితములను ఘటింపఁజేయును(శక్తి); వానిని ఘటించునప్పుడు మఱొకరిసాహాయ్యమపేక్షింపకయు ఒకరికిని తన్నుక్రిందుపఱుపశక్యముగాకయు, తానేయందఱిని క్రిందుపఱుచును (తేజస్సు); అనెడియీ కార్యక్రమమునుబట్టియు గుణక్రమము ఇట్లు పఠింపఁబడుచున్నది. ఇట్టి జ్ఞానాదిగుణములు,(ప్రభృతి) మొదలుగాఁగల, (అసంఖ్యేయ(లెక్కింపరాని,(కల్యాణగుణగణ) కల్యాణగుణ సమూహములకు, (మహోదధియును) మహాసముద్రమువంటివాఁడును. ఇందు గుణములకు 'అసంఖ్యేయ' మనియు 'మహోదధి' మనియుఁ జెప్పుటచే 'యథారత్నాని జలధే రసంఖ్యేయాని పుత్రక! తథాగుణాహ్యనన్తస్య అసంఖ్యేయా మహాత్మనః'(వామనపురాణము.౭౪-౪౦.)ఇత్యాదులు తలంపునకు వచ్చుచున్నవి.

1. స్వాభిమత ... దివ్యరూపుఁడును-ఇందు విలక్షణవిగ్రహయోగము చెప్పఁబడుచున్నది. (స్వ అభిమత అనురూప) తనకు అభిమతమైనదియు అను

రూపాచింత్య దివ్యాద్భుత నిత్యనిరవద్య నిరతిశయౌజ్జ్వల్య సౌందర్య సౌగంధ్య సౌకుమార్య లావణ్య యౌవనాద్యనంత గుణనిధి దివ్యరూపుండును, [1] స్వోచిత వివిధ విచిత్రానంతాశ్చర్య నిత్యనిరవద్యాపరిమిత దివ్య భూషణుండును, స్వానురూపాసంఖ్యేయాచింత్యశక్తి నిత్య నిరవద్య

రూపమైనదియు-అభిమతమైనను అనురూపముగాకయు అనురూపమైనను అభిమతముగాకయు లోకమున నుండుట గలదుగాన రెండునైనదిగా చెప్పఁబడెను. (ఏకరూప) ఎప్పుడును ఒక్కరీతి నేయుండునదియు-వ్యూహవిభవాదులైన అవస్థలందును విగ్రహమునకు హేయప్రత్యనీకత్వము ఆనందావహత్వము మొదలైన స్వభావములు వీడకుండునను. (అచింత్య) చింతింపఁ దరముకానిదియు, (దివ్య) పరమాకాశమందు వర్తించునదియు, (అద్భుత) ఆశ్చర్యమైనదియు - వటపత్రశయన విశ్వరూపాదులచేత ఆశ్చర్యమైనదనుట, (నిత్య) నిత్యమైనదియు, (నిరవద్య) జర మొదలగు దోషములులేనిదియు, (నిరతిశయ, ఔజ్జ్వల్య, సౌందర్య, సౌగంధ్య, సౌకుమార్య, లావణ్య, యౌవన, ఆది) క్రమముగ మించిన ఉత్కృష్టమైనదిలేనట్టివగు, నిగనిగమను కాంతి, అవయవశోభ, మంచివాసన, మహాబలముండియుఁ బువ్వువలె మెత్తందనము, సముదాయశోభ, యౌవనము మొదలగు, (అనంతగుణనిధి) లెక్కలేని గుణములకు పాత్రమైనదియు, (దివ్య) అప్రాకృతమైనదియు, అగు, (రూపుండును) విగ్రహముగలవాఁడును-ఇట ఔజ్జ్వల్యము మొదలైవానిచే శుభాశ్రయత్వమునకును భోగ్యత్వమునకును అనువైన మంగళగుణములు చెప్పఁబడెను. 'సుకుమారౌ మహాబలౌ' (రామాయణము) అని మహాబలత్వముతోడి సౌకుమార్యము తెలియునది.

1. స్వోచిత...భూషణుండును-స్వరూపమును దానిగుణములును విగ్రహమును దానిగుణములును జెప్పి విగ్రహమందున్న ఆభరణవర్గమును ఆయుధవర్గమును తెలుపుచున్నారు. (స్వఉచిత) అట్టివిలక్షణవిగ్రహముతోఁ గూడిన స్వరూపమునకుఁ దగినట్టియు (వివిధ) హారకిరీటాదిరూపముచే నానావిధములైనవి (విచిత్ర) బంగారు మణులు మొదలగువానిచే విచిత్రములైనవియు, (అ

నిరతిశయ కల్యాణ దివ్యాయుధుండును, [1]స్వాభిమతానురూప నిత్యనిరవద్య స్వరూప గుణ విభ వైశ్వర్య శీ లాద్యనవధికాతి శయాసంఖ్యేయ కల్యాణ గుణ గణ శ్రీవల్లభుండును,

---

వంతాశ్చర్య) కొలఁదిలేని ఆశ్చర్యమునుగలిగించునవియు, (నిత్యనిరవద్య) నిత్యములును నిరవద్యములునైనవియు, (అపరిమిత) లెక్కలేనివియును, (దివ్య) అప్రాకృతములైనవియు అగు, (భూషణుఁడును) భూషణములుగలవాఁడును— (స్వఅనురూప) తనకు తగినట్టివియు, (అసంఖ్యేయ) లెక్కింపఁ దరముకానివియు, (అచింత్యశక్తి) ఎన్నవలవికానిశక్తిగలవియు-గొడ్డండ్రు గడ్డపాఱలు మొదలగు పెక్కింటిచేతఁ గష్టపడి చేయవలసిన సాలపర్వత భూతలవిదళనమును ఒక్కబాణముచేతనేకదా రామావతారమున చేసినాఁడు. కనుక వానిశక్తి అచింత్యమనుట, (నిత్యనిరవద్య) ములైనవియు, (నిరతిశయకల్యాణ) నిరతిశయానందము గూర్చునవియు, (దివ్య) మైనవియునగు (ఆయుధ) ములుగలవాఁడును.

1. స్వాభిమత...వల్లభుండును-పూర్వము భగవంతునిస్వరూపము నిరూపించుటకై సామాన్యముగా శ్రీదేవిని జెప్పి యిపు డతనివిభూతినడుమను నెలకొనియున్న యాదేవిని విశేషించి తెలుపుచున్నారు. (స్వఅభిమత అనురూప నిత్య నిరవద్య) ములైనవియగు, (స్వరూప) దివ్యాత్మస్వరూపమును, (రూప) దివ్యవిగ్రహమును, (గుణ) నిరతిశయౌజ్జ్వల్యసౌందర్యాదులగు విగ్రహగుణములును, (విభవ) పరిజనము మొదలైనవిభవమును, (ఐశ్వర్యశీల ఆది, అనవధికాతిశయ, అసంఖ్యేయ, కల్యాణ, గుణగణ) ఐశ్వర్యము శీలము మొదలుగాఁగలవియు, మితిలేని అతిశయముగలవియు, లెక్కింపరానివియు, మంగళకరములైనవియునగు, గుణములయొక్క సమూహమును), గల, (శ్రీ) లక్ష్మీదేవికి, (వల్లభ) చెలువుఁడయినవాఁడును- శ్రీదేవికిఁగల స్వరూపమును, రూపమును, రూపగుణములును, విభవమును, ఐశ్వర్యాదిగుణగణమును ఈమైదును భగవంతుఁడగుతనకు అభిమతములును అనురూపములును నిత్యములును నిరవద్యములు నగునని యర్థము. లక్ష్మీస్వరూపము నిర్వికారమై సర్వకాలవర్తియగుటచే నిత్యమైనది; జరాదులులేమిచే నిరవద్యమైనది; భగవంతుని స్వరూపము

[1]స్వసంకల్పాను విధాయి స్వరూపస్థితి ప్రవృత్తిభేదా శేష శేష

వలె కల్యాణైకతానత్వాదులు గలిగియుండుటచే అనురూపమైనది. రూపము (విగ్రహము) పరమపదమునం దున్నట్టిదే అవతారాదిదశలయందు నుండుటచే నిత్యమైనది. అది 'అస్యాదేవ్యా యథారూప మజ్గప్రత్యజ్గసౌష్ఠవమ్ । రామస్యచయథారూపం తస్యేయమసితేక్షణా' 'విష్ణోర్దేహానురూపాం వైకరోత్యే షాత్మన స్తనుమ్' అన్నట్లు అనురూపమైనది. విగ్రహగుణములు ఒకప్పుడును కొఱవడకుండుటచే నిత్యములు; ముడుతలు, కొలుపుట మొదలగు దోషములు లేమిచే నిరవద్యములు. విభవము 'దేవతిర్యఙ్మనుష్యేషు పున్నామా భగవాన్ హరిః। స్త్రీనామ్నీ లక్ష్మీర్మైత్రేయ నానయోర్విద్యతేపరమ్' అన్నట్లు అనురూపమైనది. ఈశ్వరుని ఐశ్వర్యాదులే అనవధికాతిశయములుగాన లక్ష్మియైశ్వర్యాదులును అట్టివగుటయెట్లు? అన్నచో లక్ష్మియైశ్వర్య మీశ్వరుని కభిమతముగాన దోషములేదు. 'అస్యేశానా జగతో విష్ణుపత్నీ 'అని విష్ణుపత్నీత్వవేషముననేకదా సమస్తజగమును ఏలుచున్నది. ఐశ్వర్యము నిగ్రహాదిప్రసక్తి లేమిచే నిరవద్యమైనది. నిగ్రహాదులు పురుషుని కనురూపములుగాన యామెవల్లభుని భాగమేయగును. శీలమనఁగా మహత్త్వముండినను మందులతో గుత్తముగాఁ గలసిమెలసి యుండుటగదా. అట్టియెడల తనయుత్కర్షను ఒకప్పుడును తెలుపకుండుటయే ఆశీలముయొక్క నిత్యత్వము. అది 'తుల్యశీలవయోవృత్తామ్' (రామాయణ) అన్నట్లు అనురూపమైనది.

1. స్వసంక...చరణయుగళము గలవాఁడును - ఇట నిత్యపరిజన విశిష్టత్వమును జెప్పుచున్నారు. (స్వసంకల్ప అనువిధాయి) తనసంకల్పమును అనుసరించి నడచునట్టివైన, (స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేద) ములుగలవారును, (అశేష శేషతా ఏకరతిరూప) సమస్తమైన శేషవృత్తియందే ముఖ్యముగా (అవలంబించి) యున్నప్రీతియే స్వభావముగాఁ గలవారును - సర్వవిధకైంకర్యములను జేయుటయందే వారికి ప్రీతి. అది మఱియొక్కటియందును గలుగదు-ఆప్రీతియెవారికి స్వభావమని యర్థము, (నిత్య) నిత్యులును-ముక్తులవలె ఒకప్పుడు స్వరూపాదులు సంకోచించియుండిన వారుగారు- నిత్యమును సంకోచింప

త్రైకరతిరూప నిత్యనిరద్య నిరతిశయజ్ఞానశక్తిక్రియైశ్వర్యాద్య నంత గుణగణాపరిమిత సూరులచేత ననవరతము స్తుతింపఁబడు చుండు చరణయుగళము గలవాఁడును [1] వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్య

కుండు జ్ఞానాదిగుణములు గలవారనుట. (నిరవద్య) క్లేశముకర్మము స్వాతంత్ర్య ము అభిమానము మొదలైనదోషములులేనివారును, (నిరతిశయ) ముఖ్యమైన,(జ్ఞాన శక్తి క్రియా ఐశ్వర్య ఆది అనంతగుణగణ) ములుగలవారును, (అపరిమిత) కొలఁ దిలేనివారును అగు, (సూరు) లు చరణయుగళము నెల్లప్పుడును స్తుతించుచుం దురనియర్థము. నిత్యసూరుల స్వరూపస్థితి ప్రవృత్తులు పరమాత్మని సంకల్పము నకు లోనయిన వనఁగా అతనినిచ్ఛచేత సిద్ధించినవనుట. అతని కిచ్ఛ లేకపో యెనా వానినెల్లమరలఁ దీసికొనఁజాలును. కాని యట్లిచ్ఛ లేకపోవుట యెుక ప్పుడును సంభవింపదు. ఆయిచ్ఛ నిత్యమైనది. పరమాత్మసంకల్పమునకు లోన యినస్వరూపస్థితి ప్రవృత్తులుగలిగియుండుట బద్ధముక్తప్రకృతిప్రాకృతకా లాదులన్నింటను సమానము. అశేషశేషతయనఁగా భగవంతుని కభిమతమైన ఆకారములెల్లఁ గలిగియుండుట. 'శరా నానావిధాశ్చాపి ధను రాయతవిగ్ర హమ్। అన్వగచ్ఛ_న్త కాకుత్స్థం సర్వేపురుషవిగ్రహాః' 'నివాసశయ్యాసనపా దుకాంశు కోపధాన వర్షాతపవారణాదిభిః। శరీరభేదై స్తవశేషతాం గతై ర్యథోచితం శేషఇతీరితే జనైః॥ ఇత్యాదులు తెలియదగినది. వారిజ్ఞానక్రియైశ్వ ర్యాదులు నిత్యనిరవద్యనిరతిశయములు· జ్ఞానము నిరతిశయమనఁగా పరమాత్మ జ్ఞానముతో సాటియైనదనుట. క్రియ నిరతిశయమనఁగా స్వచ్ఛందానంతకైం కర్యమైయుండుట. ఐశ్వర్యము నిరతిశయమైన దనఁగా తమయిచ్ఛచేతఁ గయికొనెడి ఆయాశరీరేంద్రియాదులను నియమించుటయందు అడ్డులేకయుం డుట-వానిని ఏయడ్డియులేక తలఁచినట్లెల్ల భగవత్కైంకర్యమునకై నియమిం చుట యని భావము కాని యన్నిటియందును అది గలిగియుండుటకాదు.ఇదియే 'జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ' అని సూత్రింపఁబడెను. ఇట్టిసూరులే 'సదాపశ్యన్తిసూరయః, తద్విప్రాసోవిపన్యవో జాగృవాంసః సమిన్ధతే' అనిప్రతిపాదింపఁబడిరి. విపన్యవులనఁగా విశేషించి స్తుతిశీలురు.

1. వాఙ్మ...స్వభావుండును. (వాచ్ మనస) వాక్కునకును మన

స్వరూప స్వభావుండును [1] స్వోచిత వివిధ విచిత్రానంతభోగ్య భోగోపకరణ భోగస్థాన సమృద్ధానంతాశ్చ ర్యానంతమహా విభ వానంతపరిమాణ నిత్యనిరవ ద్యాక్షర పరమవ్యోమనిల యుండును, [2] వివిధ విచిత్రానంత భోగ్యభోక్తృవర్గ పరిపూర్ణ

స్సునకును,(అపరిచ్ఛేద్య)ఇంతయని కొలఁది యిడరాని,(స్వరూపస్వభావ)ములు గలవాఁడు. స్వరూపస్వభావములు కొలఁదియిడరానివే కాని తెలియరానివి గావు. తెలియరాని వన్న యెడల 'తద్విజిజ్ఞాసస్వ' 'మనసాతు విశుద్ధేన' 'బ్రహ్మవిత్' 'ఆనన్దంబ్రహ్మణో విద్వాన్' ఇత్యాదులగు వేదకశ్రుతులకు విరుద్ధమగును. 'యతోవాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహ' ఇత్యాదులూహ్యము.

1. స్వోచిత...నిలయుండును - ఇందువాసస్థాన మగు నిత్యవిభూతిని జెప్పుచున్నారు. (స్వ ఉచిత) తనకు తగినదియు, (వివిధవిచిత్ర) ములైనవియు, అగు (భోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థాన)ములచేత-భోగ్యములనఁగా శబ్దాది విషయములు, భోగోపకరణములనఁగా భోగమునకు సాధనములైన దేహేంద్రియాదులు, భోగస్థానములనఁగా సౌధారామ ప్రదేశములు, ఇట్టివానిచేత, (సమృద్ధ) నిండినదియు, (అనంతాశ్చర్య) మైనదియు,(అనంతమహావిభవ) ములు గలదియు- విభవములనఁగా వాహనరత్నాదులు, (అనంతపరిమాణ) ముగలదియు - అడ్డముగాను మీఁదుగాను దానికి కొలఁదియుమేరయు లేదు; క్రిందమాత్రము ప్రకృతినిబట్టిదానికి మేరకలదు, (నిత్య) ప్రాకృతాకాశమువలె లయములేనిదియు, (నిరవద్య) శుద్ధసత్త్వమయమగుటచేత రజస్తమస్సులును వానికార్యములును లేనిదియు, (అక్షర) మైనదియు- దాని కేయంశమందుఁగాని సృష్టిసంహారములులేవనుట, అగు, (పరమవ్యోమనిలయుఁడు) పరమాకాశము- పరమపదము- వాసస్థానముగాఁ గలవాఁడు.

2. వివిధ...లీలుఁడును - ఇందు లీలావిభూతి యోగమును జెప్పుచున్నారు. (వివిధవిచిత్ర) ములును, (అనంత) ములునగు, (భోగ్యభోక్తృవర్గ) ములచేత. (పరిపూర) మైన, (నిఖిలజగత్ ఉదయవిభవలయ) సమస్తజగము

నిఖిల జగదుదయ విభవ లయ లీలుండును [1] పరబ్రహ్మము ను పురుషోత్తముఁడును నగునారాయణుఁడు బ్రహ్మమొదలు కొని స్థావరములవఱకుఁగల సమస్తజగత్తును సృజించి, నిజ స్వరూపముతో నెలకొనియున్నపుడు బ్రహ్మాది దేవతలకును మను ష్యులకును ధ్యానారాధనములకు అగోచరుఁడగుటంబట్టి [2] అ పారకారుణ్య సౌశీల్య వాత్సల్యౌదార్య మహోదధి గావున

యొక్క ఉత్పత్తియు స్థితియు లయమును అనెడి, (లీలలుగలవాఁడును. భోగ్యములు శబ్దస్పర్శాది రూపముచే వివిధములు; దివ్యాదివ్య భేదముచే విచిత్ర ములు. భోక్తృవర్గము దేవమనుష్యాదిభేదముచేత వివిధము; వర్ణాశ్రమాది భేద ములచేత విచిత్రము. పరమపదమందు భోక్తృవర్గమునకు జ్ఞానసుఖాదితారత మ్యములేనందున వారికి వివిధత్వము చెప్పఁబడదయ్యె. లీలావిభూతియందును భోగోపకరణభోగస్థానములు గ్రాహ్యములు. జగదాకారముగా తాను ఉద యాదులు పొందుటయె లీలలు. జగదాకారముగాఁ బరిణమించినచో వికారి కాఁడా యనఁగా సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టుఁడైయ్యే యట్టి వికారమును బొందు చున్నాఁడు గాని స్వరూపముచేతఁ గాదు; కాన నిర్వికారుఁడే యగును. బాలు నికి యౌవనాదులు కలిగినపుడు స్వరూపమునకు వికారముగలుగనట్లే భగవం తునికి జగదాకారత్వాదులందును స్వరూపవికారము లేదని తెలియునది. అవాప్త సమస్తకామునకు జగద్వ్యాపారమేలయనఁగా లీలనుబట్టియని లీలాశబ్దము.

1. బ్రహ్మలక్షణములతోఁ గూడియుండుటచే నారాయణుఁడే పర బ్రహ్మమని 'నారాయణ పరంబ్రహ్మ' 'నారాయణః పరంబ్రహ్మ గీతాశాస్త్రే సమీరితః' ఇత్యాదులచొప్పున నిట ప్రతిపాదించిరి. ఈమూఁడును కృష్ణునకు ను చెల్లునని 'పరంబ్రహ్మ పరంధామ పవిత్రం పరమంభవాన్' 'ప్రథితః పురు షోత్తమః' 'ఏష నారాయణః శ్రీమాన్' ఇత్యాదులచేతఁ దెలియునది. సర్వసా మానాధికరణ్యమును సర్వవైలక్షణ్యమును సర్వాంతర్యామిత్వముచేత ఉప పన్నమని యీమూఁడుపదముల యభిప్రాయము.

2. తన కేప్రయోజనములేకుండఁగా అవతారములెత్తనేల యనఁగా

[1]తనస్వభావమును విడువకయే [2] తనరూపమునే ఆయావానికి సజాతీయ మగుసంస్థానము గలదిగా గావించుచు ఆయాలోకములం [3]దవతరించి అవతరించి వారివారిచే ఆరాధితుండై వారివారి యిష్టమునకుం దగినట్టు ధర్మార్థ కామ మోక్షము లను ఫలముల నొసంగుచు [4] భూభారమును దింపు నెపమున, అస్మదాదులకుం గూడ మిక్కిలి యాశ్రయింపందగియుండుటకు భూమియందు

'అపార...దధి' అనంబడెను. కారుణ్యమనంగా తనప్రయోజనమేమియుం గోరక పరులదుఃఖములకు తాళకుండుట. మిక్కిలిగొప్పతనమున్నను తక్కువవారితోడ గుత్తముగా కలసి మెలసి యుండుట సౌశీల్యము. పరులదోషములను నిరసించి పాటింపని స్వభావము గలిగి యుండుట వాత్సల్యము. వత్సస్య ఇదం వాత్సం తత్ లాతీతి వాత్సలా తత్స్వభావం వాత్సల్యమ్ అని వ్యుత్పత్తి. ఆవు తనదూడ దేహమునందలి ముఱికినిగూడ భోగ్యముగా నాకుట వాత్సల్యము. పిశాచగోపాలగోపికాదులకు తన్నేయిచ్చుకొన్నను ఏమియిచ్చితిమని భావించుట ఔదార్యము. ఈగుణములు ప్రేరింపంగా అవతరించుచున్నాండు.

1. 'అజోఽపిసన్నవ్యయాత్మా' ఇత్యాదు లిందులకుం బ్రమాణములు.

2. దీనిచే అవతార విగ్రహముకూడ అప్రాకృతమగు పరమపదమందలి విగ్రహముయొక్క అంశవిశేషమెయని తెలియునది. ఇదియె 'న తస్యప్రాకృతామూర్తిర్మాంసమేదోఽస్థిసమ్భవా' 'నభూతసంఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మనః' ఇత్యాదులచే నెఱుంగునది.

3. 'యదాయదాహి ధర్మస్య గ్లానిర్భవతి భారత' 'సంభవామి యుగేయుగే' 'బహూనిమేవ్యతీతాని జన్మాని' ఇత్యాదులెఱుంగునది. వారిచే ఆరాధింపంబడుట. 'యస్యావతారరూపాణి సమర్చన్తి దివౌకసః । అపశ్యన్తః పరంరూపమ్' ఇత్యాదులచె ప్పనం దెలియునది.

4. అవతారమునకు భూభారమును దింపుట వ్యాజమాత్రము. అందఱకు ఆశ్రయణీయుండగుటయె సాక్షాత్తయిన ఉద్దేశ్యము. దుర్జనులనాశము నేగూడ సాదరక్షణ మనుమహాప్రయోజనమును సంబంధించినదిగదా. అస్మ

అవతరించి, సకలమనుజుల నయనములకు విషయభూతుఁడగుచు, పరావరు లగునిఖిలజనుల మనస్సులను నయనములను హరించునట్టి దివ్యచేష్టితములను గావించుచు, పూతనా శకట యమలార్జు నారిష్ట [1] ప్రలంబ ధేనుక కాలియ కేశి కువలయాపీడ చాణూర ముష్టిక తోసల కంసాదులను వధించి, [2] అనవధికదయా సౌహార్దానురాగ గర్భములగు విలోక నాలాపామృతములచేత విశ్వమును ఆప్యాయితముచేయుచు, [3] నిరతిశయ సౌందర్య సౌశీల్యాది గుణగణములను వెలిపుచ్చుటచేత

దాదులనఁగా అయోగ్యులైనవారనుట. మహాయోగుల పరిశుద్ధమనస్సుచేత గ్రహింపఁ గష్టమైనవాఁడు సౌలభ్యాతిశయముచేత మనుష్యులకును-అందునుగొల్లవారలవలెకును-మాంసంపుఁగన్నులకుఁ గ్రహింపఁదగినవాఁడయ్యె ననిభావము. ఇట్లవతరించుటకును కన్నులకగపడుటకును ప్రయోజనము కేవలము ఆరాధింపఁదగియుండుట మాత్రముగాదు; అనుభవింపఁదగియుండుటయు నగుననియె 'పరావర' ఇత్యాదులు చెప్పఁబడెను. పరులనఁగా ఉపాసనసమర్థులగు బ్రహ్మరుద్రభీష్మాక్రూరాదులు. అవరులనఁగా గొల్లలుమొదలగువారు. నిఖిలజనులనఁగా స్త్రీపుంసాది విభాగములేక 'పుంసాం దృష్టిచిత్తాపహారిణమ్' అన్నట్లుండుట తెలియునది. దివ్యచేష్టితములు నవనీత నటనాదులు.

1. బలభద్రుఁడు భగవదంశరూపమే కాన యతఁడు చేసిన ప్రలంబ ముష్టికాదివధము భగవంతుండు చేసినదిగానే యిచట చెప్పఁబడెను.

2. ప్రియతముని స్వరూపమును దర్శించుట ధారకము. వానిచేష్టితములను దర్శించుట పోషకము. వానితోడ ఆలాపాదులుచేయుట భోగప్రకారము. సౌహార్ద మనఁగా హితమునుగోరుస్వభావము. అనురాగ మనఁగా ప్రీతి.

3. ధర్మసంస్థాపనము తనయారాధ్యమగు స్వరూపము యొక్కదర్శనముచేతను, దేశకాలములచేత దూరస్థులగువారికి పరంపరచే ననుగ్రహించునట్టి యుపదేశముచేతను, గావించుట తెలుపుచున్నారు.

అక్రూర మాలాకారాదులను బరమభాగవతులను గావించి, [1]పాండుతనయుని యుద్ధమునకు పురికొల్పువ్యాజముచేత పరమ పురుషార్థలక్షణమగు మోక్షమునకు సాధనముగా వేదాంత మునందు చెప్పఁబడినదియు స్వవిషయమైనదియు జ్ఞానకర్మసాధ్య మైనదియు నగు భక్తియోగము నవతరింపఁ జేసినవాడయ్యె. [2]అందు పాండవులకును కురువులకును యుద్ధము ప్రారంభింపగా [3]ఆభగవంతుఁడు పురుషోత్తముఁడు సర్వేశ్వరేశ్వరుఁడు జగ దుపకృతిమర్త్యుఁడు ఆశ్రితవాత్సల్యవివశుఁడై పార్థుని రథిగా ను తన్ను సారథిగాను సర్వలోకసాక్షికముగాఁ జేసెను. [4] ఇట్లగుట తెలిసియు సర్వవిధముల నంధుఁడగు ధృతరాష్ట్రుఁడు సుయోధనుని విజయము తెలియఁగోరి సంజయు నడిగెను.

1. ఇందు శ్రీమద్గీతాశాస్త్రోపదేశముతోడి సంగతిని దెలుపఁబడినది.

2. ఇందు గీతాశాస్త్రమునకు ఉపోద్ఘాతము గూర్చిరి.

3. అవతారదశయందును పూర్ణత్వమును స్వచ్ఛందత్వమును మొద లగునవి 'ఆభగ...శ్వరుఁడు' అనుపదములనే ప్రతిపాదింపఁబడెను. వీనిచేత పరత్వమును 'జగ...వివశుఁడు' అనిసౌలభ్యమును సంగ్రహింపఁబడినవి. జగదు పకారమునకు మర్త్యుఁడైనను ఉత్కృష్టచరిత్రమును మాని నికృష్టసారథ్యమును చేయ నేలయనఁగా 'ఆశ్రి...వివశుఁ' డనఁబడెను. పార్థశబ్దముచేత వాత్సల్యమున కుపయుక్తమగు లౌకికసంబంధము చెప్పఁబడినది. మేనత్తయగు పృథకొడు కు గదా పార్థుఁడు. ఈనికృష్టకృత్యము సిగ్గుపడి రహస్యమునఁ జేయలేదనుటకై 'సర్వలోకసాక్షికముగా' (లోకులెల్లఁజూచుచుండఁగా) అనఁబడెను.

4. శ్రియఃపతి యిత్యాదులను తెలిసియు ననుట. కనులచేతనే కాక యిహపరములందలి హితములను తెలియని మనస్సుచేతనుగూడ అంధుఁడు గాన సర్వవిధములచేత అంధుఁ డనఁబడెను.

శ్రీభగవద్గీతా - ప్రథమోఽధ్యాయః.

అర్జునవిషాదయోగః

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ=ధృతరాష్ట్రుఁడు పలికెను.

శ్లో॥ ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే సమవేతా యుయుత్సవః ।
మామకాః పాణ్డవాశ్చైవ కిమకుర్వత సఞ్జయ ॥ 1

టీ. హేసఞ్జయ = ఓసంజయుఁడా, ధర్మక్షేత్రే = ధర్మమున కు నమైన - యుద్ధమనెడి యజ్ఞమునకు తగినదైన, కురుక్షేత్రే=కురుక్షేత్రమునందు, (పాండవులకును కౌరవులకును కూటస్థపురుషుఁ కురువు, ఆకురువు పేరితోఁ గూడినదగుటచే కురుక్షేత్రము ఆ రు తెగలవారికిని బహుమానపాత్రమైనదని భావము), యుయుత్సవః=యుద్ధము చేయఁ గోరువారై, సమవేతాః=కూడిన-ఒకరి కరు ఎదిరిపన్నిన, మామకాః = (దుర్యోధనుఁడు మొదలగు) నావారును, పాణ్డవాశ్చైవ=(ధర్మరాజాదులగు) పాండవులును, ఏమి, అకుర్వత=చేసిరి.

తా. ఓసంజయా, పుణ్యక్షేత్రమగు కురుక్షేత్రమునందు యుద్ధము సేయునిచ్ఛతోఁగూడిన దుర్యోధనాదులగునావారును ధర్మరాజాదులగుపాండవులును ఏమిచేసిరి.

ధృతరాష్ట్రుఁడు దుర్యోధనుని జయముఁ దెలియఁగోరి యిట్లు అడుగఁగా సంజయుఁడు అందులకు 'యత్రయోగేశ్వరఃకృష్ణో యత్ర

పార్థో ధనుర్ధరః। తత్ర శ్రీర్విజయో భూతిః ధ్రువా నీతి ర్మతిః
మ' అని యీయుత్తరమును జెప్పఁ బోవువాఁడై దీనిని స.
ర్థించుటకు పలసినయువాంతరవృత్తాంతమును 'దృష్ట్వాతు' ఇ
చెప్పుచున్నాఁడని తెలియునది.

సఞ్జయ ఉవాచ = సంజయుఁడు చెప్పెను.

శ్లో॥ దృష్ట్వాతు పాణ్డవానీకం వ్యూఢం దుర్యోధన స్తదా।
ఆచార్య ముపసఙ్గమ్య రాజా వచన మబ్రవీత్॥

టీ. తదా=అప్పుడు, రాజా=రాజయిన, దుర్యోధనః= దుర్యో
నుఁడు, వ్యూఢం=వ్యూహములుగా తీరియున్న, పాణ్డవానీకం
పాండవులసేనను, దృష్ట్వా = చూచి, ఆచార్యం =ద్రోణాచార్యు
ఉపసఙ్గమ్య=సమీపించి, వచనం=చెప్పఁబోవువాక్యమును, అ
వీత్ =పలికెను.

తా. అప్పుడు రాజైనదుర్యోధనుఁడు వ్యూహములుగా తీ
యున్న పాండవబలముం జూచి ద్రోణాచార్యునియొద్దకుఁ బోం
యీప్రకారము చెప్పెను.

శ్లో॥ పశ్యైతాంపాణ్డుపుత్రాణామాచార్యమహతీం చమూమ్
వ్యూఢాం ద్రుపదపుత్రేణ తవ శిష్యేణ ధీమతా॥

టీ. హే ఆచార్య=ఓ ఆచార్యుఁడా, ధీమతా=బుద్ధిమంతుఁ
ను, తవ=నీకు, శిష్యేణ=శిష్యుఁడునగు, ద్రుపదపుత్రేణ=ద్రుప
రాజకుమారుఁడైన ధృష్టద్యుమ్నునిచేత,వ్యూఢాం=వ్యూహము
గా తీర్పఁబడినదియు, మహతీం=గొప్పదియునగు, పాండుపుత్రా
ణాం=పాండవులయొక్క, ఏతాం=ఈ, చమూం=సేనను, పశ్య
చూడుము.

రామానుజభాష్యము—"దుర్యోధనుఁడు పాండవా సే

తా. ఓ ఆచార్యా, బుద్ధిమంతుఁడును నీ శిష్యుఁడును అయి ధృష్టద్యుమ్నునిచే వ్యూహాకారముగా రచింపఁబడినదై గొప్పయగు నీపాండవబలముఁ గనుంగొనుము.

శ్లో॥ అత్ర శూరా మహేష్వాసా భీమార్జునసమా యుధి।
యుయుధానో విరాటశ్చ ద్రుపదశ్చ మహారథః॥ 4
ధృష్టకేతు శ్చేకితానః కాశీరాజశ్చ వీర్యవాన్।
పురుజి త్కున్తిభోజశ్చ శైబ్యశ్చ నరపుఙ్గవః॥ 5
యుధామన్యుశ్చ విక్రాన్త ఉత్తమౌజాశ్చ వీర్యవాన్।
సౌభద్రో ద్రౌపదేయాశ్చ సర్వ ఏవ మహారథాః॥ 6

టీ. అత్ర=ఈపాండవసేనయందు, శూరాః=శూరులును, మహేష్వాసాః=గొప్పవిలుకాండ్రును, యుధి=యుద్ధమునందు, భీమార్జునసమాః=భీమార్జునులతో సమానులునగు, యుయుధానః=సాత్యకియు, విరాటశ్చ=విరాటరాజును, *మహారథః=మహారథుఁడగు, ద్రుపదశ్చ=ద్రుపదమహారాజును, ధృష్టకేతుః=ధృష్టకేతువును, చేకితానః=చేకితానుఁడును, వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుఁడైన, కాశీరాజశ్చ=కాశీరాజును, పురుజిత్=పురుజిత్తును, కున్తిభోజశ్చ=కుంతిభోజుఁడును, నరపుఙ్గవః=మనుజశ్రేష్ఠుఁడగు, శైబ్యశ్చ=శైబ్యుఁడును, విక్రాన్తః=శూరుఁడైన, యుధామన్యుశ్చ=యుధామన్యువును, వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుఁడగు, ఉత్తమౌజాశ్చ=ఉత్తమౌజుఁడును, సౌభద్రః=అభిమన్యుఁడును, ద్రౌపదేయాశ్చ=(ధర్మజభీమా-

* ఏకో దశసహస్రాణి యోధయే ద్యస్తు ధన్వినామ్। శస్త్రశాస్త్రప్రవీణశ్చ మహారథ ఇతి స్మృతః॥ అనగా, ఎవఁడు ఆయుధవిద్యయందు నిపుణుఁడై పదివేలవిలుకాండ్రతో తానొక్కఁడే యుద్ధము చేయ సమర్థుఁడో వాఁడు మహా-

ర్జున నకులసహదేవులకు వరుసగా) ద్రౌపదియందుఁ బుట్టిన ప్రతివింధ్య శ్రుతసోమ శ్రుతకీర్తి శతానీక శ్రుతసేనులును, సర్వే=అందఱును, మహారథా ఏవ=మహారథులేయైనవారు, (సన్తి=కలరు.)

తా. ఈ పాండవసేనయందు శూరులును మేటివిలుకాండ్రును యుద్ధములో భీమార్జునులకు సమానులును నగుసాత్యకి, విరాటరాజు, మహారథుఁ డగుద్రుపదుఁడు,ధృష్టకేతువు. చేకితానుఁడు, పరాక్రమవంతుఁడైనకాశిరాజు, పురుజిత్తు, కుంతిభోజుఁడు,పురుషశ్రేష్ఠుఁడైనశైబ్యుఁడు, శూరుఁ డగుయుధామన్యువు, వీర్యవంతుఁడైనఉత్తమౌజస్సు,అభిమన్యుఁడు, ప్రతివింధ్యాదులైన యుఃపాండవు లేవురును అందఱును మహారథులే యై యున్నవారు

శ్లో॥ అస్మాకంతు విశిష్టా యే తా న్నిబోధ ద్విజోత్తమ।
నాయకా మమ సైన్యస్య సంజ్ఞార్థం తాన్ బ్రవీమి తే॥

టీ. హేద్విజోత్తమ=బ్రాహ్మణోత్తముఁ డగుద్రోణాచార్యా! అస్మాకంతు = మనవారిలోపల, యే=ఎవరు, విశిష్టాః=ముఖ్యులో మమ=నాయొక్క, సైన్యస్య=సేనకు, నాయకాః = అధిపతులో తాన్=వారిని, నిబోధ=తెలిసికొనుము, తాన్=వారిని, తే=నీక సంజ్ఞార్థం=చక్కఁగా తెలియుటకొఱకు,బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాన

తా. ద్రోణాచార్యా, మనబలంబున నెవరు ముఖ్యులో నాసైన్యమునకు నెవ రధిపతులో వారిని దెలిసికొనుము. మీ చక్కఁగా తెలియుటకై వారిని జెప్పెదను.

శ్లో॥ భవాన్ భీష్మశ్చ కర్ణశ్చ కృపశ్చ సమితిఞ్జయః।
అశ్వత్థామా వికర్ణశ్చ సౌమదత్తి స్తథైవచ॥
అన్యేచ బహవ శ్శూరా మదర్థే త్యక్తజీవితాః।

[illegible]

నానాశస్త్రప్రహరణా స్సర్వే యుద్ధవిశారదాః॥ 9

టీ. భవాన్=మీరు, భీష్మశ్చ = భీష్ముఁడును, కర్ణశ్చ=కర్ణుఁడు, కృపశ్చ = కృపాచార్యుఁడును, సమితిఞ్జయః = యుద్ధమందు జయశీలుఁడగు,అశ్వత్థామా=అశ్వత్థామయు, వికర్ణశ్చ=వికర్ణుఁడు, తథైవ=అట్లే, సౌమదత్తిశ్చ = సోమదత్తుని కుమారుఁడగు భూరిశ్రవుఁడును, అన్యే=ఇతరులగు, బహవశ్శూరాశ్చ= అనేకశూరులును,మదర్థే=నాకొఱకు, త్యక్తజీవితాః=ప్రాణములను విడుచుటకు నిశ్చయించుకొనినవారు, సర్వే=అందఱును, నానాశస్త్రప్రహరణాః=అనేకవిధములగుఆయుధములును యుద్ధసాధనములును గలవారును, యుద్ధవిశారదాః=యుద్ధమునందు నేర్పుగలవారును, (సన్తి=ఉన్నారు.)

తా. మీరును, భీష్మాచార్యుఁడును, కర్ణుఁడును, కృపాచార్యుఁడును, యుద్ధమున జయశీలుఁడగునశ్వత్థామయు, వికర్ణుఁడును, భూరిశ్రవుఁడును, మఱియును జయద్రథుఁడు మొదలగుననేకశూరులు నందఱును యుద్ధసమర్థులై నాకొఱకు ప్రాణములను విడుటకు నిశ్చయించుకొని నానాశస్త్రాస్త్రసంపన్నులై యున్నవారు.

శ్లో॥ అపర్యాప్తం తదస్మాకం బలం భీష్మాభిరక్షితమ్।
పర్యాప్తం త్విద మేతేషాం బలం భీమాభిరక్షితమ్॥ 10

టీ. తత్ =కాఁబట్టి, భీష్మాభిరక్షితం=భీష్మునిచే రక్షింపఁబడుచున్న, అస్మాకం= మనయొక్క, బలం = సేన, అపర్యాప్తం=చాలకున్నది, భీమాభిరక్షితం=భీమునిచే రక్షింపఁబడుచున్న, ఏతేషాం=ఈ పాండవులయొక్క, ఇదం బలం = ఈసైన్యము, పర్యాప్తం=చాలియున్నది.

...ను తానే చూచి తను గెలుచుట కాబలము చాలియుండుట

తా. * కాఁబట్టి భీష్మునిచే కాపాడఁబడుచున్న మనబలము పరబలమును జయించుటకు చాలకున్నది. భీమునిచే కాపాడఁబడుచున్న యీ పాండవులబలము మనబలమును జయించుటకు చాలియున్నది.

శ్లో॥ అయనేషుచ సర్వేషు యథాభాగ మవస్థితాః।
భీష్మ మే వాభిరక్షన్తు భవన్త స్సర్వ ఏవ హి॥ 11

టీ. భవన్తః=మీరు, సర్వేఏవ=అందఱును, సర్వేషు=సమస్తములయిన, అయనేషు= (వ్యూహ) మార్గములయందు, యథాభా

యు తనబలము వారిని గెలుచుటకు చాలకుండుటయు నాచార్యుని

* ఇట దుర్యోధనుని సైన్యమును 'భీష్మాభిరక్షితమ్' అన్నందులకు ప్రతిగ పాండవసైన్యమును 'భీమాభిరక్షితమ్' అని నిర్దేశించినందుల కభిప్రాయ మేమి? యని శంక గలుగుచున్నది. కురుసేనకు భీష్ముఁడు సేనాధిపతియైనట్లు పాండవసేనకు భీముఁడు సేనాధిపతిగాఁడు. ధృష్టద్యుమ్నుఁడే యట్లగును. భీష్ముఁడు 'శక్తోహం ధనుషైకేన నిహన్తుం సర్వపాణ్డవాన్। యద్యేషాం నభవేద్గోప్తా విష్ణుః కారణపూరుషః' 'కారణార్థము మనుష్యుఁడైయున్న విష్ణువు పాండవులకు రక్షకుఁడుగాఁడేని వీరినందఱిని ఒక్కవింటనే గెలువనేర్తును' అని తానే చెప్పికొనియున్నాఁడు గావున ఇట్టి భీష్మునితో సాటియైన పౌరుషము భీమునకుఁ గలుగుట కానరాదు. భీష్మునికి ప్రతిబల మగు పాండవసైన్యమునకు భీముఁడు అధిపతియుఁగాఁడు; అధిపతి ధర్మరాజేయగును. ఆ ప్రతిబలమందలి భటులలో భీముఁడు ప్రధానుఁడునుగాఁడు. అట్టివాఁడర్జునుఁడనియే ప్రసిద్ధి. కనుక భీష్ముని ప్రతిగా భీముని నిర్దేశించుటకు కారణమేమనఁగా, భీష్ముఁడు సమస్త పాండుకుమారులను రక్షించుటయందు ప్రవణుఁడైనవాఁడు. అతనికి వ్యత్యస్తముగా భీముఁడు సమస్త ధార్తరాష్ట్రులను వధించుటకు దీక్షఁబూని యందులకు దగిన సాహసబలసహాయాది సంపత్తిగలిగినవాఁడు. కావుననే భీష్మునకు మాఱుగా భీముఁడు నిర్దేశింపఁబడినాఁడని తెలియుచున్నది.

ఃవంతులచోప్పున-అనగా మీావరున నతిక్రమింపక,అవస్థితాః=
న్న వారై, భీష్మమేవ=భీష్ముని నే, అభిరక్షన్తుహి=అంతటను రక్షిం
రుగాక.

తా. మీారందఱును, అన్ని వ్యూహమార్గములయందు మీా
తులచొప్పున నిలిచియుండి భీష్ముని సంరక్షింపవలయునుగదా.

॥తస్య సంజనయ న్హర్షం కురువృద్ధః పితామహః ।
సింహనాదం వినద్యోచ్చైః శ్శఙ్ఖం దధ్మౌ ప్రతాపవాన్॥ 12

టీ. ప్రతాపవాన్-పరాక్రమవంతుఁడును, కురువృద్ధః=కౌరవు
లో పెద్దయునగు, పితామహః=భీష్ముఁడు,తస్య=ఆదుర్యోధనునికి,
ర్షం=సంతోషమును, సంజనయన్ = చక్కఁగా పుట్టించుచు-
ర్షమును బుట్టించుటను జెప్పుటచే దుర్యోధనుఁడు లోపల విష
ై యుండెననుట సూచితము, ఉచ్చైః=గట్టిగా, సింహనాదం=
హనాదమును,వినద్య=ధ్వనింపఁజేసి,శఙ్ఖం=శంఖమును,దధ్మౌ=
రించెను.

తా. (ఇట్లు దుర్యోధనుఁడు స్వబలపరబలముల తారతమ్య
ను జూచి మనస్సునందు దుఃఖముపొందియుండఁగా) పరాక్రమ
తుఁడును కౌరవులలో పెద్దయునగు భీష్ముఁడు ఆవిషాదము నె
గి యాతనికి సంతోషము కలుగునట్లు మిక్కుటముగా సింహ
దము చేసి శంఖము పూరించెను.

శ్లో॥ తత శ్శఙ్ఖాశ్చ భేర్యశ్చ పణవానకగోముఖాః।

దెలిపి లోపల విషణ్ణుఁడయ్యెను అతని విషాదమును గనుఁగొని
ష్ముఁడతనికి హర్షముఁ బుట్టించుటకు సింహనాదము సేసి శంఖ
ను పూరించి శంఖభేరీధ్వనులచే గెలుపుసూచించునట్టి ఘోష
ను జేయించెను. అంత నాఘోషమును విని సర్వేశ్వరే

సహసై వాభ్యహన్యన్త స శబ్ద స్తుములోఽభవత్ ॥ 13

టీ. తతః=పిమ్మట, శఙ్ఖాశ్చ = శంఖములును, భేర్యశ్చ=దుందుభులును,పణవ ఆనక గోముఖాః=ఉడుకలు తమ్మటలు బూరలును, సహసా ఏవ=ఒకసారిగానే, అభ్యహన్యన్త=కొట్టఁబడినవి,స శబ్దః= ఆధ్వని, తుములః=సంకీర్ణముగా, అభవత్ = ఆయెను.-అనఁగా విజిగీషాసూచకముగా సేనాధిపతి యగుభీష్ముఁడు శంఖాదిధ్వనులు చేయించినాఁడని తెలియునది.

తా. అనంతరము శంఖములు భేరులు ఉడుకలు తమ్మటలు బూరలును ఒకసారిగ మ్రోఁగింపఁబడెను. ఆధ్వనులు కలసి యంతటను వ్యాపించెను.

శ్లో॥ తత శ్శ్వేతై ర్హయై ర్యుక్తే మహతి స్యన్దనే స్థితౌ ।
మాధవః పాణ్డవ శ్చైవ దివ్యౌ శఙ్ఖౌ ప్రదధ్మతుః॥ 14

టీ. తతః=అటుపిమ్మట, శ్వేతైః=తెల్లనివియగు,హయైః=గుఱ్ఱములతో, యుక్తే=కూడుకొనినదియు, మహతి=గొప్పదియునగు స్యన్దనే=రథమునందు, స్థితౌ=ఉన్న, మాధవః= శ్రీకృష్ణమూర్తియు పాణ్డవశ్చైవ=అర్జునుఁడును, దివ్యౌ= శ్రేష్ఠములగు, శఙ్ఖౌ=శఙ్ఖములను, ప్రదధ్మతుః= లెస్సగా పూరించిరి.

తా. అటుపిమ్మట తెల్లనిగుఱ్ఱములు పూన్చిన మహారథమునం దున్న కృష్ణార్జునులు తమదివ్యశంఖముల నొత్తిరి.

శ్లో॥ పాఞ్చజన్యం హృషీకేశో దేవదత్తం ధనఞ్జయః ।

శ్వరుఁడగు పార్థసారథియు రథి యగుపాండుకుమారుఁ డర్జునుఁ ను, త్రైలోక్యమును జయించుటకు సాధనభూతములగుమహారములం దున్నవారై ముల్లోకములను గంపింపఁజేయుచున్నవియ శ్రీమంతములు నగుపాంచజన్య దేవదత్తముల నెడిదివ్యశంఖములఁ

పౌండ్రం దధ్మౌ మహాశఙ్ఖం భీమకర్మా వృకోదరః॥ 15

టీ. హృషీకేశః=శ్రీకృష్ణుఁడు, పాఞ్చజన్యం=పాంచజన్యము ను, దధ్మౌ=పూరించెను, ధనఞ్జయః=అర్జునుఁడు, దేవదత్తం=దేవదత్తమును, దధ్మౌ=పూరించెను, భీమకర్మా=భయంకర వ్యాపారములు,*వృకోదరః=భీముఁడు, పౌండ్రం=పౌండ్రమనెడి, మహాశఙ్ఖం=గొప్పశంఖమును, దధ్మౌ=పూరించెను.

తా. శ్రీకృష్ణుఁడు పాంచజన్యమును అర్జునుఁడు దేవదత్తమును పూరించినవెంటనే భయంకరకృత్యములఁ జేయు భీముఁడు పౌండ్రమను మహాశంఖమును పూరించెను.

శ్లో॥ అనన్తవిజయం రాజా కున్తీపుత్రో యుధిష్ఠిరః।

నకులస్సహదేవశ్చ సుఘోషమణిపుష్పకౌ॥ 16

టీ. రాజా=రాజును, కున్తీపుత్త్రః=కుంతీపుత్త్రుఁడునగు, యుధిష్ఠిరః=ధర్మరాజు, అనన్తవిజయం=అనంతవిజయమను శంఖమును, దధ్మౌ=పూరించెను), నకులః=నకులుఁడు, సహదేవశ్చ=సహదేవుఁడును, సుఘోషమణిపుష్పకౌ=సుఘోషము మణిపుష్పకము నను శంఖములను, (దధ్మతుః=పూరించిరి).

తా. కుంతీపుత్త్రుఁడగుధర్మరాజు అనంతవిజయమను శంఖమును, నకులుఁడు సుఘోషమను శంఖమును, సహదేవుఁడు మణిపుష్పకమను శంఖమును బూరించిరి.

శ్లో॥ కాశ్యశ్చ పరమేష్వాసశ్శిఖణ్డీచ మహారథః।

ధృష్టద్యుమ్నో విరాటశ్చ సాత్యకిశ్చాపరాజితః॥ 17

ద్రుపదో ద్రౌపదేయాశ్చ సర్వశః పృథివీపతే।

బూరించిరి. అంత యుధిష్ఠిరుఁడును భీముఁడు మొదలగువారును తమ

*వృకఉదరః=వృకమనెడి యగ్ని కడుపులోఁగలవాఁడు.

సౌభద్రశ్చ మహాబాహుః శఙ్ఖాన్దధ్ముః పృథక్ పృథక్॥

టీ. పృథివీపతే=ధృతరాష్ట్రమహారాజా, పరమేష్వాసః=గొప్ప విల్లుగల, కాశ్యశ్చ=కాశీరాజును, మహారథః=మహారథుఁడైన, శిఖణ్డీచ=శిఖండియును, ధృష్టద్యుమ్నశ్చ=ధృష్టద్యుమ్నుఁడును, విరాటశ్చ=విరాటుఁడును, అపరాజితః=అపజయముఁబొందని, సాత్యకిశ్చ=సాత్యకియును, ద్రుపదః=ద్రుపదరాజును, ద్రౌపదేయాశ్చ=ద్రౌపదీకుమారులైన యుపపాండవులును, మహాబాహుః=గొప్ప భుజములుగల, సౌభద్రశ్చ=అభిమన్యుఁడును, సర్వశః=సేనయంగంతట, పృథక్ పృథక్=వేఱువేఱుగా, శఙ్ఖాన్=శంఖములను, దధ్ముః=పూరించిరి.

తా. ధృతరాష్ట్రమహారాజా, మేటివిలుకాఁడగు కాశీరాజును, మహారథుఁడగు శిఖండియు, ధృష్టద్యుమ్నుఁడును, విరాటరాజును, యుద్ధమునం దపజయము నొందని సాత్యకియు, ద్రుపదరాజును, ఉపపాండవులును, భుజబలము గలయభిమన్యుఁడును, సేనయంతంతటఁ గలతక్కిన యోధాగ్రేసరులందఱును వేఱువేఱుగా తమతమ శంఖములను పూరించిరి.

పాండవసేనానాయకులు వేఱువేఱుగా శంఖములను బూరించిరనుటచే తమశంఖధ్వను లొక్కటొకటియును దుర్యోధనాదులకు హృదయభేదనము గావించునట్లు పూరించిరని భావము.

శ్లో॥ స ఘోషో ధార్తరాష్ట్రాణాం హృదయాని వ్యదారయత్।
నభశ్చ పృథివీం చైవ తుములోఽభ్యనునాదయన్॥ 19

టీ. తుములః=సంకులమైన, స ఘోషః=ఆశబ్దము, నభశ్చ=ఆ

తమశంఖములను వేఱువేఱ పూరించిరి. ఆ ఘోషము దుర్యోధనాదులయిన నీకుమారులందఱి హృదయములను భేదింపగా 'ఇం

ాశమును, పృథివీంచ = భూమినిని, అనునాదయన్ అపి = ప్రతిధ్వనుల నిచ్చునట్లుచేయుచున్నను - ముల్లోకములను కంపింపఁజేయుచున్నను, ధార్తరాష్ట్రాణాంఏవ=నీపుత్రులగు దుర్యోధనాదులయొక్కయె, హృదయాని=గుండెలను, వ్యదారయత్ = బ్రద్దలుచేసెను- ధృతరాష్ట్రునికుమారులలో ఒక్కనికిఁగూడ దృఢచిత్తము లేకపోయె ననిభావము. తమబలముగెలుచునని నమ్మియుండువారికి అది నశించునని బుద్ధిపుట్టుటే వారి హృదయవిదారణమని తెలియునది.

తా. భయంకరమైన ఆశంఖనాదము భూమ్యంతరిక్షములయందంతట ప్రతిధ్వను లెసఁగఁజేయుచున్నను, నీపుత్రులగు దుర్యోధనాదులకుమాత్రము గుండెలు పగిల్చినదయ్యెను. (ఇతరులకు సంతోషహేతువయ్యెనని భావము.దుర్యోధనునిగెలుపున కువ్విళ్లూరుచున్న ధృతరాష్ట్రునకు సంజయుఁడు దుర్యోధనుని యపజయమే యనుట సూచించినాఁడని తెలియునది.)

శ్లో॥ అథ వ్యవస్థితాన్ దృష్ట్వా ధార్తరాష్ట్రాన్ కపిధ్వజః।
ప్రవృత్తే శస్త్రసంపాతే ధను రుద్యమ్య పాండవః॥ 20
హృషీకేశం తదా వాక్య మిద మాహ మహీపతే।

టీ. మహీపతే = రాజా, అథ=శంఖారావముచేసిన పిమ్మట, శస్త్రసంపాతే=ఆయుధప్రయోగము, ప్రవృత్తే(సతి)=ప్రవర్తించిన దగుచుండఁగా,కపిధ్వజః=హనుమంతుఁడు ధ్వజమునందుగల, పాండవః=అర్జునుఁడు, వ్యవస్థితాన్=యుద్ధముచేయ నిలిచియున్న, ధా

కు నశించినట్టే కురుబలము' అని ధార్తరాష్ట్రులు తలఁచిరి'' ఈప్రకారముగా, దుర్యోధనుని విజయమును గోరుచున్న ధృతరాష్ట్రునకు సంజయుఁడు చెప్పెను.అంత యుద్ధముసేయఁగోరి నిలిచియున్న

ర్తరాష్ట్రాన్=దుర్యోధనాదులను, దృష్ట్వా=చూచి,ధనుః=వింటిని, ఉద్యమ్య=ఎత్తి, తదా=అప్పుడు, హృషీకేశం= (హృషీకమనగా ఇంద్రియములు, ఈశుఁడనఁగా నియమించువాఁడు, పరావరము లగు సమస్తజనుల బాహ్యాంతరకరణములను సర్వప్రకారముల నియమించువాఁడగు) శ్రీకృష్ణునిఁగూర్చి, ఇదంవాక్యం=ఈమాట ను, ఆహ=పలికెను.

తా. ఓరాజా, అంత కపిధ్వజుఁడైనయర్జునుఁడు యుద్ధసన్న ద్ధుడై నిలిచియున్న దుర్యోధనాదులఁగనుంగొని,బాణప్రయోగ సమయం బగుటయు, గాండీవంబు నెత్తి శ్రీకృష్ణుని నవలోకించి యిట్లనియె.

శ్లో॥ సేనయో రుభయో ర్మధ్యే రథం స్థాపయ మేఽచ్యుత ॥
యావ దేతా న్నిరీక్షేఽహం యోద్ధుకామా నవస్థితాన్।
కై ర్మయాసహ యోద్ధవ్య మస్మిన్ రణసముద్యమే॥ 22

టీ. హేఅచ్యుత*=ఓకృష్ణా,అస్మిన్=ఈ, రణసముద్యమే=యు ద్ధోద్యోగమునందు, మయా=నాచేత, కైస్సహ=ఎవరితో,యోద్ధ వ్యం=యుద్ధముచేయఁదగినదో, యోద్ధుకామాన్ = యుద్ధముసే

ధార్తరాష్ట్రులను జూచి,లంకాదహనము చేసినబలువానరుని ధ్వజ మునంగలపాండుకుమారుఁ డర్జునుఁడు,జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్య వీర్య తేజస్సులకు నిధియు,నిజసంకల్పమున జగదుదయస్థితిలయములను లీలలుగాఁ గావించువాఁడును, హృషీకేశుఁడుగావున పరావరము లగు సకలజనముల బాహ్యాంతరకరణముల సర్వప్రకారముల ని యమించుచుండువాఁడును, ఆశ్రితవాత్సల్యమున వివశుఁడై తన

* అచ్యుతః=స్వరూపస్వభావాదుః లగు జ్ఞానశక్త్యాదులనుండి చ్యుతుఁ డుకాని (జాఱని)వాఁడు.జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్య తేజస్సులకు నిధియైనవాఁడు

మున్ గోరికగలవారై, అవస్థితాన్=నిలిచియున్న, ఏతాన్=వీరిని, యావత్=ఎంతలో, అహం=నేను, నిరీక్షే=చూతునో,(తావత్=అంతవఱకు), ఉభయోః=రెండైన, సేనయోః=సేనలయొక్క, మధ్యే=నడుమ- రెండుసైన్యములను లెస్సగా కనుఁగొనుటకుఁ దగినట్టిస్థానమున, మే=నాయొక్క, రథం=రథమును, స్థాపయ=నిలుపుము.

తా. ఓకృష్ణా, ఈయుద్ధోద్యోగమునందు నేనెవరితో యుద్ధము సేయఁదగినదో, యుద్ధము సేయఁ గోరివచ్చినవార లెవరెవరో, వారిని చక్కఁగా నవలోకించునవఱకు (లేక, వారిని చూడఁదగినస్థానమునందు) ఈ రెండుసేనలనడుమ మనరథము నిలుపుము.

శ్లో॥ యోత్స్యమానా నవేక్షేఽహం యఏతేఽత్ర సమాగతాః।
ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధే ర్యుద్ధే ప్రియచికీర్షవః॥ 23

టీ. దుర్బుద్ధేః=చెడ్డబుద్ధిగల, ధార్తరాష్ట్రస్య=దుర్యోధనునికి, ప్రియచికీర్షవః=ఇష్టము చేయఁగోరినవారై, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, యేఏతే=ఏవీరు, అత్ర=ఇచ్చట, సమాగతాః=వచ్చిచేరియున్నారో, యోత్స్యమానాన్=యుద్ధముచేయఁగలవారిని, అహం=నేను, అవేక్షే=చూచెదను.

తా. దుర్బుద్ధియగు దుర్యోధనునకుఁ ప్రియముఁ గావింపఁ గోరి యిచ్చట యుద్ధముచేయుటకు కూడినవా రెవ్వరెవ్వరో వారిని నేను చూచెదను.

సఞ్జయ ఉవాచ=సంజయుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు.

కు సారథ్యముసేయుచున్నవాఁడును అగుభగవంతునిఁజూచి, తాను యుద్ధముసేయఁగోరి నిలిచియున్నవారిని కలరూపున కనుఁగొనువాఁడై వారిని జూచుటకుఁ దగినట్టిస్థానమున రథమును నిలుపుమని

శ్లో॥ ఏవ ముక్తో హృషీకేశో గుడాకేశేన భారత ।
సేనయో రుభయో ర్మధ్యే స్థాపయిత్వా రథోత్తమమ్॥24
భీష్మద్రోణ ప్రముఖతః సర్వేషాం చ మహీక్షితామ్ ।
ఉవాచ పార్థ పశ్యైతాన్ సమవేతాన్ కురూ నితి॥ 25

టీ. హే భారత=ఓధృతరాష్ట్రుఁడా, *గుడాకేశేన=అర్జునునిచేత, ఏవం=ఈప్రకారము, ఉక్తః=చెప్పఁబడిన, హృషీకేశః=శ్రీకృష్ణుఁడు, ఉభయోః సేనయోః=రెండుసేనలయొక్క, మధ్యే=నడుమ, భీష్మద్రోణ ప్రముఖతః=భీష్మద్రోణులు మొదలగు, సర్వేషాం=సమస్తమైన, మహీక్షితాంచ (పశ్యతాం)=రాజులందఱు నే చూచుచుండఁగా, రథోత్తమం=రథశ్రేష్ఠమును, స్థాపయిత్వా=నిలిపి హేపార్థ=అర్జునా, సమవేతాన్=చేరియున్న, ఏతాన్=ఈ,కురూన్=కౌరవులను, పశ్య=చూడుము - వీరలగెలుపు స్థితినిం జూడుము ఇతి=అని ఉవాచ= పలికెను.

తా. ఓరాజా, ఇట్లు అర్జునప్రేరితుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁ డుభయ సేనామధ్యమున భీష్మద్రోణ ప్రముఖుల కభిముఖంబుగా రథంబు నిలిపి, అర్జునా, యుద్ధముచేయు నభిలాషతోఁ గూడియున్న ఈ కౌరవసైనికుల నవలోకింపు మని పలికెను.

శ్లో॥ తత్రాపశ్యత్ స్థితాన్ పార్థః పితౄ నథ పితామహాన్ ।
ఆచార్యాన్మాతులాన్ భ్రాతౄన్ పుత్రాన్పౌత్రాన్సఖీం స్తథా

పురికొలిపెను. అట్లుపురికొలుపఁబడియాభగవంతుఁడుభీష్మద్రోణాదులును తక్కినరాజులును ఎల్లవారును జూచుచునేయుండఁగా నరనుఁడు చెప్పినట్లుచేసెను. నీవారలు (ధార్తరాష్ట్రులు) గెలుచుస్థి

---

* గుడాకేశః (గుడాకా=నిద్రను, ఈశః=అధిపతి)=నిద్రను జయించి

శ్వశురాన్సుహృదశ్చైవ సేనయో రుభయో రపి।

టీ. అథ=పిదప, పార్థః=అర్జునుఁడు, తత్ర=అచ్చట, ఉభయోః సేనయోః=రెండు సేనలయందును, స్థితాన్=ఉన్న, పితౄన్=తండ్రివరుసవారయిన భూరిశ్రవః ప్రభృతులను, పితామహాన్=తాతవరుసవారయిన భీష్మాదులను, ఆచార్యాన్=గురువులయిన ద్రోణాదులను, మాతులాన్=మేనమామలయిన శల్యాదులను, భ్రాతౄన్=అన్నదమ్ములయిన దుర్యోధనాదులను, పుత్రాన్=కుమారులయిన లక్ష్మణాదులను, పౌత్రాన్=మనుమలయిన లక్ష్మణపుత్రాదులను, తథా=అట్లు, సఖీన్=స్నేహితులగుకృతవర్మాదులను, శ్వశురాన్=(ద్రుపదరాజువలె) మామలను, సుహృదశ్చ=హితముగోరువారినిని, అపశ్యత్=చూచెను.

తా. పిమ్మట అర్జునుఁడు ఆ రెండుసేనలయందున్న తండ్రి తాతవరుసలవారిని, ఆచార్యులను, మేనమామలను, అన్నదమ్ములను కొడుకు మనుమఁడు మొదలైన వరుసగలవారిని, మిత్రులను,మామగార్లను తనహితముగోరువారిని అందఱను జూచెను.

శ్లో॥ తాన్సమీక్ష్య స కౌన్తేయ స్సర్వాన్ బన్ధూ నవస్థితాన్॥
కృపయా పరయాఽఽవిష్టో విషీద న్నిద మబ్రవీత్ ।

టీ. సః=ఆ, కౌన్తేయః=అర్జునుఁడు, అవస్థితాన్=యుద్ధరంగమునందున్న, తాన్=ఆ, సర్వాన్=సమస్తమయిన, బన్ధూన్=చుట్టములను, సమీక్ష్య=చూచి, పరయా=అధికమయిన, కృపయా=కనికరముచేత, ఆవిష్టః=పరవశుఁడై, విషీదన్=దుఃఖించుచు, ఇదం=ఈవాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

యుట్టిదనియు వారలనెత్తిపొడుచునట్లు చెప్పెను. ఆపార్థుఁడన్ననో గొప్పమనస్సుగలపరమకారుణికుఁడును దీర్ఘబంధువును పరమధా

తా. ఇట్లు యుద్ధరంగమునందు వచ్చియున్న బంధువుల నెల్లరను జూచి, అర్జునుఁడు అత్యంతదయాపరవశుఁడై దుఃఖించుచు నిట్లు పలికెను.

శ్లో॥ దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణ యుయుత్సుం సముపస్థితమ్॥ 28
సీదన్తి మమ గాత్రాణి ముఖం చ పరిశుష్యతి ।
వేపథుశ్చ శరీరే మే రోమహర్షశ్చ జాయతే ॥ 29
గాండీవం స్రంసతే హస్తాత్ త్వక్చైవ పరిదహ్యతే ।
న చ శక్నోమ్యవస్థాతుం భ్రమతీవ చ మే మనః॥ 30

టీ. హే*కృష్ణ=ఓకృష్ణుఁడా, యుయుత్సుం = యుద్ధముసేయ నిచ్ఛగలయట్టియు, సముపస్థితం=వచ్చియున్నట్టియు, ఇమంస్వజనం =ఈబంధుజనమును, దృష్ట్వా=చూచి, మమ=నాయొక్క, గాత్రాణి=అవయవములు, సీదన్తి=శిథిలములగుచున్నవి, ముఖంచ=ముఖమును, పరిశుష్యతి=ఎండిపోవుచున్నది, మే=నాయొక్క, శరీరే=దేహమునందు, వేపథుశ్చ=వడఁకును, (జాయతే=పుట్టుచున్నది) రోమహర్షశ్చ=పులకరింతయు, జాయతే=పుట్టుచున్నది, హస్తాత్=చేతినుండి, గాండీవం=గాండీవము, స్రంసతే = జాఱుచున్నది, త్వక్చైవ=చర్మమును, పరిదహ్యతే=అంతటను దహింపఁబడుచున్నది, మే=నాయొక్క, మనశ్చ=మనస్సును, భ్రమతీవ=తిరుగుచున్నట్లున్నది, అవస్థాతుంచ=రథమున నిలుచుటకును, న శక్నోమి=శక్తిలేకయున్నాను.

తా. కృష్ణా, యుద్ధేచ్ఛతోవచ్చియున్న స్వజనులగు వీరం

రిక్షకుఁడును నగుంగావున తానును తనతోఁబుట్టువులును మీచే నతిఘోరములైన జతుగృహదాహాది మారణకర్మములచే మా

౼చి నాకరచరణాద్యవయవములు తడఁబడుచున్నయవి. నోరు ౦డిపోవుచున్నది. నాశరీరంబున వడఁకును పులకరింతయుఁ బొ ముచున్నయవి. గాండీవము చేతినుండి జాఱుచున్నది. దేహము ౦డుచున్నది. నామనస్సు తల్లడిల్లుచున్నది. ఇఁక రథంబున లిచియుండ శక్తుఁడను గాను.

శ్లో॥ నిమిత్తాని చ పశ్యామి విపరీతాని కేశవ ।
న చ శ్రేయోనుపశ్యామి హత్వా స్వజన మాహవే ॥31

టీ. హే* కేశవ=ఓ కృష్ణా, విపరీతాని=అనిష్టసూచకములగు, ిమిత్తాని=శకునములను, పశ్యామి=చూచుచున్నాను. ఆహవే= యుద్ధమునందు, స్వజనం=బంధుజనమును, హత్వా=చంపి,అను= ంటుపిమ్మట, శ్రేయశ్చ=మేలును, న పశ్యామి=చూడకున్నాను.

తా. కృష్ణా, అనిష్టసూచకము లగుశకునములు గానంబడు న్నవి. యుద్ధమునందు బంధుజనమును బరిమార్చుటవలన నగు శ్రేయ మెద్దియో కానరాదు.

శ్లో॥ నకాఙ్క్షే విజయం కృష్ణ న చ రాజ్యం సుఖానిచ ।
కిం నో రాజ్యేన గోవిన్ద కిం భోగై ర్జీవితేన వా॥ 32

టీ. హేకృష్ణ=ఓకృష్ణా, విజయం=జయమును, రాజ్యంచ= రాజ్యమును, సుఖానిచ=సుఖములను, న కాఙ్క్షే=కోరను, హే గో విన్ద †=ఓగోవిందా, నః=మాకు, రాజ్యేన=రాజ్యముచేత,కిం=ఏమి

మాటికి వంచింపఁబడియున్నవారయ్యును పరమపురుషునిసాహా య్యమునఁ దనచే చావనున్నవీవారలను విలోకించి బంధుస్నేహ మునను మిక్కుటమైనకృపవలనను ధర్మాధర్మభయమునను అవ

* క ఈశ వ=బ్రహ్మను రుద్రుని రక్షించువాఁడు.

†గోవిన్ద=ఇంద్రియములు అధిష్ఠానముగాఁగలవాఁడు; లేక, వేదముచేతఁ

ప్రయోజనము, భోగైః=భోగములచేతఁగాని, జీవితేనవా=బ్రదికి యుండుటచేతఁగాని, కిం=ఏమిప్రయోజనము.

తా. కృష్ణా, నాకు జయమువలదు. రాజ్యమువలదు. సుఖము ను అభిలషించువాఁడనుగాను. రాజ్యమువలన మాకేమి ప్రయోజనము. మఱి భోగమువలనఁగాని బ్రదికియుండుటవలనఁ గాని మనకు వచ్చునదియేమి.

శ్లో॥ యేషా మర్థే కాఙ్క్షితం నో రాజ్యం భోగా స్సుఖాని చ।
త ఇమే ఽవస్థితా యుద్ధే ప్రాణాం స్త్యక్త్వా ధనాని చ॥33

టీ. నః=మనయొక్క, రాజ్యం=రాజ్యము, యేషామర్థే=ఎవరినిమిత్తము, కాఙ్క్షితం=కోరఁబడినదో, భోగాః=సుఖసాధనములును, సుఖానిచ=సుఖములును, (కాఙ్క్షితాని=కోరఁబడినవో) తే ఇమే=అటువంటివీరు, ప్రాణాన్=ప్రాణముల(మీఁది ఆశ)ను ధనాన్=ధనముల(మీఁది ఆశ)ను, త్యక్త్వా=విడిచి, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, అవస్థితాః=వచ్చి నిలిచి యున్నారు.

తా. ఎవ్వరినిమిత్తము రాజ్యమును భోగమును సుఖమును గోరుదుమో అట్టిబంధుజనము ప్రాణములమీఁదను ధనముమీఁదను ఆశవదలి యుద్ధరంగమునందు వచ్చియున్నారు.

శ్లో॥ ఆచార్యాః పితరః పుత్రా స్తథైవ చ పితామహాః।
మాతులాశ్శ్వశురాః పౌత్రాః స్యాలాస్సమ్బన్ధిన స్తథా

టీ. ఆచార్యాః=గురువులును, పితరః=తండ్రులును, పుత్రాః=కొడుకులును, తథైవ=అట్లే, పితామహాః=తాతలును, మాతలాః=మేనమామలును, శ్వశురాః=మామలును, పౌత్రాః=మన

తెలియఁబడువాఁడు; లేక, గో అవిమ్ ద=వాక్కులయొక్క అజ్ఞానమును

ఁలును, స్యాలాః=భార్యతోఁబుట్టినవారును - బావమఱఁదులు
ు, తథా=ఆప్రకారము, సమ్బన్ధినః=చుట్టములును.

తా. వా రెవ్వరనఁగా-ఆచార్యులు, తండ్రులు, కుమారులు,
ౌతలు, మేనమామలు, మామలు, మనుమలు, బావలు, మఱఁ
ఁదులు, సంబంధులు నగు బంధువులు.

శ్లో॥ ఏతా న్న హన్తు మిచ్ఛామి ఘ్నతోఽపి మధుసూదన।
అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోః కిన్ను మహీకృతే॥ 35

టీ. మధుసూదన=కృష్ణా, ఘ్నతోఽపి=కొట్టుచున్నవారైనను,
ఏతాన్=వీరిని, త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోరపి=మూఁడులోకము
ల రాజ్యాధిపత్యము నిమిత్తమైనను, హన్తుం=చంపుటకు, న ఇ
చ్ఛామి=ఇచ్ఛగింపకున్నాను, మహీకృతే = భూమిప్రాప్తికొఱకు,
కిం ను= చెప్పవలసిన దేమి.

తా. కృష్ణా, వీరు నన్నుఁ జంపినను జంపనీ. త్రైలోక్యరాజ్య
ము ప్రాప్తమయినను వీరిని జంపుటకు నాకు మనసు రాకున్నది.
ఇట్లుండ మహీరాజ్యలాభమునకై వీరినిఁ జంప నెంతునా.

శ్లో॥ నిహత్య ధార్తరాష్ట్రాన్నః కా ప్రీతి స్స్యాజ్జనార్దన।
పాపమేవాశ్రయే దస్మాన్ హత్వైతా నాతతాయినః॥

టీ. *జనార్దన=కృష్ణా, ధార్తరాష్ట్రాన్=దుర్యోధనాదులను,
నిహత్య=చంపి, నః=మనకు, కా ప్రీతిః=ఏమిసంతోషము, స్యాత్
=కలుగును. †ఆతతాయినః=మహాపాతకులయినను - లక్కయిల్లు

* జన అర్దన=జనులనుచంపువాఁడు- అనఁగా సంహారకర్త; లేక, దుర్జను
లను హింసించువాఁడు; లేక, పుట్టుకను బోఁగొట్టువాఁడు.

† అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్ధనాపహః। క్షేత్రదారహరశ్చైవ
షడేతే హ్యాతతాయినః ॥ ఇండ్లు మొదలగువానికి నిప్పు పెట్టువాఁడు, విషము పెట్టు

గాల్చుట మొదలైన ఘోరమారణ కర్మములచే మాటికి వం చించినవారైనను, ఏతాన్=వీరిని, హత్వా=చంపి, (స్థితాన్=ఉ న్న), అస్మాన్=మనలను, పాపమేవ=పాపమే, ఆశ్రయేత్=పొందు ను. "ఆతతాయిన మాయాన్తం హన్యా దే వావిచారయన్" (చంపనుద్యుక్తుఁడై వచ్చువానిని విచారింపక చంపవలసినదియె) అను నీతిశాస్త్రవచనముకంటె, "అహింసాపరమోధర్మః"(హిం సింపకుండుట అన్నిధర్మములకంటె గొప్పధర్మము) అను ధర్మ శాస్త్రవచనము బలవంతమని భావము.

తా. జనార్దనా, దుర్యోధనాదులను జంపుటవలన మనకేమి సంతోషము కాఁగలదు. వీరు మహాపాతకులయినను వీరలం జంపి మనము గట్టుకొనునది పాపమొక్కటియే.

శ్లో॥ తస్మాన్నార్హావయం హన్తుం ధార్తరాష్ట్రాన్ సబాన్ధవాన్।
స్వజనం హి కథం హత్వా సుఖిన స్స్యామ మాధవ॥37

టీ. మాధవ=కృష్ణా, తస్మాత్=దానివలన, వయం=మనము సబాన్ధవాన్=బంధువులతోఁగూడిన, ధార్తరాష్ట్రాన్ = దుర్యో ధనాదులను, హన్తుం=చంపుటకు, నార్హాః=తగినవారముకాము స్వజనం=స్వజనమును, హత్వా=చంపి, కథం హి=ఎట్లుదా, సుఖి నః = సౌఖ్యవంతులము, స్యామ=అగుదుము.

తా. అట్లగుటంజేసి బంధుజనములతోఁగూడ దుర్యోధనాద లను సంహరించుట మనకు యుక్తముకాదు. మాధవా, స్వజన మును సంహరించి మనమెట్లు సుఖముఁ జెందఁగలము.

శ్లో॥ యద్య ప్యేతే న పశ్య న్తి లోభోపహతచేతసః।

వాఁడు, శస్త్రిముచేతఁగలవాఁడు,ధనము నపహరించువాఁడు, భూమినిభార్యఁ

కులక్షయకృతం దోషం మిత్రద్రోహే చ పాతకమ్॥ 38
కథం న జ్ఞేయ మస్మాభిః పాపా దస్మా న్నివ ర్తితుమ్ ।
కులక్షయకృతం దోషం ప్రపశ్యద్భి ర్జనార్దన॥ 39

టీ. లోభోపహత చేతసః=రాజ్యమునందు పేరాసచేతఁ జెడఁగొట్టఁబడినమనస్సుగల, ఏతే=ఈదుర్యోధనాదులు, కులక్షయకృతం=వంశనాశమువలనఁగలుగు, దోషం=దోషమును, మిత్రద్రోహే=మిత్రద్రోహమునందలి, పాతకంచ=పాపమునును, నపశ్యన్తి యద్యపి=ఆలోచింపకపోయినను, హేజనార్దన=ఓకృష్ణా, కులక్షయకృతం = కులనాశమువలనఁగలిగింపఁబడు,దోషం = పాపమును, ప్రపశ్యద్భిః=చక్కఁగా తెలిసికొనుచున్న, అస్మాభిః=మనచేత, అస్మాత్ పాపాత్ = ఈపాపమునుండి, నివర్తితుం= మరలుటకు-తొలఁగుటకు, కథం=ఎట్లు, నజ్ఞేయం= తెలియఁదగదు.

తా. రాజ్యమునందలి పేరాసచేత మనస్సుచెడినవారు గాన ఈదుర్యోధనాదులు స్వకులక్షయముచే కలుగుదోషమును మిత్రద్రోహముచే నగుపాతకమును నెంచువారు గాకున్నను,జనార్దనా, కులక్షయమువలన కలుగుదోషమును పరికించునట్టి మన మీపాపము పరిహరింప నుపాయముఁ గానక పోవు టెట్లు?

శ్లో॥ కులక్షయే ప్రణశ్యన్తి కులధర్మా స్సనాతనాః ।
ధర్మే నష్టే కులం కృత్స్న మధర్మోఽభిభవ త్యుత ॥ 40

టీ. కులక్షయే (సతి)=వంశనాశము కలుగుచుండఁగా, సనాతనాః=పరంపరగావచ్చిన, కులధర్మాః=కులధర్మములు, ప్రణశ్యన్తి=నాశమునుబొందును, ధర్మేనష్టే (సతి)=ధర్మము నశించినదగుచుండఁగా, కులంకృత్స్నముత=కులమునంతటిని,అధర్మః=అధర్మము, అభిభవతి=క్రిందుపఱుచుచున్నది- చెఱుపుచున్నది.

తా. కులనాశముసంభవించినపుడు చిరకాలమునుండి పరంపరగా నాచరింపఁబడు చున్నకులధర్మములు నాశమునొందును. అట్టియాచారములు నశించినయెడల కులంబంతయు నధర్మమునఁ బ్రవర్తిల్లును.

శ్లో॥ అధర్మాభిభవా త్కృష్ణ ప్రదుష్యన్తి కులస్త్రియః।
స్త్రీషు దుష్టాసు వార్ష్ణేయ జాయతే వర్ణసఙ్కరః॥ 41

టీ. హేకృష్ణ=ఓకృష్ణా,అధర్మాభిభవాత్ =అధర్మము మించుటవలన, కులస్త్రియః=కులస్త్రీలు, ప్రదుష్యన్తి=చెడుదురు. వార్ష్ణేయ=కృష్ణా,స్త్రీషు దుష్టాసు సతీషు = స్త్రీలుచెడినవారలగుచుండఁగా, వర్ణసఙ్కరః= వర్ణము లొకటితోనొకటి కలసిపోవుట, జాయతే=కలుగుచున్నది.

తా. కృష్ణా, అట్టియధర్మము మించుటచేత కుల స్త్రీలు చెడుదురు. స్త్రీలుచెడిన వర్ణసంకరం బగును.

శ్లో॥ సఙ్కరో నరకాయైవ కులఘ్నానాం కులస్యచ।
పతన్తి పితరో హ్యేషాం లుప్తపిణ్డోదకక్రియాః॥ 42

టీ. సఙ్కరః=వర్ణసంకరము, కులఘ్నానాం=కులమును చెడగొట్టినవారికిని, కులస్య=కులమునకును, నరకాయైవ=నరకముకొఱకే, (భవతి=అగుచున్నది), హి = ఏలనఁగా, ఏషాం = వీరియొక్క, పితరః=పితృదేవతలు, లుప్తపిణ్డోదకక్రియాః (సన్తః) లోపించిన పిండోదకకార్యములు గలవారగుచు, పతన్తి=నరకమునఁ బడుదురు.

తా. వర్ణసంకరమువలన కులనాశకులకును కులమువారికి నరకము కలుగును. ఇంతేకాక వారిపితృదేవతలు తమ్ము ని

ంచి పిండోదక క్రియలు చేయువారు లేకుండుటచేత నధోగతిఁ
ందుదురు. (నరకమునఁ బడుదురనుట).

శ్లో॥ దోషై రేతైః కులఘ్నానాం వర్ణసఙ్కరకారకైః।
ఉత్సాద్యన్తే జాతిధర్మాః కులధర్మాశ్చ శాశ్వతాః॥ 43

టీ. కులఘ్నానాం=కులనాశకులయొక్క, వర్ణసఙ్కరకారకైః=
ర్ణసంకరముఁ జేయు, ఏతైః దోషైః=ఈదోషములచేత, శాశ్వ
తాః=పరంపరాప్రాప్తములయిన, జాతిధర్మాశ్చ=వర్ణాచారములు
ను, కులధర్మాశ్చ=కులాచారములును, ఉత్సాద్యన్తే=చెడఁగొట్టఁ
బడుచున్నవి.

తా. ఇట్లు కులము చెఱిచినవారల దోషములచేత వర్ణసంకర
ము,పురాతనములగుకులధర్మములును వర్ణాచారములును జెడును.

శ్లో॥ ఉత్సన్నకులధర్మాణాం మనుష్యాణాం జనార్దన।
నరకే నియతం వాసో భవతీ త్యనుశుశ్రుమ॥ 44

టీ. హేజనార్దన = ఓకృష్ణా, ఉత్సన్నకులధర్మాణాం=నశించిన
కులధర్మములుగల, మనుష్యాణాం=మనుష్యులకు, నరకే=నరక
మునందు, నియతం=ఎల్లపుడును, వాసః=ఉనికి, భవతి=అగుచు
న్నది, ఇతి=అని, అనుశుశ్రుమ=వింటిమి.

తా. కృష్ణా, కులధర్మములు చెడిన మానవులకు ఎల్లప్పుడును
నరకవాసమగునని వినియున్నాము.

శ్లో॥ అహో బత మహ త్పాపం కర్తుం వ్యవసితా వయమ్।
య ద్రాజ్యసుఖలోభేన హన్తుం స్వజన ముద్యతాః॥ 45

టీ. అహో = ఆశ్చర్యము, బత=అయ్యో, యత్ =ఏకారణ
మువలన, వయం=మనము, రాజ్యసుఖలోభేన=రాజ్యమందును
సుఖమందును పేరాసచేత, స్వజనం=బంధుజనమును, హన్తుం=

చంపుటకు, ఉద్యతాః = యత్నించితిమో, (తత్ = ఆకారణము వలన), మహత్ = అధికమైన, పాపం = పాపమును, కర్తుం = చేయుటకు, వ్యవసితాః = ఉద్యుక్తులమైతిమి.

తా. కటకటా, మనము మహత్తరమైనపాపము గట్టికొనుటకుం బాలుపడితిమి. రాజ్యసుఖములందలి పేరాసచేత మనబంధుజనమును జంప యత్నించితిమి కదా.

శ్లో॥ యది మా మప్రతీకార మశస్త్రం శస్త్రపాణయః ।
ధార్తరాష్ట్రా రణే హన్యు స్తన్మే క్షేమతరం భవేత్ ॥

టీ. శస్త్రపాణయః = ఆయుధములుచేతులలోఁగల, ధార్తరాష్ట్రాః = దుర్యోధనాదులు, అశస్త్రం = శస్త్రములులేనివాఁడును, అప్రతీకారం = ప్రతిక్రియలేనివాఁడును నగు, మాం = నన్ను, రణే = యుద్ధమునందు, హన్యుర్యది = సంహరించిరేని, తత్ = ఆమరణము మే = నాకు, క్షేమతరం = మఱింత క్షేమము, భవేత్ = అగును.

తా. శస్త్రాస్త్రములు పరిత్యజించి ప్రతియుద్ధముచేయనినన్నుఁ శస్త్రపాణు లయినదుర్యోధనాదులు యుద్ధమునందు వధించిరేః అదియును నాకు మఱింత క్షేమమే యగును.

సఞ్జయ ఉవాచ = సంజయుఁడుపలికెను.

శ్లో॥ ఏవ ముక్త్వాఽర్జున స్సఙ్ఖ్యే రథోపస్థ ఉపావిశత్ ।
విసృజ్య సశరం చాపం శోకసంవిగ్నమానసః ॥ 4

టీ. సఙ్ఖ్యే = యుద్ధరంగమునందు, అర్జునః = అర్జునుఁడు, ఏవం

యవములన్నియు మిక్కిలియు విరవిరఁబోవ 'సర్వవిధముల నేన యుద్ధముసేయను' అనిచెప్పి బంధువిశ్లేషమువలనఁ గలుగుశోకమచే మనస్సు కొందలపడఁగా అమ్మును వింటిని విడిచి రథోపస్థమున గూర్చున్న, వాఁడయ్యెను.

ట్లు, ఉక్త్వా=పలికి, శోకసంవిగ్నమానసః=దుఃఖముచేతమిక్కిలి కలించినమనస్సుగలవాఁడగుచు, సశరం=బాణముతోఁగూడిన, చాపం=ధనుస్సును, విసృజ్య=విడిచి, రథోపస్థే=రథముమీఁద, ఉపావిశత్=కూర్చుండెను.

తా. అర్జునుఁడీవిధమునఁ బలికి శోకముచేత మనస్సు మిక్కిలి కలఁతనొందఁగా, ఎక్కుపెట్టిన గాండీవమును దిగువఁ బడవైచి రణరంగములో రథిస్థానము విడిచి రథముపయిఁ జదికిలఁబడెను.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే అర్జునవిషాదయోగోనామ
ప్రథమోఽధ్యాయః.

ఇది యుపనిషదర్థప్రతిపాదకంబును బ్రహ్మవిద్యయు యోగ
శాస్త్రంబును శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదరూపంబును నగు
శ్రీభగవద్గీతలయందు అర్జునవిషాదయోగం బన్నది

ప్రథమాధ్యాయము.

శ్రీభగవద్గీతా-ద్వితీయోఽధ్యాయః.

సాఙ్ఖ్యయోగః.

అవతారిక.

ఆత్మ దేహమునకంటె వేఱై నిత్యమై యుండుటయు, శాస్త్ర విహితధర్మము లగుయుద్ధాదికర్మములను ఫలాపేక్షలేక చేయుట యే యట్టియాత్మస్వరూపప్రాప్తికి సాధనమగుటయును దెలియక దేహమే యాత్మయనియు, యుద్ధము పాపమనియు భ్రమిం మోహితుఁడై, యుద్ధము మాన నిశ్చయించినయర్జునుని య మోహమును బోఁగొట్టుటకు ఆత్మనిత్యత్వమును గుఱించిన సాం ఖ్యజ్ఞానమును, అట్టిజ్ఞానముతోఁగూడినదై ఫలాపేక్షారహిత ర్మానుష్ఠానరూపమై యున్నకర్మయోగమును, దాని కుద్దిష్టఫ మైన స్థితప్రజ్ఞత యనుజ్ఞాననిష్ఠయు (జ్ఞానయోగమును), ఆస్థి ప్రజ్ఞతచే సాధ్య మగుయోగము అనెడిఆత్మదర్శనమును, స్థితప్ర జ్ఞతయొక్క స్వరూపమును, దానిని సాధించుటకు ఇంద్రియ య మావశ్యకమగుటయు, ఇంద్రియజయము భగవంతుని స్మర ము చేతనే సాధ్య మగుననుటయు, భగవంతునిస్మరణముతప్ప క్కినయుపాయములచేత దానిని సాధింపఁ జూచువారికిఁ గ గుకీడులును ఈద్వితీయాధ్యాయమున వివరింపఁబడుచున్నవి.

సఞ్జయ ఉవాచ=సంజయుఁడు (ధృతరాష్ట్రునకు) ఇట్లు చెప్పెను.

శ్లో॥ తం తథా కృపయాఽఽవిష్ట మశ్రుపూర్ణాకులేక్షణం

[illegible]

టీ. తథా=అట్లు, కృపయా=కనికరముచేత, ఆవిష్టం=ఆవేశింబడినవాఁడును, అశ్రుపూర్ణాకులేక్షణం=కన్నీరుతో నిండినవై ్యకులము లైననేత్రములుగలవాఁడును, విషీదన్తం=దుఃఖించు న్నవాఁడునగు, తం=ఆ యర్జునునిఁగూర్చి, మధుసూదనః=శ్రీ ష్ణుఁడు. ఇదంవాక్యం=ఈవచనమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. అట్లు దయాసమేతుఁడై కన్నీరు విడుచుచు వ్యాకులతఁ ందినవాఁడును, దుఃఖాక్రాంతుఁడు నైనయర్జునునిఁ జూచి శ్రీ ృష్ణుం డిట్లు పలికెను.

భగవానువాచ=శ్రీకృష్ణుఁడు పలికెను.

॥ కుతస్త్వా కశ్మల మిదం విషమే సముపస్థితమ్ ।
అనార్యజుష్ట మస్వర్గ్య మకీర్తికర మర్జున॥ 2

టీ. హే అర్జున=ఓ అర్జునా, అనార్యజుష్టం=పామరులచేత నలంబింపఁబడునదియు, అస్వర్గ్యం=స్వర్గమునకు అనర్హమయినదియు, అకీర్తికరం=అపకీర్తిని గలుగఁజేయునదియును అగు, ఇదం శ్మలం=ఈదుఃఖము, విషమే=ఒడుదుడుకు సమయమందు, కుతః ఎందువలన, త్వా=నిన్ను, సముపస్థితం = పొందినది.

తా. అర్జునా, పామరులకు సహజమయినదియు, స్వర్గ(పర ోక) విరోధియు, అపయశస్సునకు కారణము నైన యీ దుః నుకాలమునం దెందులకు నీకు సంభవించినది.

ామానుజభాష్యము— ఇట్లర్జునుఁడు కూర్చుండఁగానే భగవం ుఁడు'ఎందుల కీశోకము తగనిపట్ల సంభవించిన'దని యాక్షేపించి గనిమొదలఁ గలిగిన యీశోకము విద్వాంసులు కానివారికిఁ గ ్గునది; పరలోకమునకు విరోధియైనది; అపకీర్తిని దెచ్చునది; క్షుద్రమైనది. మఱి హృదయదౌర్బల్యముచేఁ గలిగినట్టిది.

శ్లో॥ క్లైబ్యం మాస్మగమః పార్థ నైతత్త్వయ్యుపపద్యతే
క్షుద్రం హృదయదౌర్బల్యం త్యక్త్వోత్తిష్ఠ పరన్తప॥

టీ. పార్థ=అర్జునా, క్లైబ్యం=అధైర్యమును, మాస్మగమః=పొ దకుము, త్వయి=నీయందు, ఏతత్=ఇది, నఉపపద్యతే=తగదు హేపరన్తప=శత్రువులను దపింపఁజేయు అర్జునా, క్షుద్రం=తుచ్ఛమైన, హృదయదౌర్బల్యం=మనస్సునందలి యధైర్యమున త్యక్త్వా=విడిచి, ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము.

తా. అర్జునా, భయమునుజెందకుము.ఇది నీకు యుక్తముకా దు. పరంతపా, తుచ్ఛమైన యీ యధైర్యమును వదలి యుద్ధ ము చేయుటకు లెమ్ము.

అర్జున ఉవాచ=అర్జునుఁడు చెప్పెను.

శ్లో॥ కథం భీష్మ మహం సఙ్ఖ్యే ద్రోణం చ మధుసూదన।
ఇషుభిః ప్రతియోత్స్యామి పూజార్హా వరిసూదన॥

టీ. అరిసూదన=శత్రుసంహారకుఁడవైన, మధుసూదన = కృ ష్ణా, పూజార్హౌ=పూజింపఁదగిన, భీష్మం=భీష్ముని, ద్రోణంచ=ద్రో ణునిని-ఇటచకారముచే తక్కిన గురుబంధువులను గూడ గ్రహిం చునది, అహం=నేను, సఙ్ఖ్యే=యుద్ధమునందు, ఇషుభిః=బాణవ లచేత-పువ్వులతోఁ బూజింపఁదగినవారిని బాణములతో పీడిం యనుట, కథం=ఎట్లు, ప్రతియోత్స్యామి=ఎదిరించి యుద్ధము యుదును-వారియెడలభక్తిగలిగి వారి విరోధులతో యుద్ధము

కావున దీనిని విడిచి యుద్ధమునకు లెమ్ము' అని చెప్పెను. మఱి నర్జునుఁడు(బంధువులవలని)స్నేహమునను కారుణ్యమునను ధ ధర్మభయమునను వ్యాకులుఁడై భగవంతుఁడుచెప్పినది మిక్కి హితమైనదని తెలియక "భీష్మద్రోణాదులు మాకు గురువుల

వలసినదై యుండఁగా వారితోనే యుద్ధము సేయుట యెట్లు?
పట మధుసూదన అనుటచే నీవు మధుని చంపినవాఁడవే కాని
ందీపనిని చంపినవాఁడవు గావు గదా అని మర్మోద్ఘాటనము.

తా. మధుసూదనా, పూజార్హులగు భీష్మద్రోణులపంబు బాణ
యోగము చేసి నేనెట్లు ప్రతియుద్ధము చేయుదును.

శ్లో॥ గురూ నహత్వా హి మహానుభావా
న్ శ్రేయ శ్చర్తుం భైక్ష్య మపీహ లోకే।
హత్వాఽర్థకామాంస్తు గురూ నిహైవ
భుఞ్జీయ భోగా న్ రుధిర ప్రదిగ్ధాన్॥ 5

టీ. మహానుభావాన్=గొప్పప్రభావముగల, గురూన్ = పెద్ద
ను, అహత్వా=చంపక, ఇహలోకే=ఈలోకమునందు, భైక్ష్
పి=భిక్షాచరణమైనను, చర్తుం=ఆచరించుట, శ్రేయః=మేలు-
హాత్ములగు గురువులను చంపి యనుభవించు భోగములకంటె
రిని చంపక పరధర్మమైన భిక్షాచరణము చేయుటయే మేలు,
ర్థకామాన్=భోగార్థములందు మిక్కిలి కామముగలయట్టి, గు
న్ తు=గురువులనో, హత్వా=సంహరించి, ఇహైవ=ఇచ్చటనే-
రనుభవించినచోట్లనే, రుధిరప్రదిగ్ధాన్=రక్తముచేఁ బూయ
నవియగు-రక్తదిగ్ధులైనగురువులను దలఁపించున వగుటచే
మునువారివలెనే రక్తదిగ్ధములైనట్లె యనుభవింప రాకుండు
ట్టివైన, భోగాన్=భోగములను, (కథం) భుఞ్జీయ=(ఎట్లు)అనుభ

ంతిగొప్పగా నెన్నఁదగినవారు.అట్టివారి నెట్లు చంపుదును. ఎట్లని,
గములం దతిమాత్ర మాసక్తులై యున్నవారిని జంపి వారను
వించుచుండునట్టియాభోగములనే వారినెత్తుటితో నంజుకొని వా
మాసనములందుఁ గూర్చుండి యనుభవింతును. ఇట్లు యుద్ధ

వింతును. వారిని జంపుటవలన పరలోకసుఖము లేకపోవుట ం
టుండఁగా వారినెత్తుటఁ దోఁగిన ట్లున్నయీభోగముల ననుః
వించుటచే ఇహలోకసుఖములును గలుగవని భావము.

తా. మహానుభావులును నాకు గురువులునైన భీష్మద్రోణాః
లను జంపుటచే లభించెడిభోగముల ననుభవించుటకంటె వా
ని జంపక భిక్షాచరణమైనను చేయుటయే మేలు. ఏలనఁగా ః
రు విరక్తులుకారు; మనవలెనే భోగములందు మిక్కిలి అపేక్షగ
గియున్నవారు. అట్టి గురువులను జంపితిమా, వారిభోగముల
నుభవించునప్పుడెల్ల నవి నెత్తుటఁదడిసిన యాగురువులను జ్ఞప్తి
దెచ్చుటచే నవియును నెత్తుటఁ దడిసినవానివలెనే యసహ్యాః
లుగాఁ దోఁచును. కాన వానివలన ఇహలోకసుఖమును లేదు. ః
రనుభవించుచుండినభోగములనే వారుండినతావులయందే ః
ర్చుండి యె ట్లనుభవింతును.

శ్లో॥ న చైతద్విద్మః కతరన్నో గరీయో
యద్వా జయేమ యదివా నో జయేయుః ।
యానేవ హత్వా న జిజీవిషామః
తేఽవస్థితాః ప్రముఖే ధార్తరాష్ట్రాః ॥

టీ. నః=మనకు, కతరత్=ఏది, గరీయః=శ్రేష్ఠమో, ఏతత్
దీనిని, న విద్మః=ఎఱుఁగకున్నాము. జయేమ యద్వా=మనమేః
యింతుమో, నః=మనలను, జయేయుః యదివా=వారే జయిం

మారంభించి యావ్యాపారమునుండి మరలినయెడ మిమ్ము ధా
ర్తరాష్ట్రులు బలవంతముగాఁ జంపుదు రందువేని, చంపనిమ్ము. వా
వధింపఁగాఁగలిగెడుయుద్ధర్మపు గెలుపునకంటెను ధర్మాధర్మముః
దెలియకున్న ట్టివారిచే మాకు చచ్చుటయే గొప్పయని నా

ః, యాన్=ఎవరిని, హత్వా=చంపి, నైవజిజీవిషామః=బ్రదుకనే
యిచ్ఛగింపమో-అనఁగా అట్టివారిని జంపుటకంటె వారిచే మన
ము చచ్చుటయే మేలని భావము, తే ధార్తరాష్ట్రాః=అట్టి దు
ర్యోధనాదులు, ప్రముఖే=ఎదుట- మనలనుజంపఁగోరినవారై తా
ము మనచేఁ జచ్చుట కనువుగాను, అవస్థితాః=నిలిచియున్నారు.

తా. యుద్ధముచేయుట మేలో మానుట మేలో, మనమే
యింతుమో వారలకే జయముకలుగునో యెఱుఁగఁజాలము.ఎ
వ్వరిని వధియించినపిదప మనము బ్రదికియుండఁ గోరనే కోరమో
అట్టి భీష్మ దుర్యోధనాదులు యుద్ధసన్నద్ధులై కట్టెదుట నిలిచి
యున్నారు. (అట్టివారిని జంపుటకంటె వారిచే చంపఁబడుట
మేలని నాకుఁ దోఁచుచున్నది.)

శ్లో॥ కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః
పృచ్ఛామి త్వాం ధర్మసమ్మూఢచేతాః ।
యచ్ఛ్రేయ స్స్యాన్నిశ్చితం బ్రూహి తన్మే
శిష్య స్తేఽహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్॥ 7

టీ. కార్పణ్య ... స్వభావః-కార్పణ్య = కృపణత్వమనెడి, దో
=దోషముచేత, ఉపహత = కొట్టఁబడిన, స్వభావః=స్వభావము
అనఁగా ధైర్యము)గలవాఁడనగు, (అహం=నేను), ధర్మసమ్మూఢ
చేతాః=ధర్మమునందు సందియముపొందిన మనసు గలవాఁడనై,
త్వాం = నిన్ను, పృచ్ఛామి = అడుగుచున్నాను. యత్ =ఏది, శ్రే
యః=మేలు అని, నిశ్చితం= నిశ్చయింపఁబడినది, స్యాత్ =అగునో,

తోఁచుచున్న"దని చెప్పి "ఏది నాకు మేలని నిశ్చయింపఁబడినదో దా
ని శరణాగతుఁడనైననీశిష్యునకు నాకు చెప్పుము" అని అతిమా
నము దీనుఁడై భగవంతునిపాదములనంటఁగొన్నవాఁడయ్యెను.

తత్ = దానిని, మే=నాకు, బ్రూహి=చెప్పుము. తే=నీకు, అహం=నేను, శిష్యః=శిష్యుఁడను. త్వాం = నిన్ను, ప్రపన్నం=శరణుచొచ్చిన, మాం=నన్ను, శాధి=శాసింపుము.

తా. స్వజనమును జంపెద నని మనస్సు దీనమగుటవలన స్వాభావిక మగునాధైర్యము చెడఁగా, ధర్మ మిదియని తెలియ మనస్సున సందియము పొంది నిన్నడుగుచున్నాను. ఏది నిశ్చయముగా శ్రేయస్కరమై యుండునో దానిని నాకుఁ జెప్పుము నీకు నేను శిష్యుఁడను. నిన్ను శరణముఁ జొచ్చితినిగాన శాస్త్రరహస్య ముపదేశించి యిట్లుచేయుము అట్లుచేయకుము అని నన్ను శిక్షింపుము.

శ్లో॥ న హి ప్రపశ్యామి మమాపనుద్యా
ద్యచ్ఛోక ముచ్ఛోషణ మిన్ద్రియాణామ్ ।
అవాప్య భూమా వసపత్న మృద్ధం
రాజ్యం సురాణా మపి చాధిపత్యమ్॥

టీ. భూమౌ=భూమియందు, అసపత్నం = శత్రువులు లేనట్టియు, ఋద్ధం=సమృద్ధమైనదియునగు, రాజ్యం=రాజ్యమును, సురాణాం=దేవతలయొక్క, ఆధిపత్యంచ=ఆధిపత్యమునుగూడ, అవాప్యాపి=పొందియును, ఇన్ద్రియాణాం=ఇంద్రియములకు, ఉచ్ఛోషణం = అత్యంతసంతాపకరమయిన, మమ=నాయొక్క, శోకం దుఃఖమును, యత్=ఏది, అపనుద్యాత్ =పోఁగొట్టునో, (తత్ దానిని,) న ప్రపశ్యామి హి=కానకున్నానుగదా.

తా. నిష్కంటకమును సమృద్ధమునైనట్టి మహీరాజ్యమాత్రముకాదు; దేవాధిపత్యముసయితము లభించినను, బంధుశోకోద్వేగముననింద్రియములనుశోషింపఁజేయుచున్న నాశోకః

విధమునందొలఁగునో అట్టియుపాయము నాకుఁ గానఁబడకున్నది.

సఞ్జయ ఉవాచ= సంజయుఁడు పలికెను.

శ్లో॥ ఏవ ముక్త్వా హృషీకేశం గుడాకేశః పరన్తపః।
న యోత్స్య ఇతి గోవిన్ద ముక్త్వా తూష్ణీం బభూవ హ॥9

టీ. పరన్తపః=శత్రుసంహారకుఁడైన, గుడాకేశః=అర్జునుఁడు, హృషీకేశం (ప్రతి)=శ్రీకృష్ణునిఁ (గూర్చి), ఏవం=ఇట్లు, ఉక్త్వా= పలికి, న యోత్స్యే = యుద్ధముచేయను, ఇతి=అని, గోవిన్దం = కృష్ణునితో, ఉక్త్వా=చెప్పి, తూష్ణీంబభూవ=ఊరకుండెను, హ= ఆశ్చర్యము. హృషీకేశుఁ డనుటవలన అర్జునుని హృషీకములను ఇన్ద్రియములను వినుటకై పురికొల్పినాఁడని తెలియునది.

తా. శత్రుసంహారకుఁడైనయర్జునుఁడు శ్రీకృష్ణునిఁ గనుం గొని యీ తెఱఁగునఁ బలికి యుద్ధముచేయనని యూరకుండెను. మహాశ్చర్యము.

అవ. ఇట్లు తగనియెడ, స్నేహమును కారుణ్యమును ప్రా ప్తింపఁగా నర్జునుఁడు తనప్రకృతిని దప్పినవాఁడై క్షత్రియులకు యుద్ధము పరమధర్మమయ్యును అధర్మమనితలఁచుచు ధర్మమిది యనియు అధర్మమిదియనియుఁ దెలియక వ్యాకులతచెంది ధర్మ మును దెలియఁగోరి శరణాగతుఁడుకాఁగా నతనినుద్దేశించి, భగ వంతుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, 'ఆత్మ నిత్యమైనది భగవదధీనమైన ది' అనెడి శుద్ధాత్మస్వరూపవిషయ మైనజ్ఞానముచేతను, 'ఫలా భిసంధిరహితముగ యుద్ధముసేయుట అట్టి ఆత్మస్వరూపప్రా ప్తికి ఉపాయమగును' అనెడిజ్ఞానముచేతను, తప్ప తక్కినవిధ ముల వీనియజ్ఞానము ఉపశమింపదని యోచించి యధ్యాత్మ శాస్త్రము నవతరింపఁ జేయువాఁడయ్యెను.

శ్లో॥ త మువాచ హృషీకేశః ప్రహసన్నివ భారత ।
సేనయో రుభయో ర్మధ్యే విషీద న్త మిదం వచః ॥ 10

టీ. హేభారత=ఓధృతరాష్ట్రుఁడా, హృషీకేశః=శ్రీకృష్ణుఁడు, ఉభయోః సేనయోః=రెండుసేనలయొక్క, మధ్యే=నడుమ, విషీద న్తం=దుఃఖించుచున్న, తం=ఆయర్జునునిఁగూర్చి, ప్రహసన్నివ=పరిహసించుచున్నవానివలె, ఇదం వచః=ఈవాక్యమును, ఉవాచ =పలికెను.

తా. రాజా,(ఇట్లు అర్జునుఁడు దేహము వేఱు ఆత్మ వేఱు అఁ దేహాత్మల యథార్థస్వరూపమును వాని పరస్పరభేదమును దెలి యనందున శోకము నొందెను;నుఱి,'దేహమునకంటె ఆత్మ వేఱు అని ఆ రెంటి స్వరూపములను పరస్పర భేదమును తెలిసిచెప్పెడ ధర్మములను మాటాడెను. ఇట్లు పరస్పరవిరుద్ధము లైనగుణమ లతోఁ గూడినవాఁడై, తటాలున ప్రయత్నముమాని, యుద్ధము కుద్యుక్తములైన రెండుసైన్యముల నడుమ దుఃఖపడుచున్న అ ర్జునునిఁ జూచి, పరమపురుషుఁడుపరిహాసవాక్యము లాడువానివ (ఆత్మయొక్కయు పరమాత్మయొక్కయు యథార్థస్వరూపమ ను బొందుట కుపాయములైన కర్మయోగ జ్ఞానయోగ భ యోగములుగలదియు 'నత్వేవాహంజాతు నాసమ్' అనుటవె దలుగా 'అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మాశ చః' అనువఱకుఁగలదియు నగు) ఈవాక్యమును జెప్పెను.

శ్రీభగవానువాచ=భగవంతుఁడు చెప్పెను.

శ్లో॥ అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వం ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాష
గతాసూ నగతాసూం శ్చ నానుశోచ న్తి పణ్డితాః ॥

టీ. త్వం=నీవు, అశోచ్యాన్ ప్రతి=శోకింపఁదగనివానిని గ

), అన్వశోచః=దుఃఖించితివి-దుఃఖించుచున్నావనుట, ప్రజ్ఞావా
రాంశ్చ=దేహాత్మస్వభావములనుగుఱించి ప్రజ్ఞ గలిగియున్న వా
ములను-అనగా దేహాత్మస్వభావముల నెఱింగినవా రాడువమా
లను, భాషసే=పలుకుచున్నావు, గతాసూన్=పోయినప్రాణము
లగలవానిని గుఱించియు-అనగా స్వభావముచేత అచేతనము
ఆత్మసంయోగవియోగములచేత జన్మమరణములం బొందు
పండుశరీరములంగూర్చియు, అగతాసూన్=పోనిప్రాణము గలవా
ంగూర్చియు- అనగా ఉత్పత్తివినాశములు గలశరీరములకంటె
ఱగుటచే నిత్యములును చేతనములునగు ఆత్మలంగూర్చియు,
ణ్డితాః= ఆ దేహాత్మస్వభావముల యథార్థస్థితి నెఱుంగువారు, న
నుశోచన్తి=దుఃఖింపరు.

తా- అర్జునా, నీవు శోకింపఁదగనివానిం గూర్చి శోకించెదవు.
పతి*'పతన్తి పితరో హ్యేషాం లుప్తపిణ్డోదకక్రియాః' ఇత్యాది
దేహాత్మస్వభావముల నెఱిఁగి చెప్పెడుమాటలు పలికెదవు.
దేహాత్మస్వభావముల నెఱిఁగినవారికి నిందు శోకింపవలసిన నిమి
త్తము కొంచెమైనను లేదు. దేహాత్మస్వరూపములు దెలిసిన
ారు దేహము లనిత్యములు గాన వానింగూర్చియు, ఆత్మలు
త్యములుగాన వానినిగూర్చియు, దుఃఖింపరు. ఆత్మ వేఱైనది
ని తెలియక వీరిదేహములనే ఆత్మగాఁ దలఁచి వీరిని జంపు
న్నానే యని శోకించుటయు, దేహమునకంటె ఆత్మ వేఱు అని

* చూడు ౧ అధ్యా-౪౨శ్లో-ఈలోకమునుండి ఆత్మలు పరలోకమున
ఁబోవుట, పితృదేవతలగుట, పిండోదకములుగొనుట మొదలైనమాటలు,
హమునకంటె ఆత్మ వేఱై దానివలె నిచ్చటనే నశింపక నిత్యమై యుండునని
హాత్మస్వరూపజ్ఞానముచే చెప్పునట్టిమాటలుగాఁ దెలియునది.

తెలియుటచేఁ జెప్పునట్టి 'ధర్మము అధర్మము' అనుమాటలను పలుకుటయు,నను నిది,నీయందుమిక్కిలి ప్రతిషిద్ధముగా కనఁబడుచున్నది. కాఁబట్టి నీవు దేహస్వభావము నెఱుఁగవు. దేహమునకంటె ఆత్మవేఱై నిత్యమైనదనియు, అట్టియాత్మప్రాప్తికిని ఉపాయము యుద్ధాదికమైన ధర్మమనియు నెఱుఁగవు.ఈయుద్ధము ఫలాపేక్ష లేక చేసినయెడల నిది ఆత్మయొక్క యథార్థస్వరూపమును బొందుట కుపాయమగును. (ఆత్మకు జననమరణములు లేనందున,దానికి జననముచేత కలుగుటగాని మరణముచేత నశించుటగాని లేదు. కాఁబట్టి దానినిగుఱించి శోకింపనక్కఱలేదు. దేహమో కుండమొదలైనవానివలె అచేతనమై పరిణామస్వభావముగలది గనుక దీనికి ఉత్పత్తివినాశములు స్వాభావికములు. కాఁబట్టి దీనినిగూర్చియు శోకింప నక్కఱలేదు. ఇట్లు రెంటికిఁ గలస్వభావములిట్టివని తెలియక వానినిగూర్చి దుఃఖించుచున్నావు.

అవ. దేహాత్మస్వభావములను చెప్పఁబూని మొదట ఆత్మస్వభావమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న త్వే వాహం జాతు నాసం న త్వం నేమే జనాధిపాః।
న చైవ న భవిష్యామః సర్వే వయ మతఃపరమ్॥ 12

టీ. అహం=నేను, జాతు=ఒకప్పుడును, నాసం(ఇతి)తు=లేకుంటిని (అనునది), నఏవ=లేనేలేదు, త్వం=నీవు,(నాసీరితి)న= లేకుంటివనునది) లేదు. ఇమే=ఈ, జనాధిపాః=రాజులును, (నాసన్నితి)న=(లేకుండిరనునది)లేదు. వయంసర్వే=మన మందఱమును, అతః పరం=ఇఁక మీఁదను, నభవిష్యామః (ఇతి) చ = లేకపోయెదము అనునదియును, నఏవ=లేనేలేదు.

తా. మీకందఱికి ఈశ్వరుఁడగు నేను ఇప్పటికిఁ బూర్వమనా

గానున్న కాలమున నొకప్పుడును లేకున్నవాఁడనుగాను. నాకు శితవ్యులైన సమస్తక్షేత్రజ్ఞులలో నొకఁడవగు నీవును తక్కిన యీ రాజులందఱును అట్లే మున్నెప్పుడును లేకున్నవారుగారు. నేనును మీరును అందఱమును ఇఁక మీఁద లేకుందుమనుట లే లేదు.(అనఁగా పరమాత్మయు సర్వేశ్వరుఁడనగు నేనెట్లు నిత్యుఁ నుటకు సందేహము లేదో అట్లే క్షేత్రజ్ఞులైన యాత్మలు మీరును త్యులే యని తలంపవలయును).

అర్జునుఁడు బంధులను వధింపనోపక వారి దేహములే యాత్మ నియు, అవి బాణాదిహతములై నశించునని తలఁచుటచే అనిత్య ములనియు, అజ్ఞానముచే మోహితుఁడు కాఁగా, వానికిఁ గలి నయా మోహమును దొలఁగించుటకై భగవంతుఁ డాయా ల పారమార్థికనిత్యత్వమును 'నత్వేవాహమ్' మొదలుగా పదేశింపఁబూనిన సమయమున 'అహమ్' 'త్వమ్', 'ఇమే', సర్వే' 'వయమ్' అని తన్నును దక్కినవారిని వేఱువేఱ చెప్పెను; న, తనకును ఆత్మలకును, ఆత్మలలో ఒకటికొకటికిని, భేదము రమార్థికమైనదని భగవంతుఁడే చెప్పినాఁడని తెలియుచున్నది.

*(శంకరీయులు)ఇందులకు "దేహభేద మనువర్తించుటంబట్టి యు

---

* శంకరులు 'బ్రహ్మమొకటితప్ప మఱిద్దియును లేదు. బ్రహ్మము, మాయ వేశింపఁగా, తన్ను పెక్కువస్తువులుగా భ్రమించుచున్నది. కాన జగమునందు సుఁడు సోముఁడు ఇత్యాదులందలి చిత్తులును (ఆత్మలును), దేహము ఘటము టము ఇత్యాదులైన యచిత్పదార్థములును (అనఁగా బ్రహ్మము తప్ప తక్కిన నావస్తుభేదములన్నియు) మిథ్యలు ; భ్రాంతికల్పితములు. దేహములు మిథ్య య్యును, పైకి అవి పెక్కులు వేఱువేఱుగాఁ దోఁచుటచే దానింబట్టి వ్యవహార మున భగవంతుఁడు 'నేను' 'నీవు' అని యిట వేఱువేఱ నిర్దేశించినాఁడుగాని

ట్లు వేఱువేఱ చెప్పినాఁడే కాని యాత్మభేదమునుబట్టి కా''దన్న చొ

దానిచే ఆత్మలు పెక్కులు వేఱువేఱ గలవని తలఁపరాదు. దేహభేదములు పెక్కు
లు కనఁబడుటయు అజ్ఞానమూలమైన భ్రాంతియే. జ్ఞాన ముదయింపఁగానే ఈ
భేదములన్నియు నశించి బ్రహ్మమొక్కటియే యంతటను గనుపట్టును' అనెదర
భాస్కరులు 'బ్రహ్మమొక్కటియే. దానినుండి అచిత్తు పుట్టి దేహాదిరూపము
ఉపాధులై బ్రహ్మముయొక్క యంశములను ఆవరింపఁగా, అట్లావరింపఁబడి
బ్రహ్మాంశములే, భ్రాంతివలన, జీవులుగా తోఁచును గాని జీవులు బ్రహ్మముకం
వేఱుగారు. ఇట్లు జీవులు మిథ్యలయ్యును వాని యుపాధులైన దేహములు స
ములై పెక్కు వేఱువేఱుగానున్నవి గాన ఈయుపాధుల భేదమునుబట్టి 'నే
'నీవు' అని వేఱువేఱ నిర్దేశము కలిగె'నందురు. రామానుజులు, 'జగత్తునందలి భేద
లన్నియు సత్యములే. ఏదియు మిథ్యగాదు. కనుక బ్రహ్మము వేఱు; జీవులు నే
జడములు పెక్కులు; పరస్పరమును వేఱువేఱు. కావుననే 'నేను' 'నీవు' అని వే
వేఱ నిర్దేశము తగియున్నది. శంకరులు, కేవల దేహభేదమును బట్టి యట్లు చె
బడెనుగాన ఆత్మభేదము లేదనుట సరికాదు. అర్జునుఁడు భ్రాంతుఁడైయున్నా
డు. వానికి, వారిమతము చొప్పున భ్రాంతికల్పితములైన దేహముల భేదమును
'నేను' 'నీవు' అనుట మఱింత భ్రాంతికరము. వానిభ్రాంతి నివర్తింపవలయును.
ను' 'నీ' వనుట భ్రాంతినివర్తించుటకై పఠించిన మంత్రముగాదు. మంత్రమేని
యభిప్రాయమేమైననుగావచ్చును. అది భ్రాంతినివృత్తికై యుపదేశించిన త
వాక్యము. కాన యట్లు వేఱువేఱనిర్దేశించినందులకు ఆత్మభేదము సత్యమైయుం
వలయును. భాస్కరులు చెప్పునదియు సరిగాదు. వారిమతముచొప్పున దేహ
దము సత్యమైనను ఆత్మలు మిథ్యలు గావున ఆత్మభేదమును మిథ్యయే. కాన త
ముపదేశించునపుడు 'నేను' 'నీవు' అని వేఱువేఱ నిర్దేశించుట ఆత్మభేదము
మని అర్జునునకు తోఁపించునుగాన అతాత్త్వికమైనయట్టి వాక్యము భగవంతు
చెప్పఁడు. కనుక ఆత్మలు పెక్కులై పరస్పరము వేఱువేఱైయుండిననే 'నేను' '
[illegible] భేదమును సిద్

దేహభేదమును వారినుతముచొప్పున మాయాకృతముగాన అ
పారమార్థిక మైనది. పారమార్థికవిషయ ముపదేశింపవలసినప్పుడు
అపారమార్థిక దేహభేదమును ఈశ్వరుఁడు ప్రసంగింపఁడు. (భాస్క
రీయులు) "దేహాద్యుపాధి సత్య మగుటంబట్టి దేహభేదము పార
మార్థికము గాన దానింబట్టి యట్లు వేఱువేఱు నిర్దేశించినాఁ"డన్న
చో, దేహభేదము సత్యమైనను దానింబట్టి తోఁచుఆత్మభేదము అస
త్యముగనుక తత్త్వోపదేశసమయమున తాత్త్వికము కానియా
భేద మేర్పడునట్లు 'నేనునీ'వని నిర్దేశించు ననుట యొప్పదు. శ్రుతియు
'నిత్యోనిత్యానాంచేతన శ్చేతనానా మేకో బహూనాం యోవి
దధాతికామాన్' (నిత్యులై యనేకులైన చేతనులకు, నిత్యుఁడగు
చేతనుఁ డొకఁ డెవ్వఁడో వాఁడు కోరికల నొడఁగూర్చుచున్నాఁ
డు)అని ఆత్మలకు భేదము స్వాభావికమైనదిగా చెప్పుచున్న దేకాని
సత్యోపాధిచేఁగాని మిథ్యోపాధిచేఁగాని కల్పితమైన దనలేదు.

"అజ్ఞానకృతమైన భేదదృష్టిచే అట్లు 'నేను నీవు' అనుభేద
ము నిర్దేశించినాఁ"డన్నచో, ఇచట నుపదేశించువాఁడు పరమ
పురుషుఁడు. పరమార్థమైనది వానిదృష్టి కవశ్యముగో చరింపక
మానదు. కాన † నిర్విశేషమై, కూటస్థమై, నిత్యమై, చైత
న్యరూపమై యున్నయాత్మస్వరూపము సాక్షాత్కరించుటవలన
తనికి అజ్ఞానమును (అవిద్యయు) తత్కార్యమైన భేదభ్రమ
మును నివర్తించియుండఁగా, అజ్ఞానమువలన 'నేను' 'నీవు'
అని భేదమును కనుఁగొనుటయు, తన్మూలమున తన్ను గురువు

* శ్వేత-ఉ.౬-౧౩. † సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదరహితము
నిర్విశేషము. నిర్వికారమైనది కూటస్థము.

గాను ఎదిరిని శిష్యునిఁగాను దలఁచి యుపదేశాదివ్యాపారములు సేయుటయు, నొప్పవు.

"భగవంతునికిఁ గలిగి యున్న యద్వైతజ్ఞానముచే భేదజ్ఞానము బాధితమై పోయినను, వాసనావశమునమరల ననువర్తించుచున్నది. కాన, బాధితానువృత్తిరూపమైన (అనఁగా బాధింపఁబడియు మరల ననువర్తించునట్టిదైన) యాభేదజ్ఞానముచే ఈశ్వరుఁడు 'నేను' 'నీవు' అనుభేదము నిర్దేశించినాఁడు. అయినను ఒకవస్త్రము కాలిపోయినపిదప నది తనవస్త్రాకారమును విడువకుండినను పూర్వమువలె నెట్లుపయుక్తము కానేరదో యట్లే భేదజ్ఞానము అద్వైతజ్ఞానముచే బాధితమైనపిదప వాసనారూపముగా అనువర్తించినను పూర్వమువలె పరమపురుషునికి బంధకము కానేరదు" అన్న యెడల నదియొప్పదు. ఎట్లన, ఎండమావులనుజూచి నప్పుడు మొదట జలజ్ఞానముగలిగియు పిదప నది జలము కాదనెడి జ్ఞానముచే ఆజలజ్ఞానము బాధితమగును. అట్లుబాధితమై యది యనువర్తించియు నాయెండమావులనుండి జలము తెచ్చుకొనుట మొదలైన ప్రవృత్తుల నది కలిగింపదు. అట్లే యిందును, అద్వైతజ్ఞానముచే భేదజ్ఞానము బాధితమైనపిదప అనువర్తించుచున్నను, అది మిథ్యార్థములను గుఱించినదే యగునని నిశ్చయముండుటవలన, అది మిథ్యాభూతులైనశిష్యాదులను గుఱించి ఉపదేశాదిప్రవృత్తులను గలిగింపనేరదు. మఱియునీశ్వరునికి మొదట అజ్ఞానముండిననేకదా అది శాస్త్రాధిగతతత్త్వజ్ఞానముచే పిదప బాధితానువృత్తి యగును. ఈశ్వరునకజ్ఞానమున్నదనుట *'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్', † 'పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే

* ముం-ఉ. ౧-౧-౯; ౨-౨-౭. † శ్వే. ఉ. ౬-౭.

స్వాభావికీ జ్ఞాన బలక్రియాచ', *'వేదాహం సమతీతాని వర్తమానానిచార్జున। భవిష్యాణిచభూతాని మాంతు వేద న కశ్చన॥' ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతులకు విరుద్ధము. కనుక అజ్ఞానమే లేనప్పుడు అది బాధితానువృత్తియగు ననుటయే యశక్యము.

మఱియు పరమపురుషునికిని ఇప్పటి గురుపరంపరకును 'ఆత్మస్వరూపము ఒక్కటియే; దానికి రెండవది లేదు' అను నిశ్చయముండు నేని, భేదజ్ఞానము అనువర్తించినను, రెండవది లేనిదిగా తాము నిశ్చయించిన యాత్మస్వరూపమును రెండవవాని కెవని కుపదేశింతురు? అని యడుగవలసియున్నది "నిజముగా రెండవది లేకున్నను ప్రతిబింబమువలె తోఁచుచున్న అర్జునుఁడు మొదలైన రెండవవారి కుపదేశింతు"రన్నచో వెఱ్ఱిలేనివాఁ డెవఁడుగాని మణులు కత్తులు అద్దములు మొదలైనవానియందుఁ దోఁచుచున్న తన బింబములనుజూచి యవి తనకంటె వేఱుకావని తెలిసి వాని కేయర్థమునుగాని యుపదేశింపఁడనఁగా, ఇఁక మోక్షార్థము నుపదేశించుటయే కలుగదు. బాధితానువృత్తి గలుగునని యొప్పుకొని యింతవాదము సేయనేల. మొదట బాధితానువృత్తి గలుగునని చెప్పుటయే వారికి నొప్పదు. ఎట్లన, ఆత్మవ్యతిరిక్తభేదజ్ఞానమునకు (అనఁగా ఆత్మకంటెవేఱైనవానిని తోఁపించుజ్ఞానమునకు) కారణము అనాదిదోషము. అది బాధకమైన అద్వితీయాత్మజ్ఞానము చేత, (అనఁగా ఆత్మకంటె రెండవది లేదనుజ్ఞానము చేత) నశించినదై యున్నది. ఇట్లు అద్వితీయాత్మజ్ఞానము చే నాశితమై కారణమైనదోషమే లేకుండఁగా తత్కార్యమైన భేదజ్ఞానము ఘటించుట యెట్లు? అది ఘటింపనప్పుడు బాధితానువృత్తియగుటయే యెక్కడిది?

---

* గీతా. ౭-౨౬.

"చంద్రుఁ డొకఁడయ్యును కంటియందలి తిమిరాదిదోషములచే ఇద్దఱు చంద్రులు గనఁబడుదురు. చంద్రుఁ డొకఁడే యనుజ్ఞానముచే ద్విచంద్రజ్ఞానము బాధితమయ్యును అనువర్తించునట్లు, అద్వైతజ్ఞానముచే భేదజ్ఞానము బాధితమయ్యును అనువర్తించు" నన్నచో, చంద్రైకత్వజ్ఞానముచే ద్విచంద్రజ్ఞానము బాధితమైనదికాని, ఆద్విచంద్రజ్ఞానమునకుఁ గారణమైన తిమిరాదిదోషము పారమార్థికమైనదిగాన బాధితము కాకుండును. కనుక, పారమార్థికకారణముండు వఱకును తత్కార్యమైనద్విచంద్రజ్ఞానము బాధితానువృత్తియగుట (అనఁగా బాధితమయ్యు ననువర్తించుచుండుట) యుక్తమే. అట్లు అనువర్తించుచున్నను అది చంద్రుఁ డొకఁడే యను ప్రబలప్రమాణముచే బాధితమగుటవలన ఏమియుఁ జేయనేరదు. ఇందో, భేదజ్ఞానమును దానివిషయములును దానికారణమును అన్నియు అపారమార్థికములు. కనుక వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానముచే అపారమార్థికములైన భేదజ్ఞానమును దానివిషయములును దాని కారణమును అన్నియు నశించియుండఁగా ఎట్లును బాధితానువృత్తి కలుగనేరదు. కారణసహితముగా నశించినపిదప కార్యమెట్లుండును. కాఁబట్టి సర్వేశ్వరునికిని ఇప్పటి గురుపరంపరకును తత్త్వజ్ఞానముండినా గురుశిష్యాది భేదదర్శనముగాని తత్కార్యములైనయుపదేశాదులుగాని కలుగవు; భేదదర్శన ముండినా దానికిహేతువైన యజ్ఞానమును వారి కుండునుగాన ఆయజ్ఞత్వముంబట్టి వా రుపదేశము సేయుటయెంతయుఁ గలుగనేరదు.

["మఱియు బ్రహ్మమొకటియే అవిద్యావశంబలమై జీవుఁడగును. కావున జీవుఁ డొక్కఁడేకాని పెక్కండ్రు లేరు. కలఁ గనువానికి

లలోఁ గనఁబడు పురుషులవలె ఆయేకజీవునికి భ్రాంతివలన అనేకజీవులు ప్రతిభాసింతురు. కలగన్నవానికి మేలుకొనుటచే కలలోఁగనఁబడిన వెల్ల బాధితములగునట్లు ఆయేకజీవునికి ఒకప్పుడు గలుగుతత్త్వజ్ఞానముచే వానికిఁగనఁబడెడి యీమిథ్యాప్రపంచము బాధితమగును" అందురు. అట్టైన నుపదేశము సేయు వాసుదేవాది గురువులెవరు? ఆయేకజీవుఁడా? లేక వానిచేఁ జూడఁబడు మఱియొకరా? మఱి యర్జునాదిశిష్యులు అతఁడా? లేక అతనిచేఁ జూడఁబడు మఱియొకరా? అనియడుగఁదగును. జీవభూతుఁడైన యాబ్రహ్మమే గురుఁడేని అప్పుడట్టి] గురువునకుఁ గల అద్వితీయాత్మవిజ్ఞానమువలననే (అనఁగా తనకంటె రెండవది లేదను నెఱుకవలననే) ఆబ్రహ్మమునకుఁ గలయజ్ఞానమును తత్కార్యములైన శిష్యాచార్యత్వాదిభేదములును నశింపఁగా అట్లు నశించిన శిష్యునిఁగూర్చి యుపదేశము సేయుటవలనఁ బ్రయోజన మేమి? ["గురుఁడాయేకజీవుఁడుకాఁడుగాని వానిచేఁ జూడఁబడు మఱొకఁడగును. జీవుఁడొకఁడే కలఁడుగాన వానిచేఁ జూడఁబడుమఱొకఁడైన యాగురువును అతని అద్వైతజ్ఞానమును కల్పితములే యగును. అయినను కలగనువానిచే కలయందు కల్పితుఁడైన యొకపురుషునియొక్క విజ్ఞానమువలన ఆకల బాధితముకానట్లు ఆయేకజీవునిచే కల్పితమైన యాగురువుయొక్క విజ్ఞానముచే ఆజీవునికిఁ దోఁచు మిథ్యాప్రపంచము బాధితముకానేరదు, అది బాధితమగుటకై కల్పితుఁడైనయాగురువు తనజ్ఞానము నుపదేశింపవలసియున్నదిగాన ఉపదేశమునిష్ప్రయోజనముగాదు" అన్నచో, ఉపదేశార్థమైన యా]గురువును అతనిజ్ఞానమునుఁ కల్పితములేని [శిష్యుఁడును ఆయేకజీవుఁడే యనుటకు ప్రమాణము లేదు గాన]

శిష్యుడును వాని యద్వైతజ్ఞానమును [నిజములనుటయెట్లు? వి
వియును] గల్పితము లేయగును గాన శిష్యునియొక్క కల్పితజ్ఞాన
మును వానియజ్ఞానమును నివర్తింపఁజేయనేరదు. "శిష్యుని య
ద్వైతజ్ఞానము కల్పితమైనను పూర్వమున్న భేదజ్ఞానమునకు వి
రోధి యగుటచే దానిని నివర్తింపఁజేయు" నన్నచో నప్పు డాచా
ర్యజ్ఞానమును అట్టిదే యగును. అదియె యాభేదజ్ఞానమును ని
వర్తింపఁజేయును. అనఁగా జీవుఁ డొక్కఁడే కాన ఆచార్యునికి
గలయద్వైతజ్ఞానముచేతనే జీవునకు పూర్వమున్న భేదజ్ఞానము
నివర్తింపఁగా అంతటను గలశిష్యాచార్యత్వాదిభేదములన్నియు
నశించునుగాన శిష్యునికుపదేశమే నిరర్థకమగును. ఇఁక శిష్యునిజ్ఞా
నముతోఁబనియేమి? కాన అద్వైతసిద్ధాంతము అనుపపన్నము.

శ్లో॥ దేహినోఽస్మిన్ యథా దేహే కౌమారం యౌవనం జరా।
తథా దేహాన్తరప్రాప్తిః ధీర స్తత్ర న ముహ్యతి॥ 13

టీ. అస్మిన్ దేహే=ఈ ఒక్కదేహమునందు, దేహినః=ఆత్మ
కు, కౌమారం=బాల్యము, యౌవనం= యౌవనము, జరా=ముసలి
తనము, యథా(భవన్తి) = ఎట్లుకలుగుచున్నవో, తథా=అట్లు, దే
హాన్తరప్రాప్తిః=(ఈశరీరమునశించి) మఱియొకశరీరమును బొం
దుటయును, (భవతి=కలుగుచున్నది), తత్ర=ఆవిషయమున, ధీరః
=బుద్ధిమంతుఁడు, నముహ్యతి=మోహమునొందఁడు-భ్రమింపఁడు.

తా. ఒకదేహమునందలి ఆత్మకు ఆదేహమునందే బాల్య
ము యౌవనము వార్ధకము ఎట్లుసంభవించునో, అట్లే దేహాంత
రమును గలుగుట నిశ్చయము. ఈవిషయమునందు బుద్ధిమంతుఁ
డు భ్రమింపఁడు.

బుద్ధిమంతుఁడు, ఒకశరీరమునకు బాల్యావస్థపోయి మఱియౌ

రాద్యవస్థలు కలుగునపుడు ఆశరీరమునందుండుఆత్మ స్థిరమైన
పబుద్ధితో అది నశించినదియని దుఃఖింపక యెట్లుండునో,
ట్లే ఆ దేహముపోయి మఱియొక దేహము కలుగునపుడును ఆ
రాత్మ అట్లు నశింపకయె యున్నదనితలఁచి దుఃఖింపఁడు. బా
ృద్ధ్యవస్థలు దేహమునుబట్టి ఆత్మకు సంభవించునట్లు జన
మరణములును దేహమునుబట్టియే ఆత్మకు కలుగుచున్నవి.
ఁబట్టి ఆత్మ, నిత్యమగుటచే ఆత్మవిషయమై దుఃఖింప
ాడదు. మఱి చేయవలసినదేమియనఁగా:-నిత్యములేయగు ఆ
్మలు అనాదికర్మవశ్యములై ఆయాకర్మములకు తగినదేహము
ను బొందుచుండును. ఆయాదేహమువలన ఆత్మకుఁ గలిగినబం
ము నివర్తించుటకొఱకు ఆ దేహముచేతనే *శాస్త్రీయములై
్వవర్ణోచితము లగుయుద్ధాదికర్మములను ఫలాపేక్షవిడిచి యా
రించుచుండవలయును. అప్పుడు ఇంద్రియములు వానివానివి
యములతో సంబంధించుటచేత శీతోష్ణాదులవలన సుఖదుఃఖ
ులు కలుగకమానవు. అయినను, ప్రారంభింపఁబడిన యా
ర్మములు ముగియువఱకును వానిని ఓర్చుకొనియే తీఱవలెను.

అవ. ఈయర్థమును అనంతరమే యిందు చెప్పుచున్నాఁడు.

॥ మాత్రాస్పర్శాస్తు కౌన్తేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః।
ఆగమాపాయినోఽనిత్యాస్తాం స్తితిక్షస్వ భారత॥ 14

టీ. కౌన్తేయ=అర్జునా, మాత్రాస్పర్శాః=పంచతన్మాత్రముల
లనఁబుట్టిన శబ్దాదివిషయములతో శ్రోత్రాదీంద్రియములయొ

*శాస్త్రీయములనుటచే ఈశ్వరుని శాసనమునకు లోఁబడనిచో దండము
లుగుననియు, స్వవర్ణోచితము లనుటచే యుద్ధాదులువిడిచి భైక్షమాచరింప
ాదనియు, ఫలాపేక్షవిడిచి యనుటచే మోక్షముకొఱకనియుఁ దెలియునది.

క్క సంబంధములు,శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః=చలివేఁడిమొదలగు సుఖదుఃఖములనుగలుగఁజేయునవి,ఆగమాపాయినః=రాక పోకలుగలవి, అనిత్యాస్తు=ప్రవాహరూపముగా ఎడతెగకుండునవిగావు - బంధహేతువులైన కర్మములు నశింపఁగా తాము నివర్తించి పోవునవనుట,(తస్మాత్ =కావుననే), భారత=అర్జునా, తాన్ =వానిని, తితిక్షస్వ=ఓర్చుకొనుము.

తా. అర్జునా, శబ్దాదివిషయములతో ఇంద్రియములు సంబంధించినపుడు శీతోష్ణసుఖదుఃఖములు కలుగును. అవి వచ్చుచుఁబోవుచు నుండునవి గాన బంధమునకు హేతువులైన కర్మములు నశింపఁగానే నివర్తించునవి. యుద్ధాదులైన శాస్త్రీయ కర్మములు ముగియువఱకు వానిని ధైర్యముతో *సహింపుము.

పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశములనెడి పంచభూతములును వానిని ఆశ్రయించియుండెడి శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములనెడి విషయములును తన్మాత్రములచేఁ గలిగినవిగాన మాత్రలని చెప్పఁబడుచున్నవి. వాని స్పర్శనములు,చలువ వేఁడి మెత్తన పరుసన మొదలగు రూపములతో సుఖదుఃఖప్రదములుగా నుండును. వానికి ఇంద్రియములతోడి సంబంధము లే "మాత్రాస్పర్శములు". తన్మాత్రము లనఁగా భూతములయొక్క సూక్ష్మావస్థలు.

అవ. అట్లు ఓర్చుకొనుట యేల యనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యం హి న వ్యథయన్త్యేతే పురుషం పురుషర్షభ।
సమదుఃఖసుఖం ధీరం సోఽమృతత్వాయ కల్పతే ॥ 15

టీ. హేపురుషర్షభ=ఓపురుషశ్రేష్ఠుఁడైన అర్జునా, ఏతే=ఈ

*దుఃఖమును ఓర్చుకొనుటగలదుగాని సుఖమునుగూడ ఓర్చుకొనుటయననేమియనఁగా దానియందుపేక్షగలిగి ఉబ్బులేకుండుట యని తెలియునది.

షయవాసనలు, సమదుఃఖసుఖం=సుఖదుఃఖములయందు సమ బద్ధిగల- త్రోసి పుచ్చరాకుండుదుఃఖమును సుఖముగా తలఁచు నట్టి, ధీరం=నిశ్చలుఁడైన, యం పురుషం=ఏ పురుషుని, న వ్యథ యన్తి=బాధింపవో, సః హి=వాఁడుగదా, అమృతత్వాయ=మో క్షముకొఱకు, కల్పతే=సమర్థుఁడగుచున్నాఁడు.

తా. అర్జునా, ఏధీరుఁడు త్రోసిపుచ్చరాని దుఃఖమును సుఖ ముగనే తలఁచుచు, మోక్షసాధనముగా స్వవర్ణమునకుఁ దగిన యుద్ధాదికర్మములను ఫలాపేక్షలేక చేయుచుండఁగా, వానిలోఁ గల్గు బాణపాతము మొదలైన మృదుకూ్రరస్పర్శములు పీడించి నను నోర్చుకొనియుండునో వాఁడే నిత్యానందరూపమగు మోక్ష మును సాధించునుగాని దుఃఖమోర్వఁ జాలని నినుబోఁటివాఁడు గాదు. ఆత్మలు నిత్యములగుటచే వానిని రక్షింపవలసినది లేదు; మఱి వానికొఱకై చేయవలసిన దింతయే యని భావము.

అవ. 'గతాసూనగతాసూంశ్చ' అనియాత్మలు నిత్యము లగుటచేతను, దేహములు స్వాభావికముగా నశించునవగుటచే తను, వానినిగూర్చి శోకింప నిమిత్తములేదని పూర్వము చెప్పిన దానినే ఉపపాదించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నాఽసతో విద్యతే భావో నాఽభావో విద్యతే సతః।
ఉభయోరపి దృష్టోఽన్త స్త్వనయో స్తత్త్వదర్శిభిః॥ 16

టీ. అసతః=నశించుస్వభావము గలశరీరమునకు, భావః=ఉండు ట, నవిద్యతే=లేదు. సతః=నశింపనిజీవాత్మకు, అభావః=లేకుండు ట, నవిద్యతే=లేదు. అనయోః=ఈ-కనఁబడుచున్న, ఉభయోరపి =రెంటియొక్కయును, అన్తః=నిర్ణయము, తత్త్వదర్శిభిః=తత్త్వ

ము నెఱిఁగిన వారి చేత, దృష్టః= తెలియఁబడినది-ప్రత్యక్షముగా చూచినట్లు తెలిసికొనఁబడినది.

తా. నశ్వరమైన దేహమునకు నిత్యత్వమును, స్థిరమైన యాత్మకు అనిత్యత్వమును లేవు. అచిద్వస్తువగు దేహమునకు అసత్త్వమే స్వరూపమనియు, చేతనమైన యాత్మకు సత్త్వమే స్వరూపమనియు, తత్త్వ దర్శనులైనవారు ప్రత్యక్షముగాఁ జూచినట్లు తెలిసి నిశ్చయించియున్నారు.

వినాశమునొందు స్వభావమే సత్త్వము-అవినాశస్వభావము అసత్త్వము. భగవంతులగు పరాశరులును నిట్లే చెప్పియున్నారు. *'తస్మాన్న విజ్ఞానమృతేఽస్తి కించిత్క్వచిత్కదాచిద్ద్విజ వస్తుజాతమ్।' (వి. పు. ౨౧-౨-౪౫) 'సద్భావ ఏవం భవతో మయో

---

* దీనికి 'ద్విజా! కాఁబట్టి, వస్తుసమూహమున, విజ్ఞానమైన ఆత్మ తప్ప తక్కిన యేదిగాని యెచటఁగాని యెప్పుడుగాని సత్తు లేదు.' 'నీకు నేనట్లు, జ్ఞానము-ఆత్మ-సత్యమనియు తక్కినవెల్ల అసత్యమనియుఁ జెప్పితిని' అనియర్థము. ఇట, ఆత్మ సత్యమనియు దేహము అసత్యమనియు చెప్పఁబడుట తెలుపఁబడినవి. సత్యము అసత్యము అనుటకు పరమార్థము అపరమార్థము అని అర్థములగునుగాని అవి అనాశి వినాశియని యర్థములెట్లు? అనఁగా నందులకై 'అనాశీ పరమార్థశ్చ... ప్రాజ్ఞైరభ్యుపపాదితమ్' అనాశియైనది పరమార్థముఁ అనఁగా సత్యము, అని ప్రాజ్ఞులంగీకరింతురు. నశించు ద్రవ్యములతోనైనది నశించునది. సందేహములేదు' అనిరి. అనాశియగుటయే పరమార్థమనుటకును, వినాశియగుటయే అపరమార్థమనుటకును హేతువనిభావము. 'సత్యము అసత్యము' అనుటకు అర్థములు గాఁ జెప్పబడిన 'అవినాశి వినాశి' యనఁగా నేమి? యని శంక రాఁగా, అందులకై 'యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై । పరిణామాదిసమ్భూతాం తద్వస్తు నృప తచ్చ కిమ్॥' కాలాంతరమునను, వికారాదులచే మఱియొక పేరునొందనిది వస్తువు. రాజా! అది యేది' అని వికారములను వానిచే వేఱు పేళ్ళను బొందునది అవ

త్రో జ్ఞానం యథాసత్యమసత్య మన్యత్ ' (వి.పు.-౨-౧-౨-౭౫)
అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే। తత్తు నాశి న సన్దే
హో నాశిద్రవ్యోపపాదితమ్' (వి.పు. -౨-౧౪-౨౪) 'యత్తు కా
లాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞా ముపైతివై। పరిణామాది సంభూతాం
తద్వస్తు నృపతచ్చకిం' (వి.పు. -౨-౧౩-౧౦౦) అని చెప్పియున్నారు.
ఇందును 'అన్తవన్తఇమే దేహాః' 'అవినాశితుతద్విద్ధి' అని చెప్పఁ
బడుచున్నది. కావున నాశిత్వమును అవినాశిత్వము నే సత్త్వము అ
సత్త్వము అని చెప్పుటకు హేతువని తెలియుచున్నది. ఇచట * స
త్కార్యవాదము అసంగతముగాన ఈశ్లోకము తత్పరముగాదు.
దేహాత్మల స్వభావములను దెలియక మోహమునొందిన వానికి
ఆరెంటియొక్క స్వభావములైన నాశిత్వమును అనాశిత్వమును వి
వేచించి చెప్పవలసినవగును. అదియే 'గతాసూ నగతాసూంశ్చ'
అని ప్రస్తావింపఁబడినది. దానినే 'అవినాశితు తద్విద్ధి' 'అన్తవన్త

స్తువనియు, అట్టిదిగానిది వస్తువనియుఁ జెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి వినాశియనఁ
గా వికారమును బొందునది; [illegible]నాశియనఁగా వికారమును బొందనిదియని
యర్థము. కాఁబట్టి దేహమునకు వికారిత్వమూల మైనవినాశిత్వమునుబట్టి
అసత్త్వమనియు, ఆత్మకు అవికారిత్వరూపమైన అనాశిత్వమునుబట్టి సత్త్వ
మనియు వేర్లు చెప్పఁబడుచున్నవని గ్రాహ్యము.

*సత్కార్యవాదము సాంఖ్యప్రోక్తము. 'నాసతో విద్యతే భావో నాభావో
విద్యతే సతః' అనుటకు 'లేనిది కలుగఁజాలదు. ఉన్నది లేకపోవదు' అనియర్థ
ము. ఇది యీప్రకరణమునకుఁ బొసఁగినది కాదు. దేహాత్మస్వభావము తెలియ
క మోహితుఁడై యున్నయర్జునునికి ఇందు దేహాత్మవివేచనములేదు. తన్మూల
మయిన శోకాపనోదనమును గలుగదు. కాన యిది అసంగతమని భావము.

ఇమే దేహాః' అని వెంబడిని ఉపపాదించుచున్నాఁడు. కావున ఉక్తార్థమే గ్రాహ్యము.

శ్లో॥ అవినాశి తు తద్విద్ధి యేన సర్వ మిదం తతమ్।
వినాశ మవ్యయ స్యాస్య న కశ్చి త్కర్తు మర్హతి ॥ 17

టీ. యేన=ఏ ఆత్మతత్త్వముచేత, ఇదంసర్వం=ఈప్రపంచమంతయు, తతం=వ్యాపింపఁబడినదో, తత్=దానిని, అవినాశి=నాశములేనిదిగా, విద్ధి=తెలిసికొనుము, అవ్యయస్య=నాశములేని, అస్య=దీనికి, కశ్చిత్=ఏపదార్థమయినను, వినాశం=నాశమును, కర్తుం=కలుగఁజేయుటకు, నార్హతి=అర్హముగాదు-తగదు.

తా. చేతనమగు ఏయాత్మతత్త్వము తనకువ్యతిరిక్తమైన ఈ యచేతన ప్రపంచమునంతయు వ్యాపించియున్నదో అట్టిదానికి నాశనులేదని యెఱుఁగుము. నాశములేని ఈయాత్మను నాశమునొందింప నెట్టిపదార్థమునకుఁగాని శక్యముగాదు.

నాశమును గలిగించునట్టిశస్త్రము జలము అగ్ని వాయువు మొదలైనవి తమచే నశింపఁజేయఁబడు వస్తువులయందు వ్యాపించి నాశముఁ గలిగించుచున్నవి. వ్యాపించి నాశము సేయునవి సూక్ష్మములుగాను వానిచే వ్యాప్తములై నాశమునొందునవి వానికంటె స్థూలములుగాను నుండును. సూక్ష్మము స్థూలమునందువ్యాపించి నాశముకలిగించునేకాని స్థూలము సూక్ష్మమునందు వ్యాపించి నాశముకలుగఁజేయఁజాలదు. ఆత్మతత్త్వము, తక్కినయన్నిటియందును వ్యాపించునది గనుకనే వాని కన్నిటికంటె మిక్కిలిసూక్ష్మమై యుండును. తక్కినవి దానిచేత వ్యాప్తములగును గాన దానికంటె స్థూలములగును. ఇట్లు వ్యాపకమై, కావుననే నిరతిశయ సూక్ష్మమై, దానివలన వినాశమునకనర్హమై యుండు

కృత త్త్వమునకు, దానిచే వ్యాపింపఁబడినదగుటవలన దానికం
టెస్థూలముగానుండెడు తక్కినయ చేతన వస్తు వేదిగాని నాశముఁ
గలిగింపఁజాలదు. స్థూలము సూక్ష్మమును నశింపఁ జేయఁజాలదన్న
ప్పుడు సమ్మెట మొదలైనవి స్థూలములుగానుండినను కుండ మొద
లైనవానిని నశింపఁజేయు లేదా యన్నచో అవి *వేగముతోఁ
గూడిన సంయోగముచే సూక్ష్మమైన వాయువునుబుట్టించి తన్మూల
మున నాశముఁ గలిగించుచున్నది. కాన ఆత్మతత్త్వము అవినాశి.

*'వేగముతోడిసంయోగ' మనుటవలని సారస్యమేమనఁగా—సమ్మెటమీఁద
నరకకుండను పెట్టఁగా ఆ సంయోగమాత్రముచే కుండనశింపదు. కాన సంయో
మాత్రము నాశముఁగలిగింపఁజాలదు. సమ్మెటకు పట్టివేగముమాత్రము ఉండి సం
యోగము లేకున్నను కుండ పగులదు. కావున వేగమాత్రము నాశము కలిగింప
దు. గడ్డిపోఁచకు వేగమును సంయోగమును ఉండినను కుండను పగుల్పఁజాలదు.
సమ్మెటవంటి ద్రవ్యవిశేషముతో అవి గూడియుండిననే యది పగులును. కనుక కే
వేగసంయోగములు రెండును నాశకములుగావు. ద్రవ్యవిశేషముయొక్క
వేగముతోడి సంయోగమును గావలయును. సమ్మెటవెనుకటిభాగము కుం
డతో సంయోగమునొందినను అది నశింపదు. దాని ముందటిభాగమే యట్లు సం
యుక్తముగావలయును. కావున కాఠిన్యాదియుక్తమైన ద్రవ్యవిశేషపు భాగవి
శేషముయొక్క వేగముతోడి సంయోగమే నాశకమగునని తెలియుచున్నది.
అది సరికాని యిక్కడ సమ్మెట పగులఁగొట్టినదానికి వాయువును హేతువు
గాఁ దెచ్చుట యెట్లు? అనవచ్చును. వేగమువలన వాయువుపుట్టుట ప్రత్యక్ష
సిద్ధము. మిక్కిలి కటువైన శబ్దము బిట్టుగా తాఁకగా వస్తువులు క్షోభించుట
యుఁ దెలియుచున్నదిగాన వాయువు ద్రవ్యములంజొచ్చి నాశము సేయుననుట
యేర్పడుచున్నది. వాయు వంతటను గలదు. ఇటఁగూడ వాయువున్నది గావున
సమ్మెటతో వాయువిశేషము గూడి కుండకన్నను సూక్ష్మమగుటచే దానిని
నాశము సేయుచున్నదనుట అంగీకరింపఁదగియున్నది. కొన్ని యెడల సమ్మెట

శ్లో॥ అన్తవన్త ఇమే దేహా నిత్యస్యోక్తాః శరీరిణః ।
అనాశినోఽప్రమేయస్య తస్మా ద్యుధ్యస్వ భారత ॥ 18

టీ. నిత్యస్య=ఎల్లప్పుడు నాశమునకు అనర్హుఁడైనవాఁడును, అప్రమేయస్య= ప్రమాణముచేత నెఱుఁగఁరానివాఁడును- దేహము భోగ్యముగా చూపట్టునట్లు చూపట్టనివాఁడును, అనాశినః=నాశమునొందనివాఁడునునగు, శరీరిణః=శరీరి(ఆత్మ)యొక్క, ఇమే=ఈపంచభూత సంఘాతరూపమై కనఁబడునట్టి దేహములు, అన్తవన్తః=వినాశ స్వభావముకలవిగా, ఉక్తాః=(శాస్త్రములచేత) చెప్పఁబడినవి, తస్మాత్=ఆకారణమువలన, హేభారత=ఓయర్జునా, యుధ్యస్వ=యుద్ధముచేయుము.

తా. అర్జునా, నాశమున కనర్హుఁడు కావుననే నాశము లేనివాఁడును, దేహమువలె భోగ్యరూపమునఁ దెలియరానివాఁడును అగు ఆత్మ, తనపూర్వకర్మఫలములను అనుభవించుకొఱకే పంచభూతసంఘాతరూపమైన యీ దేహములతోడి సంబంధము నొందునని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. దేహములు కర్మవశమునఁ బుట్టినవి. కావున ఆకర్మము ముగియఁగానే నశించును. ఇట్టి ఆత్మనుగూర్చియు దేహములను గూర్చియు శోకముదగదు. కావున సంశయమువదలి యుద్ధముసేయఁ బ్రారంభింపుము.

మొదలైనవి వేగములేకయె ఆక్రమణాదిమాత్రమున నాశముసేయుచున్నది. అట్టియెడల సమ్మెటఅవయవముచే ఒత్తుడుపడినకుండయవయవవిశేషములు తమకంటె స్థూలమైన కుండయితరభాగమును త్రొచ్చుటచే అది పగులుచున్నది. లేక వాయుపూరితమైన తిత్తి మొదలైనవానినుండి వాయువు వెడలునట్లు ఆయాక్రమణము వలన లోపలివాయు వెడలుటంబట్టియు దానిచే కుండకు నాశముగలుగునని చెప్పవచ్చును.

*'దిహ ఉపచయే' అనుధాత్వర్థమునుబట్టి దేహములు ఉప
చయ రూపములైనవి-(అనఁగా పెరుఁగునట్టివి - అవయవములు
గలవి యనుట.) కావుననే ఈదేహములు అంతవంతములు-(అ
నఁగా వినాశస్వభావముగలవి.)ఎట్లనఁగా ఉపచయాత్మకములైన
ఘటాదులు అంతవంతములుగాఁ గనుపట్టుచున్నవి. నిత్యుఁడైన
శరీరికి(అనఁగా ఆత్మకు) ఇవి కర్మఫలములను అనుభవించు కొఱ
కు పంచభూతములసంఘాతమురూపముగా ఏర్పడినవి.ఇవి,'పుణ్యః
పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేన'ఇత్యాది శాస్త్రములచే(కర్మ
ఫలభోగార్థములని) చెప్పఁబడినవి. (ఇట్లు కర్మాధీనముగా ఉత్ప
త్తి నొందునవిగావున) కర్మావసానమున నశించునవి.ఆత్మయో అవి

---

* ఈశ్లోకమున దేహమునకు 'అన్తవన్తః' 'ఇమే' 'దేహాః' అని మూఁడువిశేష
ములుగలవు. 'అన్తవన్తః' అనుటకు వినాశస్వభావములని యర్థము. 'ఇమే'
అని నిర్దేశించుటచే భూతసంఘాతరూపములైనవని ఫలితార్థము. పెక్కుభూత
ముల కూడికచేతనైనవియు అనిత్యములుకావున ఇవియు అనిత్యములే. 'దేహాః'
అనుటకు ధాత్వర్థముంబట్టి ఉపచయాత్మకములు— అనగా సావయవములని య
ర్థము స్ఫురించుచున్నది. సావయవములనుటచేతను అనిత్యములని తెలియుచున్న
ది. 'శరీరిణం' అను షష్ఠి, సంబంధమును దెలుపుచున్నది గావున శరీరియగు ఆ
త్మకు కర్మఫలానుభవముకొఱకై యవి సంబంధించుచున్నవనియుఁ దేలుచున్నది.
ఇదే 'పుణ్యః పుణ్యేన' బృ-ఉప-అధ్యా. ౪. బ్రా. అనుశ్రుతి ప్రతి
పాదించెడిని. అవి, కర్మఫలముల ననుభవించుటకై కలిగినవనుటచే అర్థ
సిద్ధముగా కర్మములు ముగియఁగానే నశించునవనియు నేర్పడుచున్నవి. ఇట్లు
దేహము నాశస్వభావమును, భోగార్థమును, సావయవమును, సంఘాతరూప
మును, వ్యాప్యమునుగా నున్నది. దీనికి వ్యత్యస్తముగా ఆత్మను వర్ణించు
చున్నాఁడు; ఆత్మకు, 'నిత్యస్య' 'శరీరిణః' 'అనాశినః' 'అప్రమేయ

నాశి. ఏలనఁగా నది అప్రమేయమైనది. ఆత్మ ప్రమేయముగా కన బడదుగదా. అయితే ప్రమాతగాఁ గనఁబడుచున్నది. అట్లనియే యిందు 'ఏతద్యో వేత్తితంప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతితద్విదః' అని చె ప్పఁబడెడిని. మఱియు ఆత్మ, ఇతరమునకు-అనఁగా గృహక్షేత్రాదు లకు 'దీనిని నే నెఱుఁగుచున్నాను' అని ఒక్కరూపున నే ప్రమా గాఁ గనుపట్టునట్లు దేహమునం దంతటికిని ఏ భాగమందును 'దీని నేను ఎఱుఁగుచున్నాను' అని ఒక్కరూపున ప్రమాతగా కను ట్టుచున్నాఁడు; కాన అనేకములైన యవయములతో నై.నట్ట చూపట్టఁడు. ఇంతేకాక దేహాదులకు వలె వేఱువేఱుచోట్ల ప్ర మాతకు వేఱువేఱు ఆకారములు కానరావు. కాఁబట్టి ఒక్క

వలె నాశార్హముగాదు. ఏలనఁగా అది అప్రమేయము. ప్రమేయమనఁగా జ్ఞానమునకు విషయమైనది. అయినను కేవలము జ్ఞానవిషయమని యర్థము దు. 'ఏతద్యోవేత్తితంప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతితద్విదః' అనుచో, దేహము ఆత్మ జ్ఞానవిషయమే కాక భోగ్యమును అగునుగావున ప్రమేయమనుటకు భోగ్యత్వ మువఱకు అర్థము గ్రాహ్యము. కాన, అప్రమేయమనఁగా భోగ్యముగానిది-దేహ వలె కర్మఫలార్థమైనభోగ్యము గాక భోక్తయైనదనియర్థము. మఱియు ఆత్మ, దేహ మువలె సావయవముగాదు. ఎట్లనఁగా, ఆత్మ, యొక గృహమును గాని క్షేత్రమ నుగాని 'నేను దీనిని ఎఱుఁగుచున్నాను' అనునట్లే తనదేహమును జూచి 'నేను దీనిని ఎఱుఁగుచున్నాను' అనును. గృహమును జూచి 'నేను ఎఱుఁగుచున్నా ను' అనునప్పుడు ఆగృహముయొక్క సమస్తభాగములును తాను ఒక్కఁడే ఒ క్కరూపున నే తెలియునట్లు దేహమును గూర్చియు అట్లు చెప్పునప్పుడు దాని స మస్తావయవములను తాను ఒక్కఁడే ఒక్కరూపున నే తెలియువాఁడగుచు న్నాఁడు; కాని ఆయాయవయవములను తెలియువాఁడు వేఱువేఱుగఁగా తెలియుట వేఱువేఱువిధముగఁగాని యుండదు. ఇట్లు దేహమును దాని య

ఏకరూపున నిరవయవముగా నుండుటవలనను, ప్రమాత యగుట వలనను, వ్యాపకమగుటవలనను ఆత్మ నిత్యమైనది. దేహమో, అవయవాత్మక మగుటవలనను, శరీరికి (ఆత్మకు) కర్మఫల భోగముకొఱకగుటవలనను, ఏకరూపముగా నుండకుండుటవలనను, వ్యాప్య మగుటవలనను, వినాశియైనది. కాఁబట్టి దేహముయొక్క

ఱుఁగుచున్నాను' అని యొక్కరూపుగాను నుండుటంబట్టి అట్టు తెలియునట్టి యాత్మకు అవయవములుండఁజాలవు. ఎట్లనఁగా - దేహము అవయవములుగలవి గదా. అందు ఒకయవయవమునకుఁ గలుగు బాధాదులు మఱియొక యవయవమునకుఁదోఁపవు. అట్లే ఆత్మకును అవయవములుండునేని దానియందొక్క అవయవమునకుఁదోఁచినది మఱొకయవయవమునకుఁ దోఁపదు. కుడిచేతియందున్న యాత్మయొక్క యవయవమునకుఁ దోఁచినది, ఎడమచేతియందున్న యాత్మయొక్క యవయవమునకుఁ దోఁపదు. కనుక కుడిచేతియందుఁగలిగినదానిని అనుభవించునది ఆత్మయందొక్కభాగముగాను ఎడమచేతియందు కలిగినదానిని అనుభవించునది ఆత్మయొక్క మఱియొక భాగముగాను ఉండునేకాని పూర్ణముగా ఒక్కయాత్మయే రెండుచేతులందును గలుగువానిని అనుభవింపఁజాలదు. కాఁబట్టి 'నేను కుడిచేతఁ గొట్టితిని; మరల ఎడమచేత తట్టెదను' అని ఒక్కయాత్మయే రెండుచేతులందును గలుగువానికి 'నేను' అని ఒక్కఁడే ప్రమాతగా చెప్పుకొననేరదు. అది, నిరవయవమైయుండిననే అట్లు చెప్పుకొనఁగూడును. ఆత్మయొక్క అవయవములు అతివేగముగా దేహావయవములందు సంచరించుచుండుటచే దాని ఒకయవయవమునకుఁదోఁచినదే మఱియొకయవయవమునకును దోఁపవచ్చుననరాదు. అప్పుడది చూర్ణపుంజము వంటిదేయగును గాన సంఘాతరూపముకూడ దానికి లేకపోవును. వస్త్రములందు కస్తూరివాసన దగులువడునట్లు మఱియొకదాని వాసన ఆత్మకు దగులువడుచున్నదనరాదు. అప్పుడు తల్లి అనుభవించినది గర్భముకూడ, అనుభవించుటచే పుట్టినవెనుక తల్లి యనుభవించిన

వినాశ స్వభావమును బట్టియు, ఆత్మయొక్క నిత్య స్వభావమును బట్టియు రెండునుగూడ శోకస్థానము గావు. ఇది తెలిసి శస్త్రపాతము మొదలైన యనివార్యము లగుపరుషస్పర్శములు తనకుఁ గలిగినను ఇతరులకుఁ గలిగినను, వానిని ధైర్యముతో సహించి మోక్షప్రాప్తికొఱకు ఫలము నుద్దేశింపక యుద్ధమనెడు కర్మమును ఆరంభింపుము.

శ్లో॥ య ఏనం వేత్తి హన్తారం యశ్చైనం మన్యతే హతమ్।
ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే॥ 19

టీ. యః=ఎవఁడు, ఏనం(ప్రతి)=ఈయాత్మను (గూర్చి), హన్తారం=చంపెడి హేతువును, (కమపి) వేత్తి=ఎదేనొకటిని తలఁచుచున్నాఁడో, యః=ఎవఁడు, ఏనం=ఈయాత్మను, హతంచ=చంపఁబడినవానిగాను, మన్యతే=తలఁచునో, తౌ ఉభౌ=వారిద్దఱును, నవిజానీతః=ఎఱిఁగినవారుకారు, అయం=ఈయాత్మ, నహన్తి=చంపుటకు హేతువుగాఁడు; నహన్యతే=చంపఁబడఁడు.

తా. ఎవ్వఁడు పూర్వోక్తస్వభావమైనఆత్మను చంపుటకు దేనినేని సాధనముగా తలఁచునో, ఎవ్వఁడు ఏదేనొక హేతువుచే ఆత్మ

వమునందు ఏదితోఁచినను అన్నిటికి 'నేను' అని ఆత్మ ఒక్కఁడే ఒక్కరూపు న నే, అనుభవించుటను జూడఁగా ఆత్మ నిరవయవమే యగును; సావయవమైనచో ఆయాయవయవమునకు ఆత్మలోకొంచెము కొంచమే భోక్తగా నుండునే కాని అన్నియవయవములకు 'నేను' అని ఒక్కఁడే భోక్తగాఁ గనుపట్టఁడు. ఇట్లు దేహమందంతటను ఏకరూపముగా (ఒక్కతీరుగా నే) ఆత్మ 'నేను' అని ప్రమాతగానుండుటంబట్టి నిరవయవమేయగును. ఆత్మ వ్యాపకము నగును. ఇట్లు ఆత్మ దేహమునకు వ్యతిరిక్తముగా నాశానర్హమై భోక్తయై నిరవయవమై వ్యాపకమై యుం

పంపఁబడెనని తలఁచునో, వార లిరువురును తత్త్వము నెఱుఁగనివారు: ఉక్త హేతువులచేత, ఆత్మ నిత్యమగుటంబట్టియే చంపుటకు హేతువునుగాఁడు. కాఁబట్టియే చంపఁబడఁడు.

[బ్రాహ్మణాదిశబ్దములు కేవలదేహమున కేకాక యందలి యాత్మలకును చెల్లును. అందు దేహము అచేతనము గావున దానికి హింససేయుట వ్యర్థము. కావుననే అచేతనములైన మృతశరీరములను హింససేయువానినిగూర్చి నిందించుటగాని ఆక్రోశించుటగాని కనఁబడదు. చేతనమైన ఆత్మయె హింసకు యోగ్యము. కావున 'బ్రాహ్మణం హన్తి' అనుచో బ్రాహ్మణశబ్దము ఆ దేహమునకును అందలియాత్మకును జెల్లినను హన్తిధాతువునకు హింసాయోగ్యనుగు చేతనమైనయాత్మయే కర్మము కాఁ దగును. ఇట్లుండఁగా 'నహన్తి' 'నహన్యతే' అని యాత్మ హింసకు యోగ్యము గాదనుటయెట్లు? అన్నచో] హన్తిధాతువునకు ఆత్మ కర్మమయ్యును, అది [ఆత్మయొక్క స్వరూపమును దూల్చుటను జెప్పదు] శరీరవియోగకరణమును (అనఁగా ఆత్మకు శరీరవియోగమును గలిగించుటనే) చెప్పుచున్నది. ['హన్తి' యనుటకు అర్థమేమైనను అగుఁగాక] 'నహింస్యాత్సర్వభూతాని' 'బ్రాహ్మణో నహన్తవ్యః' ఇత్యాదిశాస్త్రములు [సామాన్యముగాను విశేషముగాను హింసయే కూడదనుచున్నదిగాన హింసయెట్లును దగదన్నచో:(అవి] విహితములు కానట్టి హననములను–అనఁగా శరీరవియోగకరణములను–గూర్చి నిషేధము చెప్పునవి[కాని విహితములైన యాగపశువధము శత్రువధము మొదలైనవానిని నిషేధించు

అవ. పూర్వోక్తహేతువులంబట్టి ఆత్మ నిత్యమగుటచే దాని పరిణామములు గలుగవు గావున అచేతన దేహధర్మములగుజనన మరణాదులెల్లను దానికి కలుగనేరవని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న జాయతే మ్రియతే వా కదాచి
న్నాయం భూత్వా భవితా వా న భూయః।
అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణో
న హన్యతే హన్యమానే శరీరే॥ 20

టీ. అయం=ఈయాత్మ, న జాయతే = పుట్టుచుండు వాఁడు కాఁడు, న మ్రియతేవా=చచ్చువాఁడును కాఁడు- ఇట వర్తమాన క్రియనుబట్టి సమస్తములైన దేహములందు ఎల్లవారిచే నను భవింపఁబడుచుండుజననమరణములు ఒకప్పుడుగాని ఆత్మను ముట్టవనుట. అయం=ఈయాత్మ, కదాచిత్ =ఒకప్పుడు (కల్పాది యందు), భూత్వా=పుట్టి, భూయః=మరల (కల్పాంతమునందు) భవితావా న= లేకపోవువాఁడును కాఁడు- ప్రజాపతి ప్రభృతిదేవ ములుకొన్నిట కల్పాదిని జననమును కల్పాంతమందుమరణమున గలుగుట ఆగమములచే తెలియుచున్నది. ఆజననమరణములున తదాత్మల నంటవనుట. అయం=ఈయాత్మ, అజః=పుట్టుక లేనివాఁ డు,కావుననే, నిత్యః=నాశము లేక యుండువాఁడు, శాశ్వతః=స్థి రూపుఁడు- ప్రకృతివలెఎడ తెగనిపరిణామములొందకుండువాఁడన ట,పురాణః=పురాపినవః=పురాతనుఁడైనను క్రొత్తవాఁడు- ఎప్ప డును అపూర్వ వస్తువువలెనే యనుభవింపఁదగినవాఁడు. శరీ రే=దేహము, హన్యమానే సత్యపి=హతము సేయఁబడుచున్నను, న హన్యతే=హతుఁడుగాఁడు.

ము జననమరణములు ఒకప్పుడుగాని ఆత్మను అంటవు. ప్రజాపతి మొదలైన వారి దేహములందలియాత్మలు కల్పాదియందుఁబుట్టి కల్పాంతమునందు నశించుటయు లేదు. కనుక సర్వదేహములందుఁ గలయీయాత్మ జన్మరహితుఁడై, నాశరహితుఁడై, పరిణామశూన్యుఁడై, పురాతనుఁడయ్యుఁ గ్రొత్తగానే యుండును. తాను బొందియుండు దేహము వధింపఁబడినను నాశమునొందఁడు.

శ్లో॥ వేదావినాశినం నిత్యం య ఏన మజ మవ్యయం ।
కథం స పురుషః పార్థ కం ఘాతయతి హన్తి కమ్ ॥ 21

టీ. హేపార్థ=అర్జునా, యః = ఎవఁడు, ఏనం=ఈయాత్మను, అవినాశినం=నాశములేనివానినిగాను, అజం = పుట్టుక లేనివానినిగాను, అవ్యయం=స్థిరరూపునిఁగాను, కావుననే, నిత్యం=నిత్యునిఁగాను, వేద= తెలిసికొనుచున్నాఁడో, సఃపురుషః=ఆపురుషుఁడు, కథం=ఎట్లు, కం = ఏ ఆత్మను, ఘాతయతి=చంపించుచున్నాఁడు, కం=ఏ ఆత్మను, హన్తి=చంపుచున్నాఁడు.

తా. అర్జునా, ఆత్మ, వినాశములేనివాఁడనియు ఉత్పత్తిలేనివాఁడనియు కావుననే నిత్యుఁడనియును ఎవ్వఁడు దెలియంజాలునో అతఁడు దేవమనుష్యతిర్యక్స్థావరశరీరములందుఁ గల ఆత్మలలో, ఏయాత్మను ఎవరినిగాని ఎట్లు చంపింపఁగలవాఁడు? ఏయాత్మను ఎట్లు తాను చంపఁగలవాఁడు? (అనఁగా ఈయాత్మలను చంపించుచున్నాను చంపుచున్నాను అని శోకమునొందుటకు మూలము ఆత్మస్వరూపముయొక్క యథార్థస్థితిని-అనఁగా దానిని నిత్యత్వాదులను దెలియకుండుటయే యనిభావము.)

[illegible] నశించుటచే, యుద్ధమువలన వానికి అనిత్య

బాధయుం గలుగదనుట సరిగాని, రమణీయములగు భోగములకు శరీరములు సాధనములగుటచే అట్టివానిని ఎడంబాయుట దుఃఖకరము కాదా యనంగా దానికిం జెప్పుచున్నాండు.

శ్లో॥ వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ
నవాని గృహ్ణాతి నరోఽపరాణి ।
తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణా
న్యన్యాని సంయాతి నవాని దేహీ ॥ 22

టీ. నరః = మనుష్యుండు, యథా=ఎట్లు, జీర్ణాని=శిథిలములయిన, వాసాంసి=వస్త్రములను, విహాయ=విడిచి, నవాని=క్రొత్తవియగు, అపరాణి=ఇతరవస్త్రములను, గృహ్ణాతి=స్వీకరించుచున్నాండో, తథా=ఆలాగున, దేహీ=జీవుండు, జీర్ణాని=శిథిలములయిన, శరీరాణి=దేహములను, విహాయ=విడిచి, నవాని=క్రొత్తవియగు, అన్యాని=ఇతరదేహములను, సంయాతి=పొందుచున్నాండు.

తా. మానవుండు జీర్ణములగు వస్త్రములు పరిత్యజించి నూతనవస్త్రము లేవిధముగా పరిగ్రహించునో, అట్లే జీవుండు శిథిలములైన దేహములను వదలి నవీనములగు నితరశరీరములను బొందును.(ధర్మయుద్ధమునందు శరీరము విడిచిన వారికి విడువంబడిన శరీరములకంటె మేలయినశరీరములు లభించునని శాస్త్రము వలనం దెలియుచున్నది. కాంబట్టి ఇది శోకింపందగని విషయము మాత్రమే కాక సంతోషనిమిత్తమైన విషయమునై యున్నది.)

శ్లో॥ నైనం ఛిన్దన్తి శస్త్రాణి నైనం దహతి పావకః ।
న చైనం క్లేదయన్త్యాపో న శోషయతి మారుతః॥ 23

టీ. ఏనం=ఈజీవుని, శస్త్రాణి = ఆయుధములు, న ఛిన్దన్తి=ఛేదింపవు, పావకః=అగ్ని, ఏనం=ఈజీవుని, న దహతి=దహింపదు,

ఆపః=నీళ్లు, ఏనం=ఈజీవుని, న క్లేదయన్తి=తడుపవు, మారుతః=వాయువు, న శోషయతి=శోషింపఁజేయదు.

తా. ఈ జీవాత్మ సమస్తతత్త్వములందు వ్యాపించుస్వభావముగలదిగాన ఆతత్త్వము లన్నిటికంటె తాను సూక్ష్మమైనదగు. అందుచేత దీనిని ఆయుధములు ఖండింపఁజాలవు. అగ్ని దహింపఁజాలదు. ఉదకములు తడుపఁజాలవు. వాయువు శోషింపఁజేయఁజాలదు. (ఆయుధాదులు ఆత్మకు వ్యాప్యములగుటచే ఆత్మకంటె స్థూలములగునుగాన నవి ఆత్మను జంపఁజాలవనిభావము)

శ్లో॥ అచ్ఛేద్యోఽయమదాహ్యోఽయమక్లేద్యోఽశోష్యఏవచ
నిత్యః సర్వగతః స్థాణు రచలోఽయం సనాతనః॥ 24

టీ. అయం=ఈయాత్మ, అచ్ఛేద్యః=ఛేదింపఁబడఁదగనివాఁడు, అయం=వీఁడు, అదాహ్యః=దహింపఁబడఁదగనివాఁడు, అక్లేద్యః=తడుపఁబడఁదగనివాఁడు, అశోష్యఏవచ=శోషింపఁబడఁదగనివాఁడును, అయం=వీఁడు, నిత్యః=నిత్యుఁడు, సర్వగతః=సర్వవ్యాపి, స్థాణుః=స్థిరస్వభావముకలవాఁడు, అచలః=చలింపనివాఁడు, సనాతనః=అనాదియైనవాఁడు.

తా. కావున ఈయాత్మను ఛేదింపను, దహింపను, తడుపను, ఖండింపను శక్యముకాదు. ఇతఁడు నిత్యుఁడు, సర్వవ్యాపి, స్థిరస్వభావముగలవాఁడు, చలింపనివాఁడు, పురాతనుఁడు.

శ్లో॥ అవ్యక్తోఽయమచిన్త్యోఽయమవికార్యోఽయముచ్యతే।
తస్మాదేవం విదిత్వైనం నానుశోచితుమర్హసి॥ 25

టీ. అయం=ఈయాత్మ,అవ్యక్తః=(ఇంద్రియములకు) గోచరుఁడుకానివాఁడు, అయం=వీఁడు, అచిన్త్యః=(మనసునకు) తలంపనశక్యుఁడు, అయం=వీఁడు, అవికార్యః=వికారములను బొందింపరాని

వాఁడు, (ఇతి=అని), ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నాఁడు, తస్మాత్ = ఆహేతువువలన, ఏనం = ఈయాత్మను, ఏవం=ఇట్లు, విదిత్వా=తెలిసికొని, అనుశోచితుం=దుఃఖించుటకు, నార్హసి=తగవు.

తా. ఈ ఆత్మ యితరవస్తువులవలె గోచరుఁడు కాఁడనియు, తలంప నశక్యుఁడనియు, వికార రహితుఁడనియు చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. కావున ఆత్మ యిట్టిదని తెలిసికొని (ఇట్టి లక్షణములుగల దానిని గూర్చి) నీవు శోకింపఁ బనిలేదు.

అవ. దేహమునే యాత్మగాఁ దలఁచినను దుఃఖింపఁ బనిలేద నుచున్నాఁడు.

శ్లో॥*అథ చైనం నిత్యజాతం నిత్యం వా మన్యసే మృతమ్।
తథాపి త్వం మహాబాహో నైవం శోచితు మర్హసి॥ 26

టీ. నిత్యజాతం=ఎల్లప్పుడు పుట్టుచున్నదియు, నిత్యం=ఎల్లపుడు, మృతంచ=నశించుచున్నదియునగు దేహమునే, ఏనం=ఈ యాత్మనుగా, అథ మన్యసే=తలఁతువేని, తథాపి=అట్లయినను, హేమహాబాహో = గొప్పభుజములు గలఅర్జునుఁడా, త్వం=నీవు. ఏవం=ఇట్లు-అతిమాత్రమనుట, శోచితుం=దుఃఖించుటకు, నార్హసి=తగవు.

---

* పూర్వము ఆత్మకు నాశమే లేనందున శోకమే కలుగదని చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు దేహమే యాత్మయని తలఁచుటచే ఆట్టియాత్మకు నాశముకలుగుటను పరిహరింప నలవిగాదు కావున దానినిగూర్చి యేదోకొంత శోకింపవచ్చును గాని మహాబాహుఁడ వగునినుబోఁటికి మిక్కిలి శోకించుట తగదని చెప్పినాఁడు. లేక,పూర్వము దేహముకంటె ఆత్మ వేఱు అని యొప్పుకొనియుండుటచే పరలోకాదిభయమున అతిమాత్రశోకము తగియుండెను. ఇప్పుడట్టిభయములేనందున ఈయుద్ధము నినుఁబోటి శూరునికి అతిమాత్రప్రీతికరమై యుండఁగా అతిమాత్రశోక మెట్లు? అనియు భావమూహ్యము.

తా. అర్జునా, ఎప్పుడును జననమరణములను దప్పక పొందు చుండెడి యీశరీరమునే యాత్మయని తలఁతువేని, అప్పటికిని, దేహము పరిణామస్వభావము గలది గనుక దానికి ఉత్పత్తివినాశములు త్రోసిపుచ్చ నలవిగావు. కావున, అట్టిదేహమే యైన యాత్మనుగూర్చి యిట్లు మిక్కిలియు శోకించుట నినుబోఁటి శూరునికి ఎంతమాత్రము దగదు.

శ్లో॥ జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుః ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ।
తస్మా దపరిహార్యేఽర్థే న త్వం శోచితు మర్హసి॥ 27

టీ. జాతస్య=పుట్టినవానికి, మృత్యుః=నాశము, ధ్రువోహి=నిశ్చయముగదా–త్రోసి పుచ్చరానిదై కనుపట్టుచున్నదనుట, మృతస్య=నశించినవానికి, జన్మ చ=పుట్టుకయును, ధ్రువం=అట్లేత్రోసిపుచ్చరానిది, తస్మాత్=ఆకారణమువలన, అపరిహార్యే=నివారింపఁగూడని, అర్థే=విషయమునందు– పుట్టుట నశించుట మరలఁబుట్టుట తిరుగనశించుట అనునట్టిపరిణామములు పరంపరగా కలుగుటనుగూర్చి, త్వం=నీవు, శోచితుం=దుఃఖించుటకు, నార్హసి=తగవు.

తా. పుట్టినవానికి నాశము తప్పకవచ్చుట కనఁబడుచున్నది. అట్లే నష్టమైనవానికి ఉత్పత్తియు తప్పకకలుగును.పుట్టుచుగిట్టుచు మరలఁ బుట్టుచునుండుపరిణామములు ఒకటివెనుక నొకటిగాఁ గలుగుచుండును. దీనిని పరిహరింప నలవిగాదు. కాన దీనింగూర్చి నీవు శోకింప నక్కఱలేదు.

*[అసత్కార్యవాదమున పూర్వము అసత్తుగా (లేనిదిగా)

*అసత్కార్యవాది 'పూర్వము లేకుండిన కుండకే పుట్టుక కనబడుచున్నదిగాన అసత్తునకే యుత్పత్తి. మన్ను ఉండినను అందు కుండ లేదుగదా. కావున కుండ

నుండిన ఘటము మొదలైనవానికే ఉత్పత్తి కనఁబడును. నష్టమైన వస్తువు, నాశమునకు మునుపు సత్తే యగును. సత్తునకు ఉత్ప లేదుగావున, సత్తే యగునష్టమైనదానికిని ఉత్పత్తిగలుగదు. కనుక నష్టమైనదానికి ఉత్పత్తి యనునిదియెట్లుచెల్లును? అన్నచో, సత్ నకే ఉత్పత్తి కనఁబడుచున్నది; అసత్తునకు కనఁబడదు. కావు నిది చెల్లును. (సత్తైనదాని కుత్పత్తి యక్కఱ లేదు. పూర్వమ అసత్తు అగుఘటాదులకు ఉత్పత్తి కనఁబడుచున్నది. కనుక సత్తు నకు ఉత్పత్తియు అసత్తునకు ఉత్పత్తిలేమియు నెట్లు?అన్నచో ఉత్పత్తి, వినాశము, మొదలైనవి సత్తయిన ద్రవ్యముయొక్క అ స్థావిశేషము లేకాని వేఱుగావు. ఎట్లనఁగా తంతువులు మొదలై సద్ద్రవ్యము లే నేఁత మొదలైన రచనావిశేషములలోఁ గూడినవై పటములు మొదలైనవిగా చెప్పఁబడుచున్నవి. (తంతువను సద్ద్ వ్యమే నేఁతవలన పటముగా ఉత్పత్తినొందినది) అసత్కార్య వాది అసత్తునుండియే పటము ఉత్పత్తి నొందినదని వాదించు చున్నను అతని మనస్సునకు రచనావిశేషముతోఁ గూడియున్న తంతువు లనుసద్ద్రవ్యముమాత్రమే పటమునందును కనఁబడు చున్నదిగాని మఱొకద్రవ్యము గానరాదు. (కానఁబడక పో యినను కల్పించుకొనవచ్చు నన్నచో) పటమునందు తంతువే ఒకవిధమైన సంయోగమును బొందియుండుటతప్ప మఱియొ క్క ద్రవ్యము చూపట్టదుగదా. (మఱియు అసత్కార్యవాది

ద్రవ్యాంతర మే'యనియభిప్రాయపడుచున్నాఁడు. ఇది పట్టివాదముమాత్రమే రామానుజులు 'మన్ను కుండ యను పేళ్లు పట్టియవస్థాభేదములే. అవస్థలయందె మొదటి ద్రవ్యమెుక్కటియె తప్పకవచ్చుచున్నది గాన మన్నును కుండయును ఏకద్రవ్యములే కాని భిన్నద్రవ్యములు కా'వని యభిప్రాయపడుచున్నారు.

ర్తయినదానికి ఉత్పత్తి కలిగించునేత మొదలైన కారకవ్యా
పారములు వ్యర్థమనియు మఱియొకనామము పెట్టుట పొసఁగ
దనియు కట్టుకొనుట మొదలైన వ్యవహారములు చెల్లవనియుఁ
గావున అసత్తునకే యివియన్నియుఁ జెల్లుననియుఁ దలఁచికదా
అసత్తునకే యుత్పత్తి నంగీకరించు చున్నాఁడు; అట్లేల? సత్తు
ను ఒకయవస్థనుండి మఱొకయవస్థను బొందించుటచే కారక
వ్యాపారము సార్థకమగుచున్నది. నామాంతరమును వ్యవహార
విశేషములును చెల్లుచున్నవి. ఇట్లు సద్ద్రవ్యము ఒకయవస్థ
నుండి మఱొకయవస్థను బొందు)నంత మాత్రముననే కారక
వ్యాపారాదులు పొసఁగుచున్నవి. (సత్తునకు మఱియొక యవస్థ
కలుగుటచేతనే యవన్నియుఁ దెలివిడిగా పొసఁగుచుండఁగా,
అందులకై, తెలియరాని మఱియొక ద్రవ్యమును గల్పించు
కొనవలసినప్రయాసమేల? కావున) ద్రవ్యాంతరమును గ
ల్పించుట యుక్తముగాదు. కాఁబట్టి ఉత్పత్తి వినాశము
మొదలైనవి, సత్తయిన ద్రవ్యముయొక్క అవస్థావిశేషములు.
ఉత్పత్తియనెడి అవస్థను బొందిన ద్రవ్యమునకు, దానికి విరుద్ధమైన
మఱియొక యవస్థను బొందుటయే నాశము అని చెప్పఁబడును.
ఎట్లన; మన్ను పిసుకఁబడి ముద్దయై పిదప కుండయై పగిలి
పెంకులై కాలవశమున పొడియగుచున్నది. ఇట్లు మృత్తు అను
ఆద్రవ్యమునకు పిండత్వము, ఘటత్వము, కపాలత్వము, చూర్ణ
త్వము మొదలైన అవస్థలు-అనఁగా పరిణామములు-వరుసగా
కలుగుచున్నవి. కాఁబట్టి అది పరిణామిద్రవ్యమగును. ఇట్లు పరి
ణామిద్రవ్యమునకు పరిణామపరంపరలు కలుగకమానవు. ఆద్ర
వ్యమునకు మొదటి యవస్థలయందు ఉత్పత్తియు పిమ్మటియవస్థ

లయందు నాశమును వరుసగా కలుగుచున్నవి. పిండావస్థయం దున్న మృద్ద్రవ్యమునకు ఘటావస్థ కలుగఁగా దానికి పిండావస్థయందు నాశమును ఘటావస్థయందు ఉత్పత్తియుఁ గలుగుచున్నది. (ఇట్లే తక్కినయవస్థలందును పూర్వావస్థలు నాశములుగాను ఉత్తరావస్థలు ఉత్పత్తులుగాను ఎఱుంగునది. ఇట్లు ఎన్ని యవస్థలు మాఱి ఎన్నియుత్పత్తివినాశములు పొందినను ఆ యన్నింటను ఆమృద్ద్రవ్యముయొక్క స్వరూపముమాత్రము చెడదు.) కాఁబట్టి పరిణామిద్రవ్యములకెల్ల అట్టిఉత్పత్తివినాశాఖ్య పరిణామపరంపరలు అవశ్యము సంభవించును. వానివిషయమై దుఃఖింపఁ బనిలేదు.

*అవ. సద్ద్రవ్యమునకు, పూర్వావస్థకు విరుద్ధమైన మఱియొక్క యవస్థ గలుగుటం జూడఁగా ఏదోకొంత దుఃఖముగలుగుచున్నది. ఆదుఃఖముగూడ మనుష్యాదిభూతములపట్ల కలుగ దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమధ్యాని భారత ।
అవ్యక్తనిధనా న్యేవ తత్ర కా పరిదేవనా ॥ 28

---

*ఇంతవఱకు ఉత్పత్తివినాశములు అపరిహార్యము లగుటచే దుఃఖింపరాదని చెప్పి యిప్పుడు ఆయావస్తువులనియతస్వభావమునుబట్టియు దుఃఖింప నవశ్యము గాదనుచున్నాఁడు. అనఁగా ద్రవ్యములకు నిప్పుడు వ్యక్తముగాఁ గనఁబడుచుండుమనుష్యత్వాదిదశలే స్వభావముగాదు. ఇంతకుఁ బూర్వము అవ్యక్తముగా మన్నయవస్థయు వానికి స్వభావముగాదు. సామాన్యముగా పరిణామము పొందుచుండుటయే వానిస్వభావము. కాఁబట్టి పరిణామిద్రవ్యమునకు అవ్యక్తమైన పూర్వావస్థగాని వ్యక్తమైన మధ్యావస్థగాని ఎట్లు శోకనిమిత్తముగాదో ఆట్లే అవ్యక్తమైన ఉత్తరావస్థయు శోకనిమిత్తము గానేరదని భావము.

టీ. హేభారతా = ఓఅర్జునా, భూతాని = మనుష్యాది శరీరములు, అవ్యక్తాదీని = తెలియఁబడని ఆది (పూర్వావస్థ) కలవి, వ్యక్తమధ్యాని = తెలియఁబడిన మధ్యము (మధ్యమావస్థ) గలవి, అవ్యక్తనిధనాన్యేవ = తెలియఁబడనినాశము (ఉత్తరావస్థ) గలవియే, తత్ర = ఆవిషయమునందు, పరిదేవనా కా = దుఃఖమేమి.

తా. ఓఅర్జునా, మనుష్యాదిశరీరముల పూర్వావస్థ తెలియదు. వానియొక్క మనుష్యత్వము మొదలైన మధ్యమావస్థలు మాత్రము తెలియుచున్నవి. మరణానంతరము వాని ఉత్తరావస్థ యేదియో తెలియరాదు. ఇట్లు పరిణామములు పొందుచుండుట వానికెల్ల స్వభావము. ఈవిషయమై వగవఁ బనియేమి?

అవ. ఇంతవఱకు శరీరమునే యాత్మగా గ్రహించినను శోకింపఁ బనిలేదనిచెప్పి యిప్పుడు శరీరమునకంటె వేరై యాశ్చర్యస్వరూపమై యొప్పుఆత్మను కన్నవాఁడుగాని కనిచెప్పువాఁడుగాని విన్నవాఁడుగాని విని యెఱింగినవాఁడుగాని దొరుకుట అరుదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆశ్చర్యవ త్పశ్యతి కశ్చి దేనమ్
ఆశ్చర్యవ ద్వదతి తథైవ చాన్యః।
ఆశ్చర్యవ చ్చైన మన్య శ్శృణోతి।
శ్రుత్వా ప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిత్ ॥ 29

టీ. కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు, ఏనం = ఈయాత్మను, ఆశ్చర్యవత్ = అద్భుతవస్తువువలె, పశ్యతి = చూచుచున్నాఁడు, తథైవ = అట్లే, అన్యః = మఱియొకఁడు, ఆశ్చర్యవత్ = అద్భుతవస్తువును (గుఱించి చెప్పునట్లు)వలె, వదతి = చెప్పుచున్నాఁడు, అన్యశ్చ = మఱియొకఁడును, ఆశ్చర్యవత్ = అద్భుతవస్తువువలె, ఏనం = ఈ ఆత్మను, శృ

ణోతి=వినుచున్నాఁడు, కశ్చిత్ చ=ఒకఁడును,ఏనం=ఈఆత్మను, శ్రుత్వాపి=వినియును, నవేదఏవ=ఎఱుఁగకనే యున్నాఁడు – కల రూపున నెఱుఁగఁడనుట–ఇట చకారముచే చూచువాఁడును చెప్పువాఁడును గూడ కలరూపున చూచుటయు చెప్పుటయు లేదు అని గ్రాహ్యము.

తా. ఇట్టిస్వభావము గలజీవుఁడు తనకంటె నితరములైన సమస్త వస్తువులకును సజాతీయుఁడును విజాతీయుఁడును గాకుఁ డుటవలన ఆశ్చర్యమువలె నున్నాఁడు. ఇట్టిజీవుని, పాపములు క్షీణించి పుణ్యము వృద్ధినొందిన యొకానొకఁడు కనుఁగొను చున్నాఁడు. అట్టి యొకానొకఁడు మఱొకనికి చెప్పుచున్నాఁడు. అట్లు ఎవఁడో యొకఁడె వినుచున్నాఁడు. అట్లు విన్ననుగాని దా నిని యథావస్థితముగ (కలరూపున) దెలిసికొన్నవాఁడొకఁడును లేనేలేఁడు. ఇట్లు చూచినవారలలోను చెప్పినవారలలోను విని వారిలలోను ఎవ్వఁడుగాని దానిని ఉన్నది యున్నట్టుగాఁ జూచు టయు చెప్పుటయు వినుటయు దుర్లభము.

శ్లో॥ దేహీ నిత్య మవధ్యోఽయం దేహే సర్వస్య భారత ।
తస్మా త్సర్వాణి భూతాని న త్వం శోచితు మర్హసి॥ ౩౦

టీ. హేభారత=అర్జునా, సర్వస్య=దేవతలుమొదలైన సమస్త ప్రాణులయొక్క, దేహే=దేహము, (వధ్యమానేపి=చంపఁబడుచు న్నను),అయందేహీ=ఈయాత్మ, నిత్యం=ఎల్లప్పుడును, అవధ్యః= చంపఁబడఁదగనివాఁడు, తస్మాత్=అందువలన, త్వం=నీవు, సర్వా ణి భూతాని = సమస్తభూతములనుగూర్చి, శోచితుం=దుఃఖించు టకు, నార్హసి=తగవు.

తా. అర్జునా, దేవతలుమొదలైన సమస్త జంతువులయొక్క

దేహములు వధింపఁబడుచున్నను ఆదేహము లొకొక్కటి యందుండు దేహి (ఆత్మ) యెప్పుడును వధ్యుఁడు గాఁడని తలఁపవలయును. దేవతలు మొదలుకొని స్థావరములవఱకుఁ గలసర్వభూతములును ఆకారములందు విషమములుగానుండినను స్వరూపస్వభావములయందు అన్నియు సమానములుగాను నిత్యములుగాను ఉన్నవి. విషమములుగాను అనిత్యములుగాను నుండునవి దేహములు మాత్రమే. కాఁబట్టి భీష్మాదులను గుఱించి మాత్రమేకాదు; దేవతలు మొదలుగా సమస్తభూతములను గుఱించియు నీవు శోకమునొందవలదు.

శ్లో॥ స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య న వికమ్పితు మర్హసి।
ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే॥

టీ. అపిచ=ఇంతేకాక, స్వధర్మం= స్వకీయమగు క్షత్రియధర్మమును, అవేక్ష్య=ఆలోచించి, వికంపితుం=చలించుటకు, నార్హసి=తగవు, క్షత్రియస్య=క్షత్రియునికి, ధర్మ్యాత్=న్యాయ్యముగా ప్రవర్తించునట్టి, యుద్ధాత్=యుద్ధమునకంటె, అన్యత్=ఇతరమైన, శ్రేయః=మేలు, న విద్యతే హి=లేదుగదా.

తా. ఇంతేకాక, అగ్నీషోమీయాదియాగములందు ప్రాణిహింసయుండినను అవి ఎట్లుధర్మమగునో యట్లే యీప్రారంభింపఁబడినయుద్ధము ప్రాణిహింసాత్మకమేయైనను యిదియు స్వధర్మమేయని యెంచి దీనినుండి నీవుచలింపరాదు. ఏలనఁగా న్యాయ్యముగాఁ బ్రవర్తించినయుద్ధమునకంటె క్షత్రియునకు శ్రేయస్కరమైనది వేఱొకటిలేదు గదా.

'శౌర్యం తేజో ధృతిర్దాక్ష్యం యుద్ధేచాప్యపలాయనమ్। దానమీశ్వరభావశ్చ క్షాత్రంకర్మస్వభావజమ్(గీత-౧౮-౪౩)అని క్షత్రి

యునికిస్వాభావికమైన కర్మము మీఁదఁ జెప్పఁబడుచున్నట్లు నీక యుద్ధము స్వధర్మమే. మఱి అగ్నీషోమీయాదులు హింసాత్మకములుగాన,అధర్మము లనరాదు.అందు పశువునకు హింస లేదు.(అనర్థమును పుట్టించుకార్యమే హింస. దానికి విపరీతమైనది రక్షణమే యగును. ఏలన)పశువునకు సంజ్ఞపనమువలన, అప్పటికి నిహీనతరమైన ఛాగాది దేహముపోయి కల్యాణతరమైన దేహములును స్వర్గాదులును(ప్రాపించునని(శ్రుతియున్నది. * 'నవా ఉ వేతన్మ్రియసే న రిష్యసే దేవాఇదేషి పథిభి స్సుగేభిః।యత్ర యన్తి సుకృతో నాపి దుష్కృతః।తత్ర త్వా దేవస్సవితా దధాతు'అని(శ్రుతి. ఈయుద్ధమందునుమృతులైనవారికి'వాసాంసి జీర్ణాని యథావిహాయ నవాని గృహ్ణాతినరోపరాణి' ఇత్యాదులచే కల్యాణతరదేహాదులు (ప్రాప్తించుటచెప్పఁబడియున్నది.కాఁబట్టి, రోగార్తుఁడై నవానికి చికిత్సకుఁడుచేయు శల్యాదికర్మములవలె, పశువునకు అగ్నీషోమీయాదులందలి సంజ్ఞపనము రక్షణమే యగును గాని హింసకాదు.అట్లె ధర్మయుద్ధమున వధమును రక్షణమేకాని హింస కానేరదు.

శ్లో॥ యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గద్వార మపావృతమ్।
సుఖినః క్షత్రియాః పార్థ లభన్తే యుద్ధ మీదృశమ్ ॥ 32

టీ. హేపార్థ=అర్జునా, యదృచ్ఛయా=(ప్రయత్నము లేకయే,

* యజు. ౪-౬-౯-౪౬. యజు-తైత్తి-బ్రాహ్మణ. ౩-౭-౭-౯౪. 'ఓ పశువా, నీవు ఈసంజ్ఞపనముచేత సర్వవిధముల మరణింపవు. కాఁబట్టియే నశింపవు అయితే సుఖముగాఁ బోఁదగినమార్గములచే దేవతలనే పొందుదువు. అందు(ఉత్తమలోకమునందు) పుణ్యవంతులగు వారు పోవుదురు. పాపులు పోఁ పోవరు. అందు సవిత యగుభగవంతుఁడు నిన్ను నిలుపుకొనుఁ గాక' య

పపన్నం=ప్రాప్తమైనది యు, అపావృతం = తెఱవఁబడిన, స్వర్గద్వారం=స్వర్గమునకు ద్వారరూపమైనదియునగు, ఈదృశం=ఇట్టి, యుద్ధం = యుద్ధము, సుఖినః = పుణ్యవంతులగు, క్షత్రియాః = క్షత్రియులు, లభన్తే=పొందుచున్నారు.

తా. అర్జునా, తనంతట దైవికముగాఁ బ్రాప్తమైనదియు, స్వర్గమునకు తెఱవఁబడిన ద్వారరూపమయినదియు (అనఁగా నిరతిశయసుఖమునకు నిర్విఘ్నసాధనభూత మైనదియు) నగు ఇట్టి యుద్ధము పుణ్యవంతు లగుక్షత్రియులకే లభించును.

శ్లో॥ అథచేత్త్వం ధర్మ్య మిమం సంగ్రామం న కరిష్యసి ।
తతః స్వధర్మం కీర్తించ హిత్వా పాప మవాప్స్యసి॥ 33

టీ. అథ = మఱియు, త్వం= నీవు, ధర్మ్యం = ధర్మయుక్తమైన, ఇమం=ఈ, సంగ్రామం=యుద్ధమును, న కరిష్యసిచేత్ = చేయకపోదువేని, తతః=దానివలన, స్వధర్మం=స్వకీయమైన క్షత్రియధర్మమును, కీర్తించ=యశస్సును, హిత్వా=విడిచి, పాపం= పాపమును, అవాప్స్యసి=పొందఁగలవు.

తా. క్షత్రియుఁడ వగునీవు స్వధర్మమైన యీయుద్ధమును అజ్ఞానమువలన చేయవైతివేని, ప్రారబ్ధధర్మమును చేయనందున,స్వధర్మఫల మగునిరతిశయసుఖమును,జయమువలనఁ గలుగునిరతిశయకీర్తినిం,బోఁగొట్టుకొని నిరతిశయమగు పాపమును బొందుదువు.

శ్లో॥ అకీర్తిం చాపి భూతాని కథయిష్యన్తి తేఽవ్యయామ్ ।
సమ్భావితస్య చాకీర్తిః మరణా దతిరిచ్యతే ॥ 34

టీ. అపిచ=ఇంతేకాక, తే=నీయొక్క, అవ్యయాం=శాశ్వతమగు,అకీర్తిం=అపకీర్తిని,భూతాని=ప్రాణులు,కథయిష్యన్తి=చెప్పుకొనఁగలవు, సంభావితస్య = గౌరవింపఁబడినవానికి, అకీర్తిః=అప

కీర్తి, మరణాచ్చ=చావుకంటెను, అతిరిచ్యతే=అధికమగుచున్నది.

తా. (నిరతిశయమగు సుఖమును కీర్తియుఁ జెడుటమాత్రమే కాదు.) 'అర్జునుఁడు యుద్ధ మారంభింపఁగానే భయపడి పాఱి పోయెను' అని సర్వదేశకాలములందును నశింపక వ్యాపించునట్టి యపకీర్తిని, సమర్థులును అసమర్థులును అగుసర్వభూతములును బ్రకటము సేయును. (దానివలన నాకేమియని యందువేని శౌర్యవీర్యపరాక్రమాది గుణముల నెల్లవారిచే సన్మానింపఁబడిన వానికి అట్టిగుణములు చూపమిచే అపకీర్తికలుగుట మరణము కంటెనధికము. (ఇట్టియపకీర్తికంటె మరణమె నీకు శ్రేయము అని యర్థము.)

అవ. బంధుస్నేహముచేతను కరుణచేతను యుద్ధమును మానినశూరుఁడ నగునాకు అపకీర్తి యెట్లుకలుగుననఁగా చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భయాద్రణా దుపరతం మన్యన్తే త్వాం మహారథాః।
యేషాం చ త్వం బహుమతో భూత్వా యాస్యసి లాఘవమ్॥

టీ. యేషాం=ఎవరికి, త్వం=నీవు, బహుమతఃభూత్వా=(ఇదివఱకు) గొప్పగా ఎన్నఁబడినవాఁడవై యుండి, లాఘవం=(ఇఁక) చులుకనను, యాస్యసి=పొందఁగలవో, తే=అట్టి, మహారథాశ్చ=దుర్యోధనాదిమహారథులును, త్వాం=నిన్ను, భయాత్=భయమువలన, రణాత్=యుద్ధమునుండి, ఉపరతం=మఱలినవానిఁగా, మన్యన్తే=తలంతురు.

తా ఏకర్ణదుర్యోధనాదిమహారథులు, నీవుశూరుఁడ వని యిదివఱకు నిన్ను గొప్పగాఁ దలఁచియుండిరో వారే యిఁక నీవు యుద్ధముకలుగఁగానే ఏమియు చేయక యూరకుండుటనుబట్టి నిన్నుఁ

౦లుకనగాఁ జూతురు. మఱి వారు నిన్ను శత్రుభయమువలన యుద్ధమునుండి మఱలినవానినిగాఁ దలంతురు (కాని బంధుస్నేహాదులవలన మఱలినవానినిగాఁ దలంపరు. ఏలనఁగా,శూరులగు వారులకు బంధుస్నేహాదులవలన యుద్ధమునుండి మఱలుట లుగదు.)

శ్లో॥ అవాచ్యవాదాంశ్చ బహూన్ వదిష్యన్తి తవాహితాః।
నిన్దన్తస్తవ సామర్థ్యం తతో దుఃఖతరం ను కిమ్॥ 36

టీ. తవ=నీయొక్క, అహితాః=శత్రువులు, తవ=నీయొక్క, సామర్థ్యం=శక్తిని, నిన్దన్తః=దూషించుచున్నవారై, బహూన్=అనేకములయిన, అవాచ్యవాదాంశ్చ=పలుకఁ దగని పలుకులను, వదిష్యన్తి=చెప్పెదురు. తతః=అంతకంటె, దుఃఖతరం=మఱింత దుఃఖకరమైనది, కిం ను=ఏమియున్నది.

తా. నీశత్రువులు('శూరు లగుమాముందట ఈయర్జునుఁడు నిమిషమునిలువఁగలఁడా. మాయెదుటఁగాదు;మఱియొకచోటనే యనిసామర్థ్యమెల్ల' అని) నీసామర్థ్యమును నిందించుచు ఆడరాని మాటల నధికంబుగ నాడుచుందురు. అంతకంటెమించిన దుఃఖ మేమియున్నది. (అనఁగా నట్టిమాటలువినుటకంటె మరణమే శ్రేయమని నీవే తలంతు వనిభావము.)

అవ. శూరుఁడగువానికి,తనచేత శత్రువులుచంపఁబడుటయు, తాను శత్రువులచేత చచ్చుటయు, నీరెండును శ్రేయస్సును గలుగఁజేయు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గం జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీమ్।
తస్మాదుత్తిష్ఠ కౌన్తేయ యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః॥ 37

టీ. కౌన్తేయ=అర్జునా,హతో వా=చంపఁబడినవాఁడవైతివేని,

స్వర్గం=స్వర్గమును, ప్రాప్స్యసి=పొందఁగలవు, జిత్వావా=జయిం చితివేని, మహీం=రాజ్యమును, భోక్ష్యసే = అనుభవింపఁగలవు. తస్మాత్ = కాఁబట్టి, యుద్ధాయ = యుద్ధముకొఱకు, కృతనిశ్చ యః=చేయఁబడిన నిశ్చయముగలవాఁడవై, ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము.

తా. అర్జునా, ధర్మయుద్ధమున శత్రువులచేత చంపఁబడితి వేని, శాస్త్రములందు శ్రేయస్సాధనముగా సిద్ధమైన యిట్టి చా వుచేతనే మోక్షమును బొందెదవు. శత్రువులను జయించితివా అకంటక మగు రాజ్యం బనుభవించెదవు.(వారిని జంపఁగా వచ్చిన రాజ్యభోగము హెచ్చా? యనకు. కేవలరాజ్యమే కాదు; ఫలా పేక్షలేక చేయు యుద్ధ మనునట్టిధర్మము మోక్షసాధనమగుటచే మోక్షమునుగూడఁ బొందఁగలవు)కావున యుద్ధమునకుఁ బూను ట పరమపురుషార్థ లక్షణమగు మోక్షమునకు సాధనమను నిశ్చ యించి యందులకై లెమ్ము. (కుంతికడుపునఁ బుట్టిననీకదియే యుచితమని భావము.)

అవ. మోక్షము నపేక్షించువాఁడు యుద్ధము ననుష్ఠింపవల సిన ప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా లాభాలాభౌ జయాజయౌ ।
తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ నైవం పాప మవాప్స్యసి

టీ. సుఖదుఃఖే = సుఖదుఃఖములను, సమేకృత్వా= సమములుగాఁ జేసికొని, లాభాలాభౌ=ద్రవ్యలాభనష్టములను, జయాజయౌ= జయపరాజయములను, సమౌకృత్వా=సమములుగాఁదలఁచి, తతః=దానివలన-అట్లు అవి చేయవలసినవి యనుబుద్ధితో ననుట, యు ద్ధాయ=యుద్ధమునకు, యుజ్యస్వ=తలపడుము, ఏవం (చేత్)

ట్లు చేసితివేని, పాపం=పాపమును - దుఃఖరూపమగు సంసార మును, న అవాప్స్యసి=పొందవు.

తా. ఇట్లు దేహమునకంటె వేఱయ్యు, దేహస్వభావముయొ క్క యేతగులును లేకయు,నిత్యమయ్యు నుండునది ఆత్మయని యె ఱింగి, యుద్ధమున తప్పక కలుగు బాణపాతాదులవలని సుఖదుఃఖ ములను, ద్రవ్య లాభనష్టములను, జయపరాజయములను, సమ ములుగాఁ దలఁచి, వానివలన బుద్ధికి వికారము కలుగనీయక, స్వ ర్గాదిఫలముల నుద్దేశింపక, కేవలము కర్తవ్యమని తలఁచి యు ద్ధము నారంభింపుము. ఇట్లుచేయఁగా పాపమునొందవు.(అనఁగా దుఃఖరూపమగుసంసారబంధమునుండి విడివడుదువని యర్థము.)

అవ. ఇంతవఱకు * ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానము నుపదేశించి, ఇఁక నట్టిజ్ఞానమును పురస్కరించుకొని మోక్షసాధనముగాఁ గావించు కర్మయోగమును జెప్పఁదొడఁగుచున్నాఁడు.

---

* యాథాత్మ్యము అనఁగా యథావస్థితమైన ప్రకారము-యథార్థ స్వరూ పము-కలరూపు. ఆత్మయొక్క నిత్యత్వము మొదలైనవియే దాని యాథా త్మ్యము - దాని కలరూపు. దీనిని ఎఱుఁగుటయే)అనఁగా దీనిని గుఱించిన జ్ఞా నమే)ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానము. దేహమే యాత్మయని భ్రమించి ఆత్మయొ క్క యాథాత్మ్యము నెఱుఁగక శోకించుచున్నయర్జునునికి దాని నిత్యత్వా దిరూపమైన యాథాత్మ్యమును 'నత్వేవాహం' అనుట మొదలుగా 'తస్మాత్సర్వా ణిభూతాని' అనువఱకు ఉపదేశింపఁబడినది. ఇట్లు ఆత్మ యాథాత్మ్యమును గు ర్చినజ్ఞానము ఉపదేశింపఁబడినతోడనే ఆత్మయాథాత్మ్యమును గూర్చినచిం న విశేషమైన జ్ఞానయోగమును చెప్పుట యుచితము. అయినను జ్ఞానయోగము కు సాధనము కర్మయోగము. కనుక నిపుడు మొదట కర్మయోగము చెప్పఁ డుచున్నది. మఱియు కర్మయోగమనఁగా ఆత్మ యాథాత్మ్యజ్ఞానమును ముని డుకొని మోక్షముతప్ప తక్కిన ఫలములనేమియుఁ గోరక శాస్త్రవిహితవ

శ్లో॥ ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధిర్యోగే త్విమాం శృణు।
బుద్ధ్యాయుక్తో యయా పార్థ కర్మబన్ధం ప్రహాస్యసి ॥39

టీ. హేపార్థ = అర్జునా, సాంఖ్యే = ఆత్మతత్త్వమందు. (సంఖ్య అనఁగా బుద్ధి-బుద్ధిచేతఁ దెలిసికొనవలసిన ఆత్మతత్త్వము సాంఖ్యము), ఏషా= ఈప్రతిపాదింపఁబడిన, బుద్ధిః= జ్ఞానము, తే=నీకు, అభిహితా=చెప్పఁబడెను, యయాబుద్ధ్యా=ఎట్టిబుద్ధితో, యుక్తః=కూడినవాఁడవై, కర్మబన్ధం=సంసారబంధమును, ప్రహాస్యసి=వదలుదువో, యోగే=అట్టిబుద్ధియోగవిషయమందు, ఇమాం=ఈచెప్పఁబోవుబుద్ధిని,శృణు=వినుము. ఆత్మజ్ఞాన పూర్వకమై మోక్షసాధనభూత మగుకర్మానుష్ఠానమునఁ జెప్పఁదగిన బుద్ధియోగము ఇట యోగశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. మీఁదను 'దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాత్' అని యిదియే చెప్పఁబడెడిని.

తా. కర్మయోగానుష్ఠానమునకు ఆత్మతత్త్వజ్ఞానము ముఁదుండవలయును, కావున ఆయాత్మతత్త్వజ్ఞానముకొఱకు ఏబుద్ధి చెప్పఁదగునో అది 'నత్వేవాహం' మొదలుకొని 'తస్మాత్సర్వాణి భూతాని న త్వంశోచితుమర్హసి' అనువఱకును చెప్పఁబడినది.అట్టి ఆత్మజ్ఞానముతోఁగూడినదై మోక్షసాధన భూతమైయుండు కర్మానుష్ఠానమున చెప్పవలసిన బుద్ధియోగమునందుఁ జెప్పఁదగినబుద్ధిని ఇదిగో చెప్పుచున్నాను వినుము. ఈబుద్ధియోగముచేత నీక

లైన కర్మముల ననుష్ఠించుటయేకాని వేఱుకాదు. ఇట్టి కర్మయోగమున వె ట్టమొదటఆవశ్యకమైన ఆత్మయాథాత్మ్య జ్ఞాన మింతవఱకుఁ జెప్పఁబడఁగా,ఽ క దానిని మోక్షసాధనముగా ననుష్ఠించు ప్రకారమును) అనఁగా ఆప్రకారమ ను గూర్చిన బుద్ధిని)'బుద్ధిర్యోగేత్విమాం శృణు' అని చెప్పుచున్నాఁడని తె యునది.

ంసారబంధము వదలును.

అవ. మీఁదఁ జెప్పఁబడు బుద్ధితోఁ గూడిన కర్మముయొక్క మహత్త్వమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ † నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే।
స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్ ॥

టీ. ఇహ=ఈకర్మయోగమునందు, అభిక్రమనాశః - అభిక్రమ=ఆరంభముయొక్క, నాశః=ఫలమునకుసాధనమగుటయొక్క నాశము-ఆరంభించినది ఫలమును సాధింపలేక పోవుట- ఆరంభించినది సమాప్తముకానందున నిష్ఫలత్వము, నాస్తి=లేదు, ప్రత్యవాయః=దోషము, నవిద్యతే=కలుగదు, అస్య ధర్మస్య = ఈకర్మయోగమనెడి ధర్మముయొక్క, స్వల్పమపి=లేశమైనను, మహతః=అధికమైన, భయాత్=భయమునుండి-సంసారభయమునుండి, త్రాయతే=రక్షించుచున్నది.

తా. ఈశ్వరారాధనరూప మగునీకర్మయోగము నారంభించి ముగింపకపోయినను ఫలము లేకపోదు. ఆరంభించినది చెడినను పాపము సంభవింపదు. ఈయోగము కొద్దిగా నాచరింపఁబడినను మహత్తర మగుసంసారభయమునుండి రక్షించును.

ఈకర్మయోగవిషయమే 'పార్థ నైవేహ నాముత్ర వినాశస్తస్య విద్యతే' అని మీఁద ప్రపంచింపఁబడును. కర్మయోగముతప్ప యితరములగు సమస్త లౌకికవైదికధర్మములు సమాప్తిపర్యంత

† 'ఇమాంశ్శృణు' అని బుద్ధిని చెప్పఁబూనినతోడనే 'వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః' అని చెప్పవలసియున్నదికాని 'నేహాభిక్రమః' అని చెప్పుట సంగతము కాదన్నచో, చెప్పఁబూనినదాని మాహాత్మ్యమును ఉపక్రమమున చెప్పుటచే దానిని తెలిసికొనవలయునని మిక్కిలి రుచికలుగును. కాన దానిమహత్త్వము ముందు చెప్పఁబడుట సంగతమే యని గ్రాహ్యము.

మాచరింపఁబడక నడుమ విడువఁబడునేని అవి నిష్ఫలమగుటయే కాక దోషమునుం గలుగఁజేయును. కర్మయోగమట్లుగాక ... గా నాచరింపఁబడినను ఆస్వల్పాంశమునకుఁ దగినఫలము నొసఁగుటయేకాక విడిచిపెట్టుటచేదోషమునుకలిగింపదనియభిప్రాయము.

అవ. కామ్యకర్మములనుగుఱించిన బుద్ధికంటెను మోక్షసాధనమగు కర్మమునుగుఱించినబుద్ధి విశేషించినదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రేకేహ కురునన్దన ।
బహుశాఖా హ్యనన్తాశ్చ బుద్ధయోఽవ్యవసాయినామ్॥

టీ. హేకురునన్దన=అర్జునా, ఇహ=ఇందు-శాస్త్రీయములగు సర్వకర్మముల యనుష్ఠానమందు, వ్యవసాయాత్మికా-(వ్యవసాయమనఁగా నిశ్చయము - ఆత్మస్వరూపయాథాత్మ్యనిశ్చయము) శుద్ధాత్మయాథాత్మ్యముయొక్క నిశ్చయమును మున్నిడుకొనినదియగు, బుద్ధిః=మోక్షేచ్ఛగలవానిబుద్ధి, ఏకా=(మోక్షమనే ఒకఫలము నుద్దేశించినది గాన) ఒకటి. అవ్యవసాయినాం=ఆత్మస్వరూపనిశ్చయము లేనివారికి, బుద్ధయః=బుద్ధులు, బహుశాఖాః (అవాంతరఫలభేదములనుబట్టి) అనేకశాఖలుగలవియు, అనన్తాశ్చ (అనంతములగు ఫలములంబట్టి) అనంతము లైనవియును.

తా. అర్జునా, మోక్షేచ్ఛగలవానికి, శాస్త్రీయము లగుసమస్తకర్మములయందు ఆత్మస్వరూపనిశ్చయపూర్వక మైనబుద్ధి, మోక్షము నొకటినే యుద్దేశించుటచే ఒక్కటియే యై యుండును. ఆత్మస్వరూపనిశ్చయము లేక కామ్యకర్మములనాచరించువారిబుద్ధులు బహుశాఖలుగలిగి అంతములేనివై యుండును. (అనఁగా, వైదికకర్మములనుష్ఠించువారు ముముక్షువులనియు భోగైశ్వర్యకాములనియు నిరు తెగలై యుందురు. వారిలో మోక్షఫలమును ...

గోరువారిబుద్ధి ఆత్మయాథాత్మ్యమును నిశ్చయించుకొని నిశ్చయమును మున్నిడుకొనియుండును. కామ్యకర్మ లగువారి బుద్ధి అట్టి నిశ్చయము గలదిగాదు. ఆకామాధికారులకు 'దేహముకన్న వేఱై ఆత్మయొక్కటియున్నది' అనునంతమాత్రము తెలిసినఁజాలును. ఆత్మయాథాత్మ్యనిశ్చయము వారికి అంతగా అపేక్షితముకాదు. ఆనిశ్చయము వారికున్నను దానికి అనుగుణముగా మోక్షమును గోరక స్వర్గపుత్రపశ్వన్నాదికామ్యములనే కోరుటయు దానికి వలయుసాధనముల ననుష్ఠించుటయు తత్ఫలము లనుభవించుటయు వారికిఁ గలుగవచ్చును. అట్లు గలుగుటవలన శాస్త్రవిరోధ మేమియును లేదు. ముముక్షువు సర్వకర్మములును మోక్షమనెడి ఫలమొక్కటికే సాధనములుగా విధింపఁబడుచున్నవి. ఇట్లు వాని వ్యవసాయాత్మికమైబుద్ధి, ఒక్కఫలమునే సాధింపఁజూచునది గాన ఒకటియే. ను ఆయాకర్మములు * స్వరూపమునందు నానావిధములు

*నిత్యములు నైమిత్తికములు కామ్యములు అనుసమస్తకర్మములు ముముక్షువుచే అనుష్ఠింపఁబడు నేని,అవి సాక్షాత్తుగాఁగాని పరంపరగాఁగాని మోక్షమును సాధించుట కుపకరించునుకాన మోక్షమొకటియే వానికి ప్రధానమైఫలము.వానికి 'సర్వ మాయురేతి' ఇత్యాదిగా ఆయువు మొదలగు అవాంతరఫలములుచెప్పఁబడినను అవి యామోక్షమున కుపయోగించునవి మాత్రమే యగునుగాని వేఱుగావు. కాన సమస్తకర్మములును మోక్షఫలమొకటికే సాధనములగును. ఇట్లాకర్మములు ఏకఫలసాధనములైనను క్రమముగా వానిస్వరూపములు నానావిధములుగా నుండఁగా వానినిగుఱించి బుద్ధి యేకముగానెట్లుండు? నన్నచో సమస్తకర్మములును ఏకఫలసాధనముగా ఏకవిధిచేత గ్రహింపఁబడుటవలన అవి ఏకశాస్త్రార్థమగును. కాన యాకర్మములనుగుఱించిన బుద్ధి, వానియందవాంతరభేదములుండినను, అవి ఏకశాస్త్రార్థములని యనుసంధించుటచే తాను

గా నుండునపుడు వానినిగుఱించిన బుద్ధి ఏకముగా నెట్లుండ నన్నచో నవి యెల్లను ఏకఫలసాధనములుగా ఏకవిధిచే గ్రహింపఁబడుటవలన ఏకశాస్త్రార్థ మగుచున్నది. కావున సక కర్మములను గుఱించినబుద్ధియు ఏకముగానే యుండును గాని ఈకర్మ మీఫలమునకు సాధనము ఆకర్మము ఆ ఫలమునకు

ను ఏకమేయగునని చెప్పఁబడినది. అయినను వేఱువేఱువిధులచే స్వరూపము సిద్ధించియు వేఱువేఱువాక్యములచే నియమములు కలిగియున్నకర్మము భిన్నశాస్త్రార్థములేకాని ఏకశాస్త్రార్థ మెట్లగునన్నచో, ఇందులకు దృష్టాం మొకటి యుదాహరింపఁబడినది. ఆగ్నేయము అగ్నీషోమీయము,ఉపాంశుయా జము ఆగ్నేయము, ఐంద్రదధి. ఇంద్రపయస్సు అనెడి యీయాఱుయాగము దర్శపౌర్ణమాసములనఁబడును. ఆగ్నేయాదులలో మూఁడుపూర్ణమాసింపందు (పున్నమయందును) (అమావాస్యయందును) తక్కినమూఁడు దర్శమందు జరుపఁబడును. ఈయాగములాఱును వానినియమములతో 'యదాగ్ యోఽష్టాకపాలోఽ మావాస్యాయాంచ పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవ ఇత్యాదిగా వానిస్వరూపమును మొదటఁ దెలుపునట్టి వాక్యములచే వేఱువే ప్రతిపాదింపఁబడినవి. పిదప'యఏవం విద్వాన్ పౌర్ణమాసీం యజతే' 'యఏ విద్వా నమావాస్యాం యజతే'అని సముదాయముల ననువదించువాక్యద్వయ చే సముదాయద్వయముగాఁ జెప్పంబడినవి. పిదప నీరెండును 'ఏతాభ్యాం ద పౌర్ణమాసాభ్యామ్' (కా త్యా-శ్రౌ-४-3-४१) అని కామాధికారమున స్వర్గ ధనవిషయమందు ఒక్కటిగాఁజేసి కర్తవ్యముగా విధింపఁబడినవి. ఇట్లు ఆ లును స్వరూపాదులందు వేఱువేఱయ్యు స్వర్గమనెడి ఏకఫలమునకు సా ములుగా ఏకవిధిచే గ్రహింపఁబడుటచేత ఏకశాస్త్రార్థమైనది. అట్లే సమస్త ములును తమతమస్వరూపాదులు వేఱువేఱువిధులచేత సిద్ధించినను తుదకు క్షమనెడి యేకఫలమునకు సాధనములని విధింపఁబడుటచే ఏకశాస్త్రార్థమేయ గాన వానినిగూర్చినబుద్ధియు ఏకమేయగునని భావము.

సాధనము అని, వేఱువేఱై పెక్కులుగా నుండదు. అగ్ని
యాదులైన కర్మములాఱును వాని యితికర్తవ్యతలతో,
స్వరూపమునందు వేఱువేఱుగానుండినను, మొత్తమునకు స్వర్గ
మనెడి యేకఫలమునకే సాధనములుగా విధింపఁబడుటవలన,
అవియెల్ల ఏకశాస్త్రార్థమే యగుటంబట్టి వానినిఁగూర్చినబుద్ధి
యు ఎట్లు ఏకముగానే యుండునో, అట్లేయని యర్థము. (అనఁ
గా సర్వకర్మములును మోక్షమనెడి ఏక ఫలమునకే సాధనము
లుగా విధింపఁబడుటచే ఏకశాస్త్రార్థమగును గాన వానియందె
ల్ల 'మోక్షసాధనములు' అని వారికి బుద్ధియు ఏకముగానే యుం
డును). ఆత్మయాథాత్మ్య నిశ్చయము లేనివారు పశువులు అన్న
ము మొదలైనఫలములను గోరి వానికి సాధనములుగా కర్మ
ము లాచరింతురు; కాన వారు గోరినఫలములు * అనంతముల
గుటవలన వారిబుద్ధులును 'ఇది యీఫలమునకు సాధనము అది
యాఫలమునకు సాధనము' అని అనంతములుగా నుండును.
అందును, దర్శపూర్ణమాసాదికర్మములు అవియవి ఆయాప్ర
ధాన ఫలమునకే ఏర్పఱుపఁబడినను, వానిలో ఒక్కొక్కటికి,

---

* ఇట ప్రధానఫలభేదములు అనంతములగుటంబట్టి అనంతములనియు, అ
వాంతరఫలభేదములు పెక్కులగుటంబట్టి బహుశాఖలనియుఁ జెప్పఁబడుట తె
లియునది. అనఁగా వృక్షములు స్వరూపముచేత పరస్పరభిన్నములై అనంత
ములుగా నుండుటయేకాక తమలో నొక్కొక్కటియు పెక్కుశాఖలు గలిగి
యుండునట్లు, కర్మములు అనంతములైన ప్రధానఫలములంబట్టి అనంతస్వరూప
భేదములు గలవిగాను, ఒక్కొక్కటియు అప్రధానములైన పెక్కు అవాంతర
భేదములఁబట్టి బహుశాఖములుగాను నుండును. కాన వాని
వట్లై యుండు నని భావము.

'ఆయురాశాస్తే' అని ఆయువు మొదలైన అవాంతర ఫలభేదములను దెలియుచున్నందున ఒక్కొక్కటియు లోపల అనేక శాఖలుగలవిగాను నున్నవి. కాన వానింగూర్చిన బుద్ధులును అనేకశాఖలుగా నుండును. ఇట్లు అవ్యవసాయుల కర్మములు అనంతములును బహుశాఖలునుగా నుండుటంబట్టి వారిబుద్ధులును అనంతములును బహుశాఖలు నగును. దీనిముఖ్యాభిప్రాయమేమనఁగా - నిత్యనైమిత్తికములైన కర్మములకు ప్రధానఫలములును అవాంతరఫలములును జెప్పఁబడియున్నవి. ఆ ఫలముల నన్నిటిని బరిత్యజించి సర్వకర్మములను మోక్షైకఫలములుగాను గావుననే యేకశాస్త్రార్థముగాను నాచరింపవలసినది. మఱి తమతమవర్ణాశ్రమములకు తగినట్టికామ్యకర్మములనుగూడ వానివానిఫలములను విడిచి మోక్షఫలసాధనములుగా నిత్యనైమిత్తికములతో నొక్కటిగాఁజేర్చుకొని శక్తికొలఁది నాచరింపవలయును.

అవ. ఇఁక కామ్యకర్మాధికారులను దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యామిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవద న్త్యవిపశ్చితః।
వేదవాదరతాః పార్థ నాన్య ద స్తీతి వాదినః॥ 42
కామాత్మాన స్స్వర్గపరా జన్మకర్మఫలప్రదామ్।
క్రియావిశేషబహుళాం భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి॥ 43
భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం తయాఽపహృతచేతసామ్।
వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి స్సమాధౌ న విధీయతే॥ 44

టీ. పార్థ=అర్జునా, వేదవాదరతాః=స్వర్గాదిఫలసాధనములంగూర్చిన వేదవాక్యములం దనురక్తిగలవారును, అన్యత్ = స్వర్గాదులకంటె అధికమైనఫలము వేఱొకటి, నాస్తిఇతివాదినః= లేదని

నాదించువారును, కామాత్మానః = కామ్యవిషయములయందుమన స్సుగలవారును, స్వర్గపరాః=స్వర్గమునం దాసక్తులునునగు, (యే) అవిపశ్చితః=(ఏ)అల్పజ్ఞానులు, జన్మకర్మఫలప్రదాం = పునర్జన్మ ముకర్మము అనెడి ఫలముల నిచ్చునదియు, క్రియావిశేషబహు లాం=పెక్కులైన క్రియలచేత నతిశయించినదియు,భోగైశ్వర్యగ తిం ప్రతి(వర్తమానాం)=సుఖానుభవము ఐశ్వర్యము అనువీరెంటి యొక్క ప్రాప్తిను ద్దేశించి (ప్రవర్తించు) నదియు, పుష్పితాం= పూచినదానివలె చూపునకు మాత్రమురమ్యమయిన,ఇమాం= ఈ, యాంవాచం=ఏవాక్యమును (కామ్యవిధిపరమగు వేదభాగ మును), ప్రవదన్తి=చెప్పుచున్నారో, తయా=అట్టివాక్యముచేత, అపహృతచేతసాం=అపహరింపఁబడిన ఆత్మజ్ఞానము గలవారైన, (తేషాం)భోగైశ్వర్య ప్రసక్తానాం=సుఖానుభవమునందును ఐశ్వ ర్యమునందును మిక్కిలి ఆసక్తిగల అట్టివారియొక్క,సమాధౌ = మనస్సునందు(ఇట'సమాధీయతే అస్మిన్నాత్మజ్ఞానమ్' అని-ఆత్మ జ్ఞానము సమాహితము అగునట్టి మనస్సు(గాహ్యము), వ్యవసా యాత్మికాబుద్ధిః=నిశ్చయ పూర్వకమగుబుద్ధి, న విధీయతే= చే యఁబడదు- పుట్టదు.

తా. అర్జునా,అల్పజ్ఞులు,వేదములందలి కర్మభాగమున స్వర్గాది ఫలములంగూర్చి చేయఁబడు వాదములయందు తగులువడి ఆవై దికకర్మములకు స్వర్గముకన్న నధికమగుఫలము వేఱొక్కటిలేదని పలుకుచు, కామ్యవిషయములయందు మనసుతగిలినవారుగాన, స్వర్గమునే పొందఁగోరుచుందురు. (అనఁగా మోక్షవిముఖులగుదు రు). మఱియు వేదములందు(కామ్యవిధి భాగపరమైన)యా వా క్యము,మనుజులు యజ్ఞాదివైదిక కర్మములఁజేసి వానిఫలమగు

స్వర్గాదిసుఖము లనుభవించిన వెనుక వారికి మరల జన్మకర్మము లనెడిఫలములను ప్రతిపాదించునేకాని మోక్షమును ప్రతిపాదింపదు; తత్త్వజ్ఞానము లేక అది యనుష్ఠింపఁబడునుగాన యందు మోక్షమనెడి యేకఫలము నుద్దేశించుట కలుగదు. పశ్వన్నాదులైన బహువిధఫలములచే యుద్దేశింపఁబడును. కాన ఆఫలములకు సాధనములైన పలువిధము లగుకర్మములను అది రూపించునదియు నగును. ఇంతేకాక, అది భోగైశ్వర్యముల ప్రాప్తి కొఱకే ప్రవర్తించునదికాని మోక్షమునకుఁగాదు; కావుననే ఫలములేక పుష్పములుమాత్రము కలదానివలె ప్రయోజనము లేక పైకిమాత్రము రమణీయముగా తోఁచుచుండును. అట్టి వేదవాక్యమును, ఆయల్పజ్ఞులు ఎక్కువగా చెప్పకొను చుందురు. అట్టివారు తమకును భోగైశ్వర్యములందు విశేషాభిలాషయుండుటవలన, భోగైశ్వర్యములను గుఱించిన యావాక్యములందు మనస్సుతగిలి దానిచేత ఆత్మజ్ఞానము పోఁగొట్టుకొన్నవారగుదురు. కావున వారిమనస్సునందు, ఆత్మస్వరూపము చక్కగాఁ దెలిసినపిదప మోక్షమునకై సమస్తవైదికకర్మము లనుష్ఠింపవలయు ననెడి బుద్ధి యెన్నటికిని కలుగనేరదు. కాఁబట్టి ముముక్షువునకు కామ్యకర్మములయందు సంగమెపుడును తగదు.

అవ. తలిదండ్రులు వేనవేలమందికంటెను మిక్కిలివాత్సల్యము గలదై ఆత్మోజ్జీవనము మొదలైనహితముల నుపదేశించుటకు ప్రవర్తించుచున్న వేదములు ఇట్లు అత్యల్పఫలములై పునర్జన్మము నుగలుగఁజేసెడి కర్మములను ఏల చెప్పచున్నవి? వేదవిహితమైన కర్మలను ఎట్లు త్యాజ్యమనవచ్చును? అనియడుగఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ త్రైగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున ।

నిర్ద్వన్ద్వో నిత్యసత్త్వస్థో నిర్యోగక్షేమ ఆత్మవాన్ ॥ 45

టీ. వేదాః = వేదములు, త్రైగుణ్యవిషయాః = సత్త్వరజస్తమోగుణములు ప్రచురముగాఁ గలపురుషులనుగుఱించినవి. (త్రయోగుణాః త్రైగుణ్యమ్ అనఁగా-సత్త్వరజస్తమములు; సత్త్వరజస్తమః ప్రచురులైనపురుషులు త్రైగుణ్యశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుదురు. త్రైగుణ్యవిషయములు వేదములు-అనఁగా తమః ప్రచురులకును రజఃప్రచురులకును సత్త్వప్రచురులకును వత్సలతరమైయే వేదములు హితములను బోధించుచున్నవనుట. సామాన్యముగా అందఱికిని ఆమూఁడుగుణములుండును గాన ఇచ్చట 'మూఁడుగుణములుగలవారు' అనఁగా ఆ మూడుగుణములందొకొక్కటియు మిక్కుటముగాఁ గలవారు అని గ్రహింపనలయును), హేఅర్జునా=ఓయర్జునా, నిస్త్రైగుణ్యః=(అన్యోన్యము కలసిన) ఈమూడుగుణములు లేనివాఁడవును-(మూఁడుగుణములు లేకుండుట కష్టముగాన మూఁడునుమిక్కుటముగా లేకుండుటనే యిచట గ్రహింపవలయును) నిర్ద్వన్ద్వః = పుణ్యపాపములు రెంటిచేఁ గలుగు సకలసాంసారికస్వభావములు లేనివాఁడవును, నిత్యసత్త్వస్థః = ఎల్లప్పుడు శుద్ధ సత్త్వగుణమునే ఆశ్రయించినవాఁడవును - ఇప్పుడు సత్త్వప్రచురుఁడైనవాఁడవనుట, నిర్యోగక్షేమః=అప్రాప్తమైనది ప్రాప్తించుట యోగము; ప్రాప్తించినదానిని పరిరక్షించుట క్షేమము; ఆత్మస్వరూపంబును దానిని బొందుటకు సాధనములయినవియును తప్ప తక్కిన వానిని బొందుటయనెడియోగమును ప్రాప్తమైనవానిని రక్షించుట యనెడి క్షేమమును విడిచినవాఁడవును, ఆత్మవాన్=ఆత్మస్వరూపమును వెదకువాఁడవును, భవ=అగుము.

తా. (మిక్కిలిసత్త్వగుణముగలవారుమాత్రమే మోక్షమును గోరుదురు. తక్కిన రజస్తమోగుణములు మిక్కిలిగాఁగలవారు దానిని ఒల్లక స్వర్గాదిసాధనములే కోరుదురు. కనుక వేదములు వీరికి, వీరిగుణముల కనుగుణముగా స్వర్గాదిఫలములను సాధించుటయే హితమని బోధింపవేని,యపుడు వీరు రజస్తమస్సులు మిక్కుటముగాఁ గలవారుగావున సాత్త్వికఫలమైన మోక్షమునకు విముఖులై తామపేక్షించిన స్వర్గాదిఫలములకు సాధనములివియని మఱియొకదానిచే నెఱుఁగలేక కామప్రావణ్యముచే వివశులై ఉపాదేయములు కానివానిని ఉపాదేయములుగా భ్రమించి చెడిపోదురు. కావున వేదములు మిక్కిలి సత్త్వగుణులైనవారికిని, మిక్కిలి రజోగుణులైనవారికిని, మిక్కిలి తమోగుణులైనవారికిని వాత్సల్యముతో వారివారికిఁ దగిన హితములను బోధించుచున్నవి, ఇట్లు) వేదములు మూఁడుగుణములుగలవారిని గుఱించియుఁ బ్రవర్తించుచున్నవి. నీ విప్పుడుసత్త్వమే మిక్కిలి కలిగియున్నావు. దానిని వృద్ధిఁబొందింపుము. మూఁడుగుణములు ఒండొంటితోఁగలిసి మిక్కిలియగునట్లు చేయకుము.వానిని మిక్కుటమగునట్లు పెంపకుము. ఇట్లు వర్తించుటవలన పుణ్యపాపములకుఁ గారణము లగుసంసారబంధములనెల్ల విడిచినవాఁడవై, రజస్తమోరహితమగునట్లు సత్త్వగుణమునుమాత్రము నిత్యమును వృద్ధిపొందించుకొని శుద్ధసాత్త్వికుఁడవుకమ్ము. ఇట్టివాఁడ నగుట కుపాయమెద్దియంటివేని, ఆత్మస్వరూపంబును ఆత్మస్వరూపమును బొందుటకు నుపాయములగునవియును తప్ప తక్కినవానిప్రాప్తినిగోరక, ప్రాప్తించినవాని రక్షణముసేయక ఆత్మస్వరూపమును గనిపెట్టుటయే పనిగా నుండుము. ఇట్లుచేయుదు

వేని రజస్తమస్సుల ప్రాముఖ్యము నశించి సత్త్వము వృద్ధిఁబొందును.

అవ. వేదమునందు చెప్పఁబడినదంతయు సందఱకును ఉపాదేయముకాదని దృష్టాంతపూర్వకముగా చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యావా నర్థ ఉదపానే సర్వతస్సంప్లుతోదకే।
తావాన్ సర్వేషు వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః॥ 46

టీ. సర్వతః=అంతటను, సంప్లుతోదకే = నిండియున్న నీరుగల, ఉదపానే = తటాకమునందు, యావాన్=ఎంత, అర్థః = ప్రయోజనమో, విజానతః=ఆత్మజ్ఞానముగల, బ్రాహ్మణస్య = బ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠునకు – ముముక్షువునకు, సర్వేషు=సమస్తములైన, వేదేషు=వేదములయందు, తావాన్ అర్థః=అంతే ప్రయోజనము.

తా. స్నానపానాదినానావిధప్రయోజనములకొఱకుఁ గల్పింపఁబడినదై సర్వత్ర జలపూర్ణమై యుండు తటాకమునందు దప్పిగొన్న మనుజుఁడు త్రాగుట కెంతజలము ప్రయోజనమో అంతమాత్రమే గ్రహించునుగాని జలమునంతయు గ్రహించుటలేదు. అట్లే సర్వాధికారులకొఱకును బ్రవర్తించునదై కావుననే వారి వారికి వలయుసమస్తవిషయములతో నిండియుండునద యగు వేదములం దెల్ల వైదికుండును ముముక్షువును నగువానికి ఎంతమాత్రము మోక్షసాధనమో అంతమాత్రమే ఉపాదేయము (గ్రహింపఁదగినది) గాని వేఱొకటిగాదు.

అవ. కాఁబట్టి సత్త్వనిష్ఠుఁడగునట్టిముముక్షువున *కింతమా

* మోక్షసాధనములు తప్ప తక్కినవన్నియుఁ బరిత్యజించుటచే నిత్యనైమిత్తికాదుల నుల్లంఘింపవలసి వచ్చును. దానిచే కామచారదోషము కలుగును. మఱి పూర్వశ్లోకమున 'తావాన్' అనఁగా 'అంతమాత్రము' అనియున్నది. ఈ శ్లోకమున 'అంతమాత్రము' అన్నందులకు ఇంతమాత్రము అని తెలుపుటచే కావ

త్రమే ఉపాదేయమగునని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కర్మణ్యే వాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన ।
మా కర్మఫలహేతు ర్భూ ర్మా తే సఙ్గో స్త్వకర్మణి ॥ 47

టీ. తే=(నిత్యసత్త్వనిష్ఠుఁడును ముముక్షుఁడునగు) నీకు,కర్మణ్యేవ=నిత్యనైమిత్తికకామ్యరూప కర్మమునందే, అధికారః=అధికారము (కలదు), కదాచన=ఒకప్పుడును, ఫలేషు=వానినిసంబంధించిన ఫలములయందు-స్వర్గపశ్వాదులందనుట, మాభూత్ = (అధికారము) లేదు. †కర్మఫలహేతుః=కర్మములకును వానిఫలములకును కారణము- (కర్త); మాభూః=కాకుండుము, కర్మములకు కర్తగాననియును ఫలములకు హేతువుగాననియు అనుసంధింపుమనుట. తే=నీకు, అకర్మణి=కర్మములను అనుష్ఠింపకుండుటయందు, సఙ్గః = ఆసక్తి, మాస్తు=కలుగకుండునుగాక. 'న యోత్స్యే' అని మున్ను చెప్పినట్లు కర్మమనుష్ఠింపకుండుటయుందాసక్తి వలదనిభావము.

తా. నిత్యము నైమిత్తికము కామ్యము అనఁబడునవై ఒకానొక ఫలవిశేషముతో సంబంధించినవిగా శ్రుతులందు బ్రతిపాదింపఁబడుచున్న కర్మములలో నిత్యసత్త్వనిష్ఠుఁడునుముముక్షువునగు నీకు కర్మమాత్రమందు అధికారముకలదు;కాని దానినిసంబం

చారదోషము గలుగదు. ఇంతమాత్రమనఁగా కర్తృముల స్వరూపమాత్రము అని తెలియునది. అనఁగా కర్మములయొక్క ఆయాఫలములను వదలి వాని సాధారణ స్వరూపమాత్రము ఉపాదేయముగాఁ గొనవలయునని భావము. ఈఫలత్యాగముచే, ఒకఫలమునుగోరి మఱొకయుపాయమును అనుష్ఠించు దోషమును గలుగదు.

† 'కర్మణ్యేవాధికారః' 'మాతేసఙ్గో స్త్వకర్మణి' అని పూర్వోత్తరము

ంచినవిగాఁ దెలియఁబడు ఫలములందు ఒకప్పుడును అధికారము
దు. కర్మము ఫలముతోఁ గూడినదైనయెడల బంధరూప మగు
వలనను, ఫలములేక కేవలమైన కర్మము నన్ను ఆరాధించుటయే
 మోక్షహేతు వగుటవలనను, కర్మమునకును వానిఫలముల
ను హేతువుగాకుము. కర్మములను అనుష్ఠించుచుండినను ని
 సత్త్వస్థుఁడును ముముక్షుఁడునగునీవు అకర్తృత్వముగూడ
నుసంధింపవలయును. ఆఁకలి నివర్తించుట మొదలైన ఫలము

ందు కర్మములను గావింపుమని జెప్పి నడుమ 'మాకర్మఫలహేతుర్భూః' అని
ర్మములకు హేతువు-అనఁగా కర్త-గాకుండుము అనుట విరుద్ధమగుచున్నది.
కాన యిట 'హేతువుగాకుండుము' అనఁగా వాస్తవమున హేతువుగాకుండు
ని యర్థముగాదు. హేతువుగా నుండుటను అనుసంధింప వలదనిభావము. కర్మ
నకు హేతుత్వముగాదు హేతుత్వానుసంధానమే నిషేధింపఁబడినదని గ్రా
్యము. మఱియిట 'మాఫలేషు కదాచన' అని ఫలహేతుత్వమును నిషేధిం
యుండఁగా 'మాకర్మఫలహేతుర్భూః' అని మరల దానిని నిషేధించుట పున
క్తమగును. ఇది యిట్లుండ భోజనాదులవలన తృప్తివృత్త్యాదిఫలములు కలు
నుగదా. ఈఫలములను నిషేధించినచో వీని కుపాయములైన భోజనాదులందరి
క్తియు నివర్తించునుగాన శరీరధారణాదులులేక ఉపాయానుష్ఠానమే లో
ంచును. కనుక ఫలనిషేధము పొసఁగదు. | కాన యిందులకై 'తృప్తివృత్త్యాదు
ైన ఫలములకుఁగూడ' అనిచెప్పఁబడినది. అనఁగా ముందు 'ఫలేషు' అనుచో
సామాన్యముగా ఫలములనుచెప్పి యిప్పుడు 'ఫలహేతుః' అనుచో తృప్తివృ
త్త్యాది విశేషఫలములను చెప్పుటచే పునరుక్తి కలుగదు. మఱి, తృప్తివృత్త్యాది
ఫలముల స్వరూపమును నిషేధింపలేదు. ఆఫలములకు తాను హేతువని యనుసం
ధించుటమాత్రమే నిషేధింపఁబడినది గాన ఉపాయానుష్ఠానలోపము మున్నగు
దోషములు కలుగవు.

లకుఁగూడ నిన్ను హేతువుగా నీ వనుసంధింపరాదు. *ఆరెంటి గుణములందుఁ గానిసర్వేశ్వరుఁ డగునాయందుఁగాని అనుస ధింపవలయునని మీఁదఁ జెప్పఁబడెడిని. ఇట్లు అనుసంధించి కర్మ ము చేయుము. 'నేను యుద్ధముచేయను' అని నీవు మున్ను చెప్పి

---

* కర్మమునకు ఫలములకును తాను హేతువుగానుండియు హేతువుగాఁ యనుసంధించుట యెట్లు? అహేతుకమైనదానికి ఉపాయ మనుష్ఠింప నేల? మ ప్రయాసమెందుకు? అన్నచో కర్మమునకును ఫలమునకును హేతువు గుణముల కాని సర్వేశ్వరుఁడనికాని యనుసంధింపవలయునని మీఁదఁ జెప్పఁబడుచున్న కాఁబట్టి యహేతుకత్వము లేదు. కాని,ఆ ల్పమాత్రము అందులకు హేతువుగ దని యనుసంధించుటచే అది దానిని అనుష్ఠింపలేదని ప్రసక్తికలుగదా?యనవచ్చు ను. అయినను ఇచట అనుష్ఠించుటను అనుష్ఠింపమిగా భ్రాంతి చెప్పలేదు.అను ష్ఠించినవాఁడైయుండఁగా అట్టివాఁడు గాఁడని గ్రహించునట్లును విధింపలేదు. రాత్తు తచ్ఛ్రుతేః' 'య ఆత్మానమన్తరో యమయతి' 'సర్వస్యచాహం హృ న్నివిష్టః' ఇత్యాదిశారీరక సూత్ర శ్రుతి స్మృతులవలన ఆత్మయొక్క కర్తృత్వ ము పరమాత్మ కధీనమైనదని తెలియుచున్నది. మఱియు ఆత్మకుఁగల కొన్ని కార్యములు త్రిగుణములచేఁ గలిగినవికాని దానికి స్వరూపముచే సిద్ధించిన గావు. ఇట్లు ఆత్మచేయుకార్యమునకు పరమాత్మాదులు హేతువులు పెక్కులు డఁగా ఆత్మయొక్కటే హేతువనుటయు,త్రిగుణములచే దానికిఁ గలిగినవాని స్వరూపముచేఁ గలిగినవనుటయు,భ్రాంతి సిద్ధములుగాన యారెంటిని ఇటనిషే ధించి గుణములును సర్వేశ్వరుఁడును ఆత్మకార్యమునకు హేతువులుగా అనుస ధించుట చెప్పఁబడినది. ఇట్లు ఆత్మకు కర్మఫలముల హేతుత్వానుసంధానము నిషేధించినను వానియొక్కస్వరూపమును నిషేధింపరాదుగాన 'ఇట్లు అనుస ధించి కర్మమునుజేయుము' అని అనుష్ఠింపకుండుటయందు తగులువలదని చెప్పి ఈయనుష్ఠింపమికి 'నయోత్స్యే' అన్న యర్జునినితోంటికార్యము నే యుద హరించిరని తెలియునది.

ట్లు కర్మమును అనుష్ఠింపకుండుటయందు నీకు సంగము లేకుం డుఁగాక-అనఁగా పూర్వోక్తప్రకారమున యుద్ధాదికర్మమునం దే సంగ ముండుఁగాక యనియర్థము.

అవ. దీనినే మఱింత స్ఫుటముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యోగస్థః కురు కర్మాణి సఙ్గం త్యక్త్వా ధనఞ్జయ ।
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే॥

టీ. హే ధనఞ్జయ=ఓయర్జునా, సఙ్గం=రాజ్యబంధుప్రభృతుల యందు ఆసక్తిని,త్యక్త్వా=విడిచి,యోగస్థస్సన్=యోగమునందు-అనఁగా సిద్ధ్యసిద్ధులయందు-(సమత్వబుద్ధియందు) ఉన్నవాఁడవై, కర్మాణి=యుద్ధాదికర్మములను,కురు=చేయుము.సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః=(ఆకర్మములలోఁ జేరియుండు జయము మొదలగువాని) ప్రాప్తియం దును అప్రాప్తియందును, సమః=సమానుఁడవు, భూత్వా=అయి, (కురు=చేయుము), సమత్వం=సిద్ధ్యసిద్ధులయందు ఏకరూపమగు మనస్సుగలిగియుండుటయే, యోగః (ఇతి) ఉచ్యతే=యోగమని చెప్పఁబడుచున్నది.

తా. రాజ్యబంధుప్రభృతులయందు సంగమును వదలి,సిద్ధ్యసిద్ధులను సమముగాఁ గొనుయోగమునందు నిలిచి, యుద్ధాదికర్మముల నాచరింపుము. వానియం దంతర్భూతములైన ఫలములగు జయము మొదలైనవి సిద్ధించినను సిద్ధింపకుండినను సమానమగుమనస్సు గలిగి యాకర్మములను జేయుము. సిద్ధ్యసిద్ధులయందలి యీసమత్వము 'యోగస్థః' అని యిట యోగశబ్దముచే చెప్పఁబడినది. ఇట్లు (యోగశబ్దమునకు సిద్ధ్యసిద్ధిసామ్యము అని అర్థమెట్లు? అనరాదు.'యోగశ్చిత్తవృత్తినిరోధః' అని యోగానుశాసనమునచిత్తసమాధానమని యర్థము.ఇట) సిద్ధ్యసిద్ధులయందు సమ

త్వరూపమైన చిత్తసమాధానమే యోగమనఁబడును.

అవ. ఎందు కిది మాటిమాటికిఁ జెప్పఁబడుచున్న దనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగా ద్ధనఞ్జయ।
బుద్ధౌ శరణ మన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః॥ 49

టీ. హే ధనఞ్జయ=అర్జునా, బుద్ధియోగాత్ =బుద్ధియోగము కంటె-అనఁగా బుద్ధియోగముతోఁగూడిన కర్మమునకంటె,(ఇతరత్ =అన్యమైన,) కర్మ=కామ్యకర్మము, దూరేణ=మిక్కిలి, అవరంహి=తక్కువగదా, బుద్ధౌ=సమత్వబుద్ధియందు,శరణం=ఆశ్రయమును, అన్విచ్ఛ=కోరుము. ఆబుద్ధియందే వర్తింపుమనుట, ఫలహేతవః = ఫలాపేక్షతో కర్మములఁ జేయువారు, కృపణాః దీనులు-సంసారులగుదురని భావము.

తా. (ప్రధానఫలమును ద్యజించినదై, అవాంతరఫలముల సిద్ధ్యసిద్ధులయందు సమమై యుండుబుద్ధియోగముతో చేయఁబడుకర్మముకంటె ఇతరమైనకామ్యకర్మము మిక్కిలి నికృష్టమయినది. పూర్వోక్తబుద్ధియోగముతోఁగూడిన కర్మము నిఖిలసాంసారికదుఃఖములను దొలఁగించి పరమపురుషార్థ లక్షణమగు మోక్షమును బొందించును. ఇతరమైనది అపరిమిత దుఃఖరూప వగుసంసారమును బొందించును. కాన రెంటికిని ఎక్కువతక్కువలంబట్టి వైరూప్యము మిక్కిలిగానున్నది. కనుకకర్మముల నాచరించునపుడు అట్టిబుద్ధియందు వర్తింపుము. ఫలాపేక్షతో కర్మములనాచరించువారు దీను లయిననిత్యసంసారు లగుదురు.

శ్లో॥ బుద్ధియుక్తో జహాతీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే।
తస్మా ద్యోగాయ యుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలమ్

టీ. బుద్ధియుక్తః=బుద్ధియోగముతోఁ గూడినవాఁడు, ఇహ=ఈ లోకమునందు, సుకృతదుష్కృతే = పుణ్యపాపములను, ఉభే= రెంటిని, జహాతి=త్యజించుచున్నాఁడు, తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, యోగాయ=సమత్వరూపమైన బుద్ధియోగముకొఱకు, యుజ్యస్వ= ప్రయత్నపడుము, కర్మసు=కర్మములయందు - కర్మములాచరించునపుడనుట- యోగః=బుద్ధియోగము, కౌశలం=సామర్థ్యము-సామర్థ్య సాధింపఁదగిన దనుట.

తా. బుద్ధియోగముతో కర్మముల నాచరించువాఁడు అనాది కాలసంచితములును అనంతములును బంధహేతువులు నైన పుణ్య పాపములను రెంటిని ఇహమునందు త్యజించును. కాఁబట్టి సమత్వరూపమైన అట్టిబుద్ధి యోగముకొఱకు నుద్యోగింపుము. బుద్ధియోగముతో కర్మములు చేయుటయే మిక్కిలి సామర్థ్యము. కాఁబట్టి సమత్వబుద్ధియుక్తుఁడవు గమ్ము.

శ్లో॥ కర్మజం బుద్ధియుక్తా హి ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణః।
జన్మబన్ధవినిర్ముక్తాః పదం గచ్ఛన్త్యనామయమ్. 51

టీ. బుద్ధియుక్తాః=బుద్ధియోగముతోఁ గూడిన, మనీషిణః= వివేజ్ఞులు, కర్మజం=కర్మమువలనఁ గలుగు, ఫలం=ఫలమును, త్యక్త్వా=విడిచి, జన్మబన్ధవినిర్ముక్తాః సన్తః=జన్మమనెడి బంధమునుండి విడువఁబడినవా రగుచు, అనామయం = ఉపద్రవరహితమగు, పదం=స్థానమును, గచ్ఛన్తిహి=పొందుచున్నారు గదా.

తా. బుద్ధియోగముతో కర్మముల నాచరించుజ్ఞానులు కర్మములవలనఁ గలుగుసాంసారికఫలములు నుజ్జగించి, పునర్జన్మమనెడి బంధమునుండి విడువడినవారై నిరుపద్రవమైన మోక్షపదవి నొందుదురు. ఇది ప్రసిద్ధమే కదా.

శ్లో॥ యదా తే మోహకలిలం బుద్ధి ర్వ్యతితరిష్యతి।
తదా గన్తాసి నిర్వేదం శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్యచ॥ 52

టీ. తే=నీయొక్క, బుద్ధిః=బుద్ధి, మోహకలిలం=అజ్ఞానరూపమగుకలుషమును, యదా=ఎప్పుడు, వ్యతితరిష్యతి=దాటఁగలదో, తదా=అప్పుడు, శ్రోతవ్యస్య(కృతే) = విననలసిన యర్థముకొఱకును, శ్రుతస్యచ (కృతే)=వినిన యర్థముకొఱకును, *నిర్వేదం=నిన్ను నీవే నిరసించుకొనుటను, గన్తాసి=పొందఁగలవు.

తా. (ఇట్లు చెప్పఁబడిన ప్రకారమున కర్మమునందు వర్తించుచున్నవాఁడవై అట్టివర్తనముచేఁ పాపములు పోఁగొట్టుకొన్నవాఁడవగు) నీయొక్క బుద్ధి (ఇంకను అత్యల్పఫలసంగమునకు హేతుభూతమైయుండు) మోహరూపకలుషమును ఎప్పుడు దాఁటునో అప్పుడు ఆప్తతములగు మాబోఁటులవలన నింతకుఁబూర్వము త్యాజ్యములుగా నీవు వినినఫలాదులకుఁగానును ఇఁక వినఁబోవు వానికిఁగానును నిన్ను నీవే నిరసించుకొనఁగలవు.

అవ. 'యోగేత్విమాం శృణు' ఇత్యాదులచేఁ జెప్పబడినదియు ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానపూర్వకమైనదియు బుద్ధివిశేషముచే సంస్కరింపఁబడినదియు నగు ధర్మానుష్ఠానమునకు ఉద్దేశ్యభూతమగు యోగ మనెడిఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శ్రుతివిప్రతిపన్నా తే యదా స్థాస్యతి నిశ్చలా।
సమాధా వచలా బుద్ధి స్తదా యోగ మవాప్స్యసి॥ 5

* నిర్వేదమనఁగా నిన్ను తాను నిరసించుకొనుట. 'ఆప్తతములైనవా రెం చెప్పినను వినక త్యాజ్యములైన వానియందు మున్ను సంగముకలిగియు ఉపా యములైన వానిని ఇంకను తెలిసికొనకయు నేనున్నాఁడనే' యని నిర్వేదపడు ఇటన్తాత్పర్యము.

టీ. శ్రుతివిప్రతిపన్నా = వినుటచేత విశేషముగా తెలిసికొ బడినదై - అనగా సకలవిలక్షణనిత్యాత్మస్వరూపమును దెలిసి నట్టి విశేషముగలదై, అచలా = తనంతట ఏకరూపమయిన, =నీయొక్క, బుద్ధిః=బుద్ధి, సమాధౌ=మనస్సునందు, యదా=ఎ ప్పుడు, నిశ్చలా=చలింపనిదై, స్థాస్యతి=నిలుచునో, తదా = అప్పు డు, యోగం=ఆత్మావలోకనమును, అవాప్స్యసి=పొందఁగలవు,

తా. ఆ వ్రతము లగుమావలనఁగలిగినవినికిచేత విశేషము గ్రహింపఁబడినదియు, (ఇతరములగు సకలవస్తువులకును విజా తీయమును సజాతీయమునుగాక నిత్యమై నిరతిశయసూక్ష్మతత్త్వ మైయుండునట్టి ఆత్మ విషయముగాఁగలదియు, కాఁబట్టి 'వ్యవసా యాత్మికాబుద్ధిరేకా' అనునట్లు తనంతట) చలింపక ఏకరూప ముగా నుండునదియునగు నీబుద్ధి, ఫలసంగములేని కర్మానుష్ఠాన ముచేత నిర్మలముగాఁ జేయఁబడిన నీమనస్సునందు ఎప్పుడు నిలు వ గలదియగునో, అపుడు నీవు యోగమును (అనఁగా ఆత్మావ లోకనమును) బొందుదువు. దీని అభిప్రాయమేమనిన-*శాస్త్రజ న్యమయిన ఆత్మజ్ఞానమును మున్నిడుకొని చేయఁబడు కర్మయో

* మొదట శాస్త్రశ్రవణముచేత తత్త్వజ్ఞానము (అనగా ఆత్మయొక్క నిజ స్వరూప మిట్టిది యను నెఱుక) కలుగుచున్నది. ఇదియె ఆత్మజ్ఞానము అనియు చె ప్పఁబడుచున్నది. పిదప రెండవది స్మృతిసంతతిరూపమగు ఉపాసనము-స్మృతి సంతతి యనఁగా ఎడతెగని స్మరణము-తైలధారవలె అవిచ్ఛిన్నముగా ఆత్మను స్మరించుచుండుట. ఈస్మృతిసంతతిరూపమైన యుపాసనమునకే స్థితప్రజ్ఞత, ధ్యాననిష్ఠ, జ్ఞానయోగము అని మూఁడుపేళ్లు వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి. పిదప మూఁడవది ఈయుపాసనమూలమునఁ గలుగు ఆత్మసాక్షాత్కారము. అనఁగా ఆత్మదర్శనము. దీనికే యోగము అనియు పేరు. ఈమూఁడును జ్ఞానపూర్వ రూపములని యెఱుంగునది.

గము స్థితప్రజ్ఞత యనెడి జ్ఞాననిష్ఠను గలుగఁజేయును. ఆస్థితప్ర
జ్ఞత యోగమనెడిఆత్మావలోకనమును సాధించుననిభావము.

అర్జున ఉవాచ.

అవ. ఇట్లు చెప్పఁగా, అర్జునుఁడు ఫలసంగరహితకర్మానుష్ఠా
నరూప మైనకర్మయోగముచే సాధ్యమైనదియు యోగమునకు
సాధనమైనదియు నగు స్థితప్రజ్ఞతయొక్క స్వరూపమున స్థితప్ర
జ్ఞుని అనుష్ఠానప్రకారమును నడుగుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషా సమాధిస్థస్య కేశవ।
స్థితధీః కిం ప్రభాషేత కిమాసీత వ్రజేత కిమ్॥ 5

టీ. కేశవ=కృష్ణా, సమాధిస్థస్య=సమాధి(అనఁగా మనస్సున
వశపఱుచుకొనినస్థితి) యందుండెడి, స్థితప్రజ్ఞస్య=జ్ఞాననిష్ఠునికి
భాషా = వాచకశబ్దము, కా = ఏది-అనఁగా మఱియు నేశ
ముచేత వానిని నిర్దేశింపవచ్చును-వానిస్వరూపమెట్టిదియని
రము, స్థితధీః = ఆస్థితప్రజ్ఞుఁడు,కిం= దేనిని, ప్రభాషేత =పలు
ను, కింఆసీత = (ధ్యానముకొఱకు) ఎట్లు కూర్చుండును, కింవ్ర
త=ఎట్లు నడచును-వానినడత యెట్టిది.

తా. సమాధినిష్ఠుఁడై స్థితప్రజ్ఞత గలపురుషుని* స్వరూ
మెట్టిది? అతఁ డెవ్విధమునఁ బలుకుచుండును? ఎట్లు కూర్చుం
ను? ఏమిటఁ బ్రవర్తించును?

శ్రీభగవానువాచ.

అవ. స్థితప్రజ్ఞతయొక్క పరిపాకమునకుఁ గలనాలుగుదశ

* దేనియొక్క స్వరూపముగాని దానియొక్క వాచకశబ్దముచేత
శింపఁబడుచున్నది గనుక నిందు స్థితప్రజ్ఞునికి వాచకమగుశబ్దమేది యనుట
వానిస్వరూప మెట్టిది అనునర్థము ఫలించుచున్నదని గ్రాహ్యము.

రాఁ గల నాలుగు శ్లోకములందు వరుసగా నిరూపింపఁబడుచున్నవి. అందు పూర్ణ పరిపక్వ మగు నాలుగవదశ వశీకారసంజ్ఞ అను పేరు గలది మీఁది శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడుచున్నది. మఱియు స్థితప్రజ్ఞుని స్వరూప మెట్టిది? యను మొదటి ప్రశ్నమునకు నుత్తరముగా, వానిప్రవృత్తివిశేషమును జెప్పిన యెడల వానిస్వరూపముకూడఁ జెప్పఁబడినదే యగును గనుక వానిప్రవృత్తివిశేషమును జెప్పుచున్నాఁడు,

శ్లో॥ ప్రజహాతి యదా కామాన్ సర్వాన్ పార్థ మనోగతాన్।
ఆత్మన్యేవాత్మనా తుష్టః స్థితప్రజ్ఞస్తదోచ్యతే॥ 55

టీ. హే పార్థ=అర్జునా, ఆత్మన్యేవ=ఆత్మయొక్కటియందె-ఆత్మనే యవలంబించినట్టి, ఆత్మనా=మనస్సుచేత, తుష్టః=సంతోషించినవాఁడై, మనోగతాన్=మనస్సునందుండెడి, సర్వాన్=సమస్తమైన, కామాన్=తుచ్ఛమైనకోరికలను, యదా=ఎప్పుడు, ప్రజహాతి=మిక్కిలి విడుచుచున్నాఁడో, తదా=అప్పుడు, స్థితప్రజ్ఞః=స్థితప్రజ్ఞతగలవాఁడని, ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

తా. అర్జునా, * ఎప్పుడును ఆత్మయే విషయముగాఁ గలిగి యుండు మనస్సుచేత నాయాత్మయందే తృప్తినొందినవాఁడై (అనఁగా ఆత్మయందే సంతోషించినమనస్సుగలవాఁడై) యాతృప్తిచేత ఆత్మతప్ప తక్కినకోర్కెలన్నియు బొత్తిగా నెప్పుడు వదలుచున్నాఁడో అప్పుడు స్థితప్రజ్ఞుఁడనఁబడుచున్నాఁడు. ఇదియే జ్ఞాననిష్ఠయొక్క కాష్ఠ-అనఁగా స్థితప్రజ్ఞతయొక్క పూర్ణపరిపాకదశ.

---

* నిరతిశయానందరూపమగు నాత్మయే యుద్దేశ్యముగాఁ గలిగి దానియందె రమించుచుండు మనస్సుగలవానికిఁ దక్కిన యాయాపదార్థములందుఁ గలయా యాకోరికలన్నియు మఱల మొలకెత్తకుండునట్లు సవాసనముగ పూర్ణముగ నశించుచున్నవని భావము.

అవ. ఈనాలుగవదశకంటె కొంచెముతక్కువ పరిపాకముగల * మూఁడవదశను ఏకేంద్రియసంజ్ఞ అనుదానిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దుఃఖే ష్వనుద్విగ్నమనా స్సుఖేషు విగతస్పృహః ।
వీతరాగభయక్రోధః స్థితధీ ర్ముని రుచ్యతే ॥ 56

టీ. దుఃఖేషు=దుఃఖహేతువులగువానియందు, అనుద్విగ్నమనాః = క్షోభమునొందనిమనస్సుగలవాఁడును, సుఖేషు = సుఖహేతువులగువానియందు, విగతస్పృహః=స్పృహలేనివాఁడును, వీతరాగభయక్రోధః=ఆశ భయము క్రోధము లేనివాఁడును అగు, మునిః=ఆత్మమననశీలుఁడు,స్థితధీఃఇతి=స్థితప్రజ్ఞుఁడని,ఉచ్యతే= చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

తా. † ప్రియవిరహాదిదుఃఖములకు నిమిత్తములైనట్టివి ప్రాప్తించి దుఃఖమును పుట్టింపగా వానివలన దుఃఖింపనివాఁడును, ప్రియులగువారు దగ్గఱనుండినను వారియెడల పూర్వ మిుండిన స్పృహలేనివాఁడును, రాగభయక్రోధములు లేనివాఁడును, ఆత్మమననశీలుఁడును నగువాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడనఁబడుచున్నాఁడు. ఉద్వేగస్పృహారాగాదులు లేనివాఁడై సాక్షాత్కరింపఁబోవుచున్న యాత్మను మననము చేయుచునుండువాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడని భావము. స్పృహ యనఁగా సామాన్యముగా అనురాగము. రా

* ఉద్వేగస్పృహారాగాదులు నాలుగవదశకును మూఁడవదశకును సమానమేయైనను, ఈమూఁడవదశయందు ఔత్సుక్యమాత్రమును చూపఁజాలువిషయవాసన బూడిదలోనినిప్పువలె నొక్కింత మిగిలియుండుటచే ఇది నాల్గవదశకంటెను వేఱగుచున్నది.

† ప్రియవిశ్లేషాదులు ప్రాప్తించి బాధపెట్టునపుడు కలుగునది దుఃఖము. అవి ప్రాప్తించునని కేవలసూచకములగపడినపుడు కలుగు దుఃఖము భయము.

(మనఁగా కలుగనట్టివానియెడల స్పృహ. ప్రియములైనవి పాసిపోవుటకును. అప్రియములైనవి వచ్చుటకును సూచకములైన హేతువులను జూడఁగాఁ బుట్టునట్టిదుఃఖమే భయము. ప్రియములపోకకును అప్రియములరాకకును హేతుభూతులైన యితరచేతనులకు దుఃఖముకలిగించునట్టి తనమనోవికారమే క్రోధము.

అవ. మూఁడవదశకన్న కొంతతక్కువ పరిపాకముగల రెండవ దశను *వ్యతిరేకసంజ్ఞ అను పేరుగలదానిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యస్సర్వత్రానభిస్నేహః తత్తత్ప్రాప్య శుభాశుభమ్।
నాభినన్దతి న ద్వేష్టి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా॥ 57

టీ. యః=ఎవ్వఁడు, సర్వత్ర=అన్నిట-ప్రియములైనవానియందెల్ల, అనభిస్నేహస్సన్=స్నేహములేనివాఁడగుచు-తన్ను అనుబంధించియుండువారియెడల స్నేహము చూపక ఉదాసీనుఁడుగానుండుచుననుట, తత్తత్ శుభాశుభం=ఆయాశుభాశుభములను, ప్రాప్య=దైవికముగా పొందియు, నాభినన్దతి=సంతోషింపఁడో, న ద్వే

* అపక్వములైన కషాయములను పక్వములైనవానికంటె వేఱుయినవిగా తలఁచి వానినిగూడఁ బక్వతను పొందించు దశయే వ్యతిరేకసంజ్ఞ యనఁబడును. ఇట పూర్వమే తన్ను అంటియుండు ప్రియులయెడ తానే స్నేహము చూపఁడనియు, దైవికముగా నతనిప్రాప్తించిన ప్రియసంశ్లేషములందు అభినందనాదులను చూపఁడనియు చెప్పఁబడుటచే, అపక్వములైన రాగాదులకు పక్వము సేయఁగోరి స్నేహము, అభినందనము, ద్వేషము అనెడిమనోవ్యాపార విశేషములను వారించుచున్నాఁడనియర్థము. అనఁగా ఆరాగాదులను ఉదాసీనత్వముగాను పిదప అనభినందనముగాను అద్వేషముగాను పక్వము సేయుచున్నాఁడని భావము కాన యిది వ్యతిరేకసంజ్ఞయగుచున్నది. అనఁగా ఉదాసీనత్వాదులచే రాగద్వేషాదులను నివారించుచున్నాఁడని గ్రాహ్యము.

ష్టి=ద్వేషింపఁడో, తస్య=వానియొక్క, ప్రజ్ఞా=జ్ఞానము, ప్రతిష్ఠితా=మిక్కిలి స్థిరమైనది-అనఁగా వాఁడుగూడ స్థితప్రజ్ఞుఁడు.

తా. తన్ను సంబంధించియున్న ప్రియములగువానియందంతటను స్నేహమువదలి ఉదాసీనుఁడయి (తగులులేనివాఁడై), దైవికముగా ప్రియసంయోగరూపమగు శుభమైనను ప్రియవియోగరూపమైన యశుభమైనను గలిగినప్పుడును వాని నను మోదించుటగాని ద్వేషించుటగాని లేకయు నుండునో వాఁడును స్థితప్రజ్ఞుఁడు.

అవ. రెండవదశకన్న తక్కువపరిపాకముగల మొదటిదశను యతమానసంజ్ఞ అను పేరుగలదానిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదా సంహరతే చాయం కూర్మోఽఙ్గానీవ సర్వశః ।
ఇన్ద్రియాణీన్ద్రియార్థేభ్య స్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా॥ 58

టీ. యదా=ఎప్పుడు, అయం = ఇతఁడు, ఇన్ద్రియాణి = విషయములను స్పృశించుటకు ఉద్యుక్తములై యున్న ఇన్ద్రియములను, కూర్మః = తాఁబేలు, అఙ్గానీవ = అవయవములను వలె, సర్వశః=సమస్తవిధముల, ఇన్ద్రియార్థేభ్యః = విషయములనుండి, సంహరతే=మఱలించుకొనుచున్నాఁడో, (తదా=అప్పుడు), తస్య=వానియొక్క, ప్రజ్ఞా=జ్ఞానము, ప్రతిష్ఠితా=మిక్కిలి స్థిరమైనది.

తా. *ఎపు డింద్రియములు విషయములను దాఁకుటకు ను

---

*ఇచట విషయములను దాఁక నుద్యుక్తములైయుండు నపుడే ఇంద్రియములను మరల్చుటను జెప్పుటచే, వార్ధకము రోగము మొదలైన వానిచేఁగలిగిన యశక్తిచేఁగాని నిద్రాదులచేఁగాని వానిని మరల్చుటగాదని తెలియునది. మఱియు ఉద్యుక్తమై నపుడే యనుటచే, తాఁక నున్నపుడే కాని తాఁకి యనుభవించిన వెనుకఁ గాదనియు సూచితము. ఇంతేకాక కూర్మోపమానముచే తాఁబేలు తలఁచుకొన్నమాత్రమున తనయంగములను లోనికెట్లు ఈడ్చుకొనును

ర్యగించునో అపుడే, తాఁబేలు తనయవయవములను ముడిఁచి లోపలి కీడ్చుకొను తెఱఁగున, విషయములనుండి ఆయింద్రియము ను సర్వవిధముల మఱలించి మనస్సును ఆత్మయందు గట్టిగాని ుపువాఁడుగూడ స్థితప్రజ్ఞుఁడు.

ఇట్లు స్థితప్రజ్ఞత ప్రారంభము మొదలుకొని పరిపాకము అకు నాలుగుదశలు గలదిగానున్నది.* ఈనాలుగింటిలో ముందు

ట్లె ప్రథమదశయందుండు స్థితప్రజ్ఞుఁడును విషయములతోఁ గలిసి సిద్ధముగా న్న తనయింద్రియములను తలఁచినమాత్రమున వాని యన్నింటినుండి మరల్చు ను లాఘవము గలవాఁడై యుండునని యెఱుంగునది. ఇట్లు మరల్చుటచే లోకనశ్రవణాది బాహ్యవ్యాపారములన్నియు లేనివాఁడై వాఁడు మనస్సును గోనున్న యాత్మయందు నెలకొల్పుచున్నాఁడు.

* మొదట బాహ్యేంద్రియములను విషయములనుండి మరల్చి బాహ్యవ్యాపారములను మాని మనస్సును లోనున్న యాత్మయందు నిలుపుటకు యత్నము చేయవలయును. ఇదియె యతమానసంజ్ఞ అను మొదటి దశ. ఇట్లు ఇంద్రియములు బలాత్కారముచే మరల్పఁబడినప్పటికిని శేషించియుండు రాగద్వేషాదిదోషముల చేత కలుషితమైన మనస్సు వానినిమరల విషయములదెస నిగుడునట్లు పురికొల్పుటయేకాక తాను ఆత్మయందు నెలకొనుటకు అశక్తమగుచున్నది. కాఁబట్టి పక్వములుగాక మిగిలియున్న రాగాదులను మొదట ఉదాసీనత్వముగాను పిదప అనభినందనము మొదలైనవిగాను మాఱునట్లు పక్వము సేయవలయును; అవఁగా నవి పూర్ణముగాఁ దొలఁగునట్లు ఉదాసీనత్వము మొదలైన వానిని దాల్పవలయును-ఇదియె వ్యతిరేకసంజ్ఞ అను రెండవదశ. ఇట్లు రాగాదులు పక్వములైనను (పూర్ణముగా నశించినను,) అనాదికాలమునుండి విషయముల ననుభవించుచుండినందువలనఁ గలిగియున్న విషయవాసనమాత్రము విషయానుభవము నశించినను, దాను నశింపక ఆ విషయములయెడల ఔత్సుక్యమాత్రమును గలిగించి ఆత్మ ననుభవింపఁగోరు బుద్ధిని కలంచుచున్నది. అయినను, మొదట

చెప్పఁబడిన యొక్కొక్కదశకును దానివెనుకటిది సాధనమని యెఱుఁగునది.

అవ. ఇప్పుడు జ్ఞాననిష్ఠను పొందుట కష్టమనియు దానిని పొందు నుపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

పురుషులను ద్వేషించునదిగానుండిన యొక యువతికి సుందరాంగుఁ డగునొక యౌవనపురుషునిఁ జూపఁగా నది వానినిజూచి పిదప వానియెడల తుష్టిగలది యెట్లగునో అట్లే, యాబుద్ధికి నిరతిశయానందరూపమగు నాత్మనుజూపి రాను రాను దానియందు మిక్కిలి తుష్టిగలుగఁజేసి యాతుష్టియొక్క పటిమచేత బాహ్యవిషయవాసనా సమూహమును అది గలుగఁజేయు ఔత్సుక్యమును నిర్మూలనముచేయఁబూనవలయును. ఇందుకు స్మరింపనలవికాని బహుదీర్ఘకాలము పట్టును. ఇట్టి స్థానికగలదియె ఏకేంద్రియసంజ్ఞ అనుమూఁడవదశ. ఇట్లు ఆత్మరతిచేత సమస్త వాసనలును నశించి తుదకు ఔత్సుక్యముమాత్రమయినను గలుగక పోఁగా పరమవైరాగ్యయుక్తమై వశీకరణసంజ్ఞ అనుపేరుగలిగిన నాలుగవదశ కలుగుచున్నది. ఇదియె స్థితప్రజ్ఞతయొక్క పూర్ణపరిపాకదశ. ఈదశయే యోగము అనెడి ఆత్మావలోకనమును సాధించుచున్నది. ఆత్మావలోకనమే పరంపరగా నిరతిశయ పురుషార్థరూపమగుమోక్షమునకు సాధన మగునని మీఁద తెలుపఁబడును. కామములు కామములుగా కనఁబడకుండుట; అట్లె కనఁబడు చుండినను వానియందు సంగములేకుండుట; సంగలేశముతో వాని ననుభవించుచుండినను అతిస్నేహము లేకుండుట; అనురాగము మిక్కిలిగా నుండినను దానిని నిరోధించుటకై తోడిఁబడుట; అని కాష్ఠాదశ మొదలుగాఁ గలనాలుగు అవస్థలకును వరుసగా వైషమ్యము తెలియునది.

54. వ శ్లోకమున స్థితప్రజ్ఞుని స్వరూపాదులను గుఱించిన నాలుగు ప్రశ్నములకు క్రమముగా ఉత్తరము లెట్లనఁగా-ఆత్మరతిశ్చ మే వానిస్వరూపము. 'ఆశ్చర్యవ ద్వదతి' అనుట్లు ఆత్మనుగుఱించిన భాషణమే వానిభాషణము. ఆత్మానుసంధానమే వానియాసనము. ఆత్మప్రాప్తికొఱకైన ప్రవృత్తియే వానివ్రజనము (నడత) అని యెఱుంగునది.

శ్లో॥ విషయా వినివర్తన్తే నిరాహారస్య దేహినః ।
రసవర్జం రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే॥ 59

టీ. నిరాహారస్య=ఆహారము లేని (అనఁగా ఇంద్రియములకు విషయములు ఆహారమువంటివిగనుక విషయములనెడి ఆహారము లేని-అనఁగా విషయములనుండి మరల్పఁబడిన యింద్రియములు గల), దేహినః=పురుషునికి, విషయాః=శబ్దాదివిషయములు, రసవర్జం=విషయరాగముతప్ప,వినివర్తన్తే=నివర్తించుచున్నవి,రసోఽపి=రాగముఁగూడ, పరం=విషయములకంటె సుఖతరమగు ఆత్మస్వరూపమును, దృష్ట్వా = చూచినపిదప, అస్య=వీనికి, నివర్తతే= నివర్తించుచున్నది- అనఁగా ఆత్మదర్శనము లేక విషయరాగము నివర్తింపఁదని గ్రాహ్యము.

తా. ఇంద్రియములను విషయములనుండి మరల్చుకొన్న పురుషునకు విషయానుభవము నివర్తించినను,విషయములయందలి రాగముమాత్రము వదలదు. సుఖరూపము లైనవిషయములకంటె సుఖతర మగుఆత్మస్వరూపమును గనుఁగొన్నపిదప,ఆవిషయరాగముగూడ నివర్తించును. (అనఁగా, విషయానుభవము నివర్తించినను విషయరాగముమాత్రము ఆత్మదర్శనమగువఱకు నివర్తింపదు. అది ఆత్మదర్శనమైననే నివర్తించునని భావము.)

అవ. ఆత్మదర్శనము కలుగక విషయరాగము నివర్తింపదు. విషయరాగము నివర్తింపకున్న ఇంద్రియములను జయించుట కష్ట మనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యతతో హ్యపి కౌన్తేయ పురుషస్య విపశ్చితః ।
ఇన్ద్రియాణి ప్రమాథీని హరన్తి ప్రసభం మనః ॥ 60

టీ. హేకౌన్తేయ=ఓఅర్జునా, విపశ్చితః = జ్ఞానవంతుఁడును,

యతతః=(ఇంద్రియనిగ్రహముకొఱకు) ప్రయత్నముచేయుచున్న వాఁడునగు, పురుషస్యాపి=పురుషునియొక్కయు, ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములు, ప్రమాథీని = కలఁచునట్టివి-బలవంతములైనవి, మనః=మనస్సును, ప్రసభం=బలాత్కారముగా, హరన్తిహి=ఆకర్షించుచున్నవిగదా.

తా. ఆత్మదర్శనము లేక విషయరాగము నివర్తింపదు. విషయరాగము నివర్తింపకుండునపుడు విద్వాంసుఁడైనపురుషుఁడు ఇంద్రియజయాదులకొఱకు ఎంతప్రయత్నము చేయుచుండినను, వాని విషయరాగమే ఇంద్రియములకు బలము కావున దానిచే బలవంతములైన యింద్రియములు వానిమనస్సును మిక్కిలి కలంచుచు దానిని ఆత్మయందు నెలకొననీయక బలాత్కారముగా లాగుచున్నవి; కాన ఆత్మదర్శనము లేకపోవుచున్నది. ఇట్లు ఇంద్రియజయము ఆత్మదర్శనముచేతనే కలుగునదై యున్నది. ఆత్మదర్శనము ఇంద్రియజయముచేతనే కలుగునదై యున్నది. ఈ అన్యోన్యాశ్రయణమువలన జ్ఞాననిష్ఠను పొందుట కష్టమగుచున్నది.

అవ. విషయరాగమువలన ఇంద్రియములు బలవంతములై మనస్సును మిక్కిలి కలఁచుచు దానికాత్మదర్శనము కలుగనట్లు చేయుచున్నవి. కావున ఇంద్రియములను జయించిననే ఆత్మదర్శనము కలుగును. మఱియు, ఇంద్రియజయముకొఱకు ఆయింద్రియములకు బలముకలుగఁజేయు విషయరాగము నివర్తింపవలయును. విషయరాగమో 'రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే' అనునట్లు ఆత్మదర్శనముచేతనే నివర్తించును. ఇట్లు ఆత్మదర్శనముచేత రాగనివృత్తియు దానిచే ఇంద్రియజయమునుకలుగుచున్నది. అనఁగా

త్మదర్శనముచే ఇంద్రియజయముకలుగునని యేర్పడుచున్నది. ందు ఇంద్రియజయముచే ఆత్మదర్శనము కలుగునని చెప్పఁబను. ఇప్పుడు ఆత్మదర్శనముచే! ఇంద్రియజయము కలుగునని ప్పఁబడినది. ఇట్లు రెండును ఒకటినొకటి యాశ్రయించి యుంటచే ఒకటిలేక మఱియొకటి కలుగఁజాలదు. రెండును ఏకకామున కలుగనేరదు. ఇట్లీరెంటియొక్క అన్యోన్యాశ్రయణమువల వీనిచే జ్ఞాననిష్ఠ కలుగుట కష్టముకాఁగా దానిని పొందుటకు ాకసులభోపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత మత్పరః।
వశేహి యస్యేన్ద్రియాణి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా॥ 61

టీ. తాని సర్వాణి = వానినన్నిటిని (సకలేంద్రియములను), ంయమ్య = వశపఱుచుకొని, యుక్తః = సమాధి గలవాఁడును, త్పరస్సన్=నాయందు దాసక్తమైనమనస్సుగలవాఁడునగుచు, ఆసీ = ఉండవలయును, యస్య=ఎవ్వనియొక్క, ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములు, వశే=తనవశమునందు, (వర్తన్తే=ఉన్నవో), తస్య = నియొక్క, పజ్ఞా=జ్ఞానము, ప్రతిష్ఠితా=మిక్కిలిస్థిరమయినది.

తా. ఆయింద్రియములనన్నిటిని విషయస్పర్శము లేకుండునట్లు ంచి,మనస్సునునాయందు నిలిపి సమాహితుఁడుకావలయును. మనస్సు నాయందుంపఁబడుటచే నిర్మలము గావింపఁబడినదై త్మదర్శనము లేకయే యింద్రియములను జయించును. అట్టిమన చేత) ఎవఁడు ఇంద్రియములను వశముచేసికొనునో వాఁడే త ప్రజ్ఞుఁడు.

స్థితప్రజ్ఞతకు ఇంద్రియజయము కావలయును. ఇంద్రియ యము ఆత్మదర్శనములేక ప్రత్యేకముగా కలుగదు. మఱి అన్యో

న్యాశ్రయాదిదోషములును కలుగుచున్నవి. ఈ దోషములనెల్ల పరిహరించుటకును, ఇంద్రియజయము ప్రత్యేకముగా కలుగుటకును ఉపాయమేమన :—విషయరాగముతోఁ గూడినవగుటచే జయింపరానివగునింద్రియములనెల్ల ఆత్మదర్శనములేమినిబట్టి పూర్ణముగా జయింపకపోయినను, వానిని విషయస్పర్శము మానునంతవఱకైనను అణఁచి, విషయములపట్టునుండి మనస్సును కొంతవిడిపించి, దానిని చేతస్సునకు శుభాశ్రయభూతుఁడగు నాయందు నిలిపి లయించునట్లు చేయవలెను. మనస్సును నాయందు నిలుపఁగా * 'యథాగ్ని రుద్ధతశిఖః కక్షం దహతి సానిలః। తథా చిత్తస్థితో విష్ణు ర్యోగినాం సర్వకిల్బిషమ్॥' (అనఁగా, గాలితోఁ గూడి పేర్చినజ్వాలలు గలిగియుండునగ్ని యెండినగడ్డిని నెట్లు కాల్చునో అట్లే యోగులహృదయమునందు నెలకొనియుండువిష్ణువు వారియొక్క సకలపాపములనుగాల్చివైచును') అనునట్లు, ఆమనస్సు, పుటమునందుఁ బెట్టినబంగారమువలె, దోషములెల్లఁ దగ్ధములగుటచే నిర్మలముగాఁ జేయబడినదై, విషయరాగముతోలగుటంబట్టి, తాను ఆత్మదర్శనము లేకయే యింద్రియములను వశము చేసికొనును. అంత 'వశేహియస్యేంద్రియాణి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా' అన్నట్లు ఇంద్రియములను వశము జేసికొన్న మనస్సు ఆత్మదర్శనమునకు శక్తిగలదగును. ఈయుపాయముచేత ఆత్మదర్శనములేకయే ప్రత్యేకముగా నింద్రియజయము గలుగుటవలన అన్యోన్యాశ్రయణదోషము లేకపోవును. ఆయింద్రియజయముచేత స్థితప్రజ్ఞతయు సిద్ధించునని తెలియునది.

---

* విష్ణుపు. ౬.౭-౭౪; గారుడపురాణం. పూర్వ. ౨౨౨-౧౬.

అవ. మనస్సును నాయం దుంపక స్వప్రయత్నాధిక్యముచే నే ఇంద్రియజయము గావింపఁగోరువాఁడు మిక్కిలిచెడిపోవునని ప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ధ్యాయతో విషయాన్ పుంసః సఙ్గస్తేషూపజాయతే।
సఙ్గాత్సఞ్జాయతే కామః కామాత్ క్రోధోఽభిజాయతే ॥
క్రోధాద్భవతి సమ్మోహః సమ్మోహాత్ స్మృతివిభ్రమః।
స్మృతిభ్రంశాద్బుద్ధినాశో బుద్ధినాశాత్ప్రణశ్యతి ॥63॥

టీ. విషయాన్=విషయములను, ధ్యాయతః=చింతించుచున్న, పుంసః=పురుషునకు, తేషు=ఆవిషయములయందు, సఙ్గః=సంగము, ఉపజాయతే=అధికముగా కలుగుచున్నది, సఙ్గాత్=విషయసంగమువలన, కామః=కామము, సఞ్జాయతే=పుట్టుచున్నది. కామాత్=కామమువలన, క్రోధః=కోపము, అభిజాయతే=పుట్టుచున్నది. క్రోధాత్=కోపమువలన, సమ్మోహః=అవివేకము, భవతి=కలుగుచున్నది. సమ్మోహాత్=అవివేకమువలన, స్మృతివిభ్రమః=మఱపు, (భవతి=కలుగుచున్నది), స్మృతిభ్రంశాత్=మఱపువలన, బుద్ధినాశః=ఆత్మజ్ఞానమును గుఱించిన వ్యవసాయము నశించుట, (భవతి=కలుగుచున్నది), బుద్ధినాశాత్ = అవ్యవసాయము చెడుటవలన, ప్రణశ్యతి=నశించుచున్నాఁడు.

తా. (విషయరాగమును నిరసింపకయు, దానిని నిరసించుకొఱకు మనస్సును నాయందు నుంపకయు, నుండుపురుషుఁడు స్వప్రయత్నముచేత నింద్రియముల నెంత యడంచి యుండినను అనాదిపాపవాసనచేత విషయధ్యానము వానికి తప్పక కలిగి యుండును). ఇట్లు విషయములను ఇంద్రియములచేత స్పృశింపకుండినను మనస్సుచేతమాత్రము ధ్యానించుచుండుపురుషునికి

పూర్వము వదలినవిషయసంగము మరల మిక్కిలి అధికముగా కలుగును. ఆసంగమువలన కామ ముదయించును. కామమనఁగా *సంగముయొక్క విపాకదశ, పురుషుఁడు ఏదశనుబొందఁగా విషయములను అనుభవింపక యుండఁజాలఁడో యది కామము. కామము వర్తించుచుండునపుడు దానికి విషయమైనది సన్నిహితము కానిచో సన్నిహితులైన పురుషులను జూచి 'వీరిచేత నాయిష్టము గొట్టువడినది' అని కోపము పుట్టును. కోపమువలన సమ్మోహము పుట్టును. సమ్మోహమనఁగా నిది చేయఁదగినది యిది చేయఁదగనిది యనువివేకము లేమి. అట్టివివేకము లేమిచే అన్నియు

---

* సంగమునకును కామమునకును భేదములేదు; రెండు నొకటియే. కనుక 'సంగాత్సంజాయతే కామః' అన్నట్లు ఒకటినుండి మఱొకటి పుట్టుట యెట్లు? అని శంకరాఁగా కామమనఁగా సంగముయొక్క విపాకదశ అని చెప్పిరి. అనఁగా సంగము ఒకానొక పరిపాకమును జెంది కామమగుచున్నదనియర్థము. ఇట్లు దానిని 'సంగముయొక్క విపాకదశ' అని సామాన్యముగా చెప్పటచే దాని విశేషాకారము తేటపడనందున 'ఏదశయందు .. అది కామము' అని విశదీకరించిరి. మఱియు కామము సర్వదా క్రోధమునకు హేతువు గానేరదు. అది తనకువిషయమైనది సన్నిహితము కానపుడే కోపమును బుట్టించును. కాన 'విషయమైనది సన్నిహితము కానపుడు' అనఁబడినది. కోపము కామమునకుఁ బ్రతిబంధకభూతులైన పురుషులనుగూర్చిమాత్రమే కలుగునది కాదు; అప్పుడు కృత్యాకృత్యములు తెలియకుండును గాన ఎదురుపడ్డ వారినందఱినిగూర్చియు కలుగునది. కావుననే 'సన్నిహితులైనవారిని' అనఁబడినది. క్రోధమువలన సమ్మోహము కలుగుటచే దానివలన నిది యుక్తము అది అయుక్తమని చూడక అన్నియును జేయును గావుననే ఆత్మదర్శనార్థము తాను ఆరంభించియుండు ఇంద్రియజయాద్యుపాయములను మఱచిపోవును. ఉపాయములనుమఱచిపోఁగా ఆత్మజ్ఞానముకొఱకు వానిని అనుష్ఠింపవలయునను బుద్ధి(అనఁగా నిశ్చయము) నశించునని భావము

ం జేయును. మఱియు దానివలన ఆరంభింపఁబడినయింద్రియజయ
ము మొదలగుయత్నములందు మఱపు పుట్టును. మఱపువలన
త్మజ్ఞానార్థము చేయఁబడినవ్యవసాయము చెడును. దానివలన
పజల సంసారమున మునిఁగి నశించును.

శ్లో॥ రాగద్వేషవియుక్తై స్తు విషయా నిన్ద్రియై శ్చరన్।
ఆత్మవశ్యై ర్విధేయాత్మా ప్రసాద మధిగచ్ఛతి॥ 64

టీ. రాగద్వేషవియుక్తైః=రాగద్వేషరహితములయినవియు,
త్మవశ్యైః=తనకు స్వాధీనము లయినవియు నగు, ఇన్ద్రియైః =
ంద్రియములచేత, విషయాన్=విషయములను, చరన్ = తిర
స్కరించి వర్తించుచున్న, విధేయాత్మా = స్వాధీనమగు మనస్సు
లవాఁడు, ప్రసాదం=మనోనిర్మలత్వమును, అధిగచ్ఛతి = పొం
దుచున్నాఁడు.

తా. (ముందు చెప్పఁబడినప్రకారమున సర్వేశ్వరుఁడును చిత్త
మునకు శుభాశ్రయభూతుఁడు నగునాయందు తనమనస్సునుంచి,
అట్లుంచుటచే సకలపాపములును దహింపఁబడఁగా పాపవా
సనామూలములగు) రాగద్వేషములు వీడినవియు అట్లు వీడుటచేఁ
తనకు వశములైనవియునగు తనయింద్రియములచేత విషయము
లను దిరస్కరించి వర్తించువాఁడు మనస్సును వశపఱచుకొని ప్ర
సన్నతను బొందుచున్నాఁడు. (అనఁగా నిర్మలాంతఃకరణము గల
వాఁ డగును.)

ఇట్లు రాగద్వేషవియోగముచే ఇంద్రియజయమును, ఇంద్రి
యజయముచే మనోజయమును, మనోజయముచే నాత్మదర్శనము
నకు వలయు మనోనైర్మల్యమును గలుగుచున్నదని గ్రాహ్యము.

శ్లో॥ ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హాని ర స్యోపజాయతే।

ప్రసన్నచేతసో హ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతి॥ 65

టీ. హి=ఎందుచేత, ప్రసన్నచేతసః - ప్రసన్న=ఆత్మావలోకమునకు విరుద్ధములైన దోషములుపోయి తేటపడినట్టి, మనసః=మనస్సుగలవానియొక్క, బుద్ధిః=శుద్ధాత్మవిషయమైనబుద్ధి, ఆశు=శీఘ్రముగా, పర్యవతిష్ఠతి=స్థిరముగా నిలుచుచున్నదో, (అందువలన,) ప్రసాదేసతి=మనస్సునకు నిర్మలత్వము కలుగుచుండగా, అస్య=వీనియొక్క, సర్వదుఃఖానాం=సమస్తదుఃఖములకు, హానిః=నాశము, ఉపజాయతే=కలుగుచున్నది.

తా. అట్టి యీపురుషునియొక్క, మనస్సు ఆత్మదర్శనమునకు ప్రతిబంధకములైన దోషములన్నియుఁ దొలగి, ప్రసన్నము కాఁగా, అప్పుడే శుద్ధాత్మవిషయమగుబుద్ధిశీఘ్రముగా స్థిరపడుచున్నది. ఇట్లుమనఃప్రసాదముఆత్మదర్శనమునకు హేతువగుటంబట్టి దానిచే ప్రకృతిసంసర్గమువలన జనించిన సమస్తదుఃఖములకును నాశము కలుగును.

శ్లో॥ నాస్తి బుద్ధిరయుక్తస్య న చాయుక్తస్య భావనా।
న చాభావయతశ్శాన్తిరశాన్తస్య కుతస్సుఖమ్॥ 66

టీ. అయుక్తస్య=యోగము(అనగా భగవంతునియందు మనస్సునుసన్న్యసించుట) లేనివానికి, బుద్ధిః=శుద్ధాత్మవిషయమగుబుద్ధి నాస్తి=లేదు- సిద్ధింపదు. అయుక్తస్య=అట్టివానికి, భావనాచ=ఆత్మస్వరూపమనుమననముచేయుటయు, నాస్తి=లేదు. అభావయతః=ఆత్మధ్యానములేనివానికి, శాన్తిః=విషయస్పృహానివృత్తి, నాస్తి=లేదు. అశాన్తస్య=విషయములయందాశనివర్తింపనివానికి సుఖః=సుఖము - నిత్యనిరతిశయ సుఖప్రాప్తి, కుతః=ఎక్కడిది.

తా. నాయందు మనస్సును సన్న్యసింపక స్వప్రయత్నవ

ంనే ఇంద్రియనిగ్రహము చేయఁబూనినవానికి ఒకప్పుడును శు
ద్ధవిషయ మగుబుద్ధి సిద్ధింపదు. కావుననే వానికి ఆత్మమననముం
డదు. శుద్ధాత్మస్వరూపమును మననము చేయనివానికి విష
యములయందలి స్పృహ నివర్తింపదు. విషయాభిలాష వదలని
వానికి*నిత్య నిరతిశయసుఖప్రాప్తి యెక్కడిది?

అవ. చెప్పఁబడినప్రకారమున ఇంద్రియజయము గావింపని
వానికి కలుగునట్టియనర్థమును మరలఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇన్ద్రియాణాం హి చరతాం యన్మనోఽనువిధీయతే।
తదస్య హరతి ప్రజ్ఞాం వాయుర్నావ మివామ్భసి ॥ 67

టీ. చరతాం=(విషయములయందు) ప్రవర్తించుచున్న, ఇ
న్ద్రియాణాం=ఇంద్రియములయొక్క, (వర్తనం=వృత్తిని), అను=అ
నుసరించి, యత్ =ఏ, మనః=మనస్సు, విధీయతే=వర్తిల్లఁజేయఁబడు
చున్నదో, తత్ =ఆమనస్సు, అస్య=వీనియొక్క, ప్రజ్ఞాం=ఆత్మ
స్వరూపవిషయమగుబుద్ధిని, అమ్భసి=నీటియందు, నావం=ఓడను,
వాయురివ=వాయువువలె, హరతిహి=ఆకర్షించుచున్నదిగదా.

తా. పురుషుఁడు తన మనస్సును, విషయములందు వర్తించు
చున్నయింద్రియముల పోకడల నెంబడిఁ బోవనిచ్చెనేని, అట్టిమన
స్సు, నీటియందు నడపఁబడుచున్నయోడను ప్రతికూలమగువాయు
వు బలాత్కారమున వేఱుదెసకుఁ గొనిపోవునట్లు, శుద్ధాత్మస్వరూ
పమునందాసక్తమగువానిబుద్ధిని వేఱుచోటికిఁ గొనిపోవుచున్న
ది. (అనఁగా విషయాసక్తముగఁ జేయుచున్నది అనియర్థము).

---

*అశాంతులకే స్వర్గాదిసుఖములు లభించును. శాంతులు అట్టిసుఖములనుగోరు
టలేదు. కాన యిట శాంతివలనఁ గలుగుసుఖము స్వర్గాదిసుఖముగాక నిత్యనిరతి
శయమైన మోక్షసుఖమే యగునని తెలియునది.

శ్లో॥ తస్మాద్యస్య మహాబాహో నిగృహీతాని సర్వశః।
ఇన్ద్రియాణీన్ద్రియార్థేభ్య స్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా॥ 68

టీ. హేమహాబాహో=భుజబలముగల అర్జునా, తస్మాత్=ఆ హేతువువలన, యస్య=ఎవ్వనియొక్క, ఇన్ద్రియాణి=ఇంద్రియము లు, ఇన్ద్రియార్థేభ్యః=విషయములనుండి, సర్వశః=అన్నివిధము లచేత, నిగృహీతాని=నిగ్రహింపఁబడినవో, తస్య=వానియొక్క ప్రజ్ఞా=జ్ఞానము, ప్రతిష్ఠితా=మిక్కిలి స్థిరమయినది.

తా. (ముందుచెప్పఁబడినప్రకారమున మనస్సునకు శుభాశ్ర యుఁడగు నాయందు నుంపఁబడినమనస్సుగలవాఁడగుటచే) ఎవ్వఁ డు తనయింద్రియములను విషయములనుండి సమస్తవిధముల నిగ్ర హింపఁజేయునో వాఁడే స్థితప్రజ్ఞుఁడు.

అవ. ఇట్లు ఇంద్రియముల నడంచి ప్రసన్నమగుమనస్సునొం దినవాని కగుసిద్ధిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ
యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేః॥ 69

టీ. సర్వభూతానాం = సమస్తప్రాణులకు, యా = ఆత్మవిష యమైన ఏబుద్ధి, నిశా = రాత్రివలె అప్రకాశమైనదో, తస్యాం ఆత్మవిషయమయిన ఆబుద్ధియందు, సంయమీ=ఇంద్రియముల నడంచినవాఁడు - ప్రసన్నమనస్కుఁడగుయోగి, జాగర్తి = జాగ రూకుఁడుగా నుండును - అనఁగా ఆత్మావలోకనముచేయుచుం డును, యస్యాం = శబ్దాదివిషయమైన ఏబుద్ధియందు, భూతా ని = ప్రాణులు, జాగ్రతి = జాగరూకులై యుండునో, సా = శ బ్దాదివిషయమగు నాబుద్ధి, పశ్యతః=ఆత్మావలోకనము చేయ

మన్న, మునేః=మననశీలునికి, నిశా=రాత్రి-రాత్రివలె అప్రకాశ
మయియుండును.

తా. (ఆత్మవిషయమగుబుద్ధియే ఆత్మను కనుఁగొనుటకు సాధ
నము.) సర్వప్రాణులకు ఆబుద్ధి రాత్రివలెఁ బ్రకాశింపకుం
డను కాఁబట్టి వా రాత్మను కనుఁగొనఁజాలరు. అయినను
ఆబుద్ధి ప్రసన్నమనస్కుఁ డగువానికి పగటివలె ప్రకాశించుచుం
డుటచే వాఁడు మేలుకొని దానిమూలమున ఆత్మను కనుఁగొను
చుండును. ప్రాణులు శబ్దాదివిషయమనగుబుద్ధియందు మెలఁకువగలి
గియుందురు-అనఁగా వారి కదియే ప్రకాశించుచుండును. అది
ఆత్మదర్శనము సేయుచుండుమునికి రాత్రివలె అప్రకాశమై యుం
డును. (సర్వప్రాణులకు బుద్ధి ఆత్మవిషయమై యుండనేరక శబ్దాది
విషయమైయుండుననియు. మునికి బుద్ధి శబ్దాదవిషయమై యుం
డనేరక ఆత్మవిషయమై యుండుననియును భావము.)

శ్లో॥ ఆపూర్యమాణ మచలప్రతిష్ఠం
సముద్ర మాపః ప్రవిశన్తి యద్వత్।
తద్వ త్కామా యం ప్రవిశన్తి సర్వే
స శాన్తి మాప్నోతి న కామకామీ॥ 70

టీ. ఆపూర్యమాణం=అంతట తనంతనె నిండింపఁబడుచున్నది
యు, అచలప్రతిష్ఠం=చలింపనిస్థితిగలదియు-అనఁగా ఏకరూపమై
నదియునగు, సముద్రం=సముద్రమును, ఆపః=నదీజలములు, య
ద్వత్=ఎట్లు, ప్రవిశన్తి=చొచ్చుచున్నవో, తద్వత్=అట్లు, సర్వే=
సమస్తములయిన, కామాః = కోరికలు-శబ్దాదివిషయములు,
యం=ఎవనిని, ప్రవిశన్తి=చొచ్చుచున్నవో-ఏజితేంద్రియునియిం
ద్రియములకుగోచరించుచున్నవో, సః=వాఁడు, శాన్తిం=శాంతిని,

ఆప్నోతి= పొందుచున్నాఁడు, కామకామీ= విషయాసక్తుఁడగు వాఁడు, న (ఆప్నోతి)= శాంతిని పొందఁడు.

తా. తనంతటనె పూర్ణమైయుండు సముద్రము, నదీజలములు ప్రవేశించినను ప్రవేశింపకపోయినను, ఎట్లు కలంపఁబడక, యే విశేషమునుగాని పొందక, యేకరూపమునుగా నుండునో, ఆతెఱఁగుననే యెవఁడు తనయింద్రియములకు శబ్దాదివిషయములు గోచరములైనను కాకున్నను, ఆత్మావలోకనతృప్తుఁ డగుటచేత తాను ఏవికారమును బొందక యుండునో, వాఁడే శాంతినిబొందును. శబ్దాదులచే వికారమునొందువాఁడు ఒకప్పుడుగాని యాశాంతిని బొందఁడు.

శ్లో॥ విహాయ కామాన్ యస్సర్వాన్ పుమాంశ్చరతి నిస్స్పృహః।
నిర్మమో నిరహఙ్కారస్స శాన్తి మధిగచ్ఛతి॥ 71

టీ. యః=ఏ, పుమాన్=పురుషుఁడు, సర్వాన్=సమస్తములగు, కామాన్=కోరికలను (శబ్దాదివిషయములను), విహాయ= విడిచి, నిస్స్పృహః=ఆశ లేనివాఁడును, నిర్మమః=మమత లేనివాఁడును, నిరహఙ్కారః= దేహమునం దాత్మాభిమానము లేనివాఁడునునై, చరతి=వర్తించుచున్నాఁడో, సః=వాఁడు, శాన్తిం=శాంతిని, అధిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. ఏపురుషుఁడు శబ్దాదిసమస్తవిషయములను పరిత్యజించి వానియందు అభిలాష లేనివాఁడును మమత లేనివాఁడునునై ఆత్మకానట్టి దేహమునం దాత్మాభిమానము లేకయు వర్తించునో, వాఁడు ఆత్మదర్శనముచేత శాంతిని బొందును.

శ్లో॥ ఏషా బ్రాహ్మీ స్థితిః పార్థ నైనాం ప్రాప్య విముహ్యతి।
స్థిత్వాఽస్యా మన్తకాలేఽపి బ్రహ్మనిర్వాణ మృచ్ఛతి॥ 7

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే సాఙ్ఖ్యయోగో నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః.

శ్రీకృష్ణాయపరబ్రహ్మణేనమః.

టీ. హే పార్థ=అర్జునా, ఏషాస్థితిః=కర్మానుష్ఠానమందలి యీ స్థితి, బ్రాహ్మీ=బ్రహ్మప్రాప్తికి హేతువైనది, ఏనాం=దీనిని, ప్రాప్య=పొంది, న విముహ్యతి=మోహమునొందఁడు-మరలసంసారమును బొందఁడనుట, అన్తకాలే అపి=చరమవయసునందయినను, అస్యాం=ఈ స్థితియందు, స్థిత్వా=ఉండి, బ్రహ్మనిర్వాణం=బ్రహ్మానందమును, ఋచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. ఈస్థితి (అనఁగా ఆత్మనిత్యత్వజ్ఞానపూర్వకమై స్థితప్రజ్ఞత నుద్దేశ్యముగాఁ గలదై యొప్పు ఫలసంగరహితకర్మానుష్ఠానము) బ్రహ్మప్రాప్తికి హేతువు. ఇట్టి కర్మస్థితిని బొందిన మనుజుఁడు మరల సంసారమును బొందఁడు. అంత్యమవయసునందేనియు నిట్టిజ్ఞానము గలిగెనేని నిర్వాణసుఖమగు బ్రహ్మమును(అనఁగా సుఖైకస్వరూపమగు నాత్మను) బొందుచున్నాఁడు.

ఇట్లు ఆత్మయాథాత్మ్యమును, యుద్ధమనెడుకర్మము ఆ యాథాత్మ్యమును బొందుటకు సాధనమగుటయును ఎఱుఁగక, శరీరమేయాత్మయనుభ్రమముచే మోహితుఁడై, యా మోహముచే యుద్ధమునుండిమరలినట్టివానికిమోహముశమించుకొఱకునిత్యమైనయాత్మనుగూర్చినసాంఖ్యబుద్ధియు; ఆబుద్ధిని మున్నిడుకొన్నదియు, అసంగకర్మానుష్ఠానరూపమగుకర్మయోగమును గూర్చినదియు, స్థితప్రజ్ఞతకును (అనఁగాజ్ఞానయోగమునకును) యో

గమునకును (అనఁగా ఆత్మదర్శనమునకును) సాధనమైనదియు నగు యోగబుద్ధియును; ద్వితీయోఽధ్యాయమందు చెప్పఁబడినవి. ఆ విషయమే 'సత్యాత్మాఽసఙ్గకర్మేహే గోచరా సాంఖ్యయోగధీః। ద్వితీయే స్థితధీలక్షా ప్రోక్తా తన్మోహశాన్తయే' అని గీతార్థసంగ్రహమున చెప్పఁబడినది.

ఇది యుపనిషదర్థప్రతిపాదకంబును బ్రహ్మవిద్యయు యోగ
శాస్త్రంబును శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదరూపంబును నగు
శ్రీభగవద్గీతలందు సాంఖ్యయోగం బన్నది
ద్వితీయాధ్యాయము.

శ్రీభగవద్గీతా-తృతీయోఽధ్యాయః.

కర్మయోగః.

అవతారిక.

* వేదాంతములం బ్రతిపాదింపఁబడి, సమస్తములైన యవిద్యాది దోషములను లేశముగూడ లేనట్లు నిరసించి, అనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణుఁడును పరబ్రహ్మమునైనయొప్పు పురుషోత్తముని బ్రాపించుటకు †ఏకాంతికాత్యంతికభక్తి ఉపాయమగును. అది వేదనము ఉపాసనము ధ్యానము మొదలైన శబ్దములచేఁ జెప్పఁదగియున్నది; మఱి ముముక్షువునకు ప్రాప్యమైనది. దానికి అంగము ఆత్మయాథాత్మ్యదర్శనము. కావున నిట్లు

---

* 'ఈశాస్త్రము మోక్షప్రధానమైనది. ద్వితీయాధ్యాయమందుఁ జెప్పఁబడినయర్థము సాక్షాత్తుగా మోక్షోపాయముగాదు. కాఁ యట్టియర్థమును ఇట్టి శాస్త్రమునఁ జెప్పుట యసంగతము, అని శంక రాఁగా, నిందు సంగతి మేమని నిరూపించుచున్నారు. ఎట్లన, పరమపురుషప్రాప్తి యనెడు మోక్షమునకు ఉపాయము భక్తి. భక్తికి అంగము ప్రత్యగాత్మదర్శనము. దీనికి సాధనములైన కర్మయోగాదుల స్వరూపములే రెండవ యధ్యాయమునఁ జెప్పఁబడినవి గాన అసంగతి లేదని భావము.

† ఏకాంతమనఁగా (ఏకత్ర అంతః) ఒక్క దానియందే నిశ్చయము. అట్టిది ఐకాంతికము. అనఁగా దేవతాంతరఫలాంతరములను పరిత్యజించి ఈశ్వరుని ప్రాప్యముగాను ప్రాపకముగాను దలఁచి వానియందే నెలకొనియుండునట్టిది. ఆత్యంతికమనఁగా అత్యంతమైనది-అంతములేనిదనుట. ఫలదశయందును నివర్తింపకుండునదని భావము. ఉపాయదశ మొదలుకొని ఫలదశవఱకును నశింపక పెపె నిరతిశయముగా పెరుఁగుచుండునదనుట.

ముముక్షువునకుఁ బ్రాప్యమైనభక్తిని జెప్పుటకుఁగాను ముందు దానియంగము 'య ఆత్మా ఽపహతపాప్మా' ఇత్యాదిప్రజాపతి వాక్యములచే ప్రతిపాదితమైనప్రాప్తయగు(భగవత్ప్రాప్తిని గోరు) ఆత్మయొక్క యాథాత్మ్య దర్శనమనియు, అది జ్ఞానయోగముచే సిద్ధించునదనియు,జ్ఞానయోగము ఆత్మనిత్యత్వజ్ఞానపూర్వకమైన అసంగకర్మానుష్ఠానమువలన (కర్మయోగమువలన) నిష్పన్నమగుననియుజెప్పఁబడినది. *ఆత్మదర్శనముపరవిద్యకు(అనఁగా

---

*ఇది మొదలుగా భక్తికి ఆత్మదర్శనము అంగమనుటకుఁ బ్రమాణములను దాహరించుచున్నారు. 'య ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘిత్సో ఽపిపాస స్సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పః సోఽన్వేష్టవ్య స్సవిజిజ్ఞాసితవ్యః స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ య స్తమాత్మాన మనువిద్య విజానాతి ఇతిహ ప్రజాపతిరువాచ'(ఛాందోగ్య.౮-౭-౧)ఏ జీవాత్మ పాపరహితుఁడును, ముసలితనము లేనివాఁడును, మృత్యువులేనివాఁడును, శోకరహితుఁడును, ఆఁకలిలేనివాఁడును దప్పిలేనివాఁడును, సత్యకాముఁడును,సత్యసంకల్పుఁడును, నగునో వానిని వెదకవలయును; వానిని దెలిసికొనవలయును. ఎవ్వఁడాయాత్మను ఎఱింగి ధ్యానముసేయునో వాఁడు సర్వలోకములను సర్వకామములను బొందును' అని యర్థము. ఇది దహరవిద్యాప్రకరణము. దహరవిద్యయనఁగా హృదయమున దహరాకాశమందున్న పరమాత్మను బొందువిద్య. ఇట ప్రజాపతికిని ఇంద్రునకును సంవాదమున్నది. ఈసంవాదమున ప్రజాపతి వరుసగా జాగ్రత్తు స్వప్నము సుషుప్తి యనెడియవస్థలతోఁ గూడినప్రత్యగాత్మను ఇంద్రుని కుపదేశింపఁగా నతఁడు 'నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామి' 'ఈ ప్రతిబింబాత్మయందు అమృతత్వాభయత్వాదికమైన భోగ్యము నాకుఁ గనుపట్టలేదు' అని యందందు విముఖుఁడై మరలమరల నడిగెను. పిదప నతనియోగ్యతను గనుఁగొని ప్రజాపతి 'అశరీరం వావ సన్తమ్ న ప్రియాప్రియే స్పృశతః' ఛాం.౮-౧౨-౧ 'కర్మారబ్ధమైన దేహమును వీడియున్న యాత్మను

...క్తికి)అంగమెట్లనఁగా, ప్రజాపతి వాక్యమందు దహరవాక్యము

శుద్ధాత్మ స్వరూపమును) కర్మఫలభూతము లైనసుఖదుఃఖములు స్పృశింపవు’ అని పరిశుద్ధాత్మ స్వరూపమును జెప్పెనని సందర్భము తెలియునది. ఈపరవిద్యా ప్రకరణమున పరవిద్య కంగముగా ‘యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతి’ అని ఆత్మస్వరూప దర్శనమును జెప్పి, జాగరితి స్వప్నసుషుప్తులకు అతీతమై అశరీరమై యుండునదిగా దానిని ప్రతిపాదించి ‘ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే’ ఛాం-౮-౧౨-౩. ‘ఇట్టి మిక్కిలి ప్రసన్నుఁడైన యీయాత్మ యీశరీరము నుండి లేచి పరంజ్యోతిని బొంది తనరూపముతో నిష్పన్నుఁడగుచున్నాఁడు’ అని పరవిద్యకు ఫలమైన పరంజ్యోతిః ప్రాప్తిని (మోక్షమును) జెప్పి యుపసంహారింపఁబడినది. పరవిద్యకుఁ గలఫలము నే ఆత్మదర్శనమునను ఇట ఫలముగా చెప్పుటచే పరవిద్యకు ఆత్మదర్శనము అంగమగుట సిద్ధము. ఎట్లనఁగా, ఇచట ప్రజాపతివాక్యములు దహరవిద్యం గూర్చినవి. ప్రజాపతి వాక్యములందు ప్రోక్తమైన ప్రత్యగాత్మదర్శనమునకు మోక్షమునకన్న వేఱుఫలము చెప్పఁబడలేదు. ప్రత్యగాత్మదర్శనము తనంతట నే మోక్షమునకు సాధనమును గానేరదు. అట్లగునేని ‘నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే’ ఇత్యాదిగా భక్తియే మోక్షసాధనమనెడి శ్రుతులకు విరుద్ధమగును. మఱియు నిచట జీవప్రాప్తియే ఫలమని చెప్పలేదు ‘పరంజ్యోతి’ అని పరమాత్మప్రాప్తియే ఫలముగా విశేషితమైయున్నది. ఇట్లు పరవిద్యాప్రకరణమందు ఆత్మదర్శనము మోక్షమునకంటె వేఱుఫలములేనిదిగాను అనఁగా మోక్షమే ఫలముగాఁ గలదిగాను, అయినను మోక్షమునకు తనంతట సాధనము కానిదిగాను నుండుటంజూడఁగా, అది ప్రాకరణికమైన పరవిద్యద్వారా మోక్షమునకు సాధనమై తన్మూలమున మోక్షఫలము నొసంగునని యేర్పడుచున్నది. కాన పరవిద్యకు అది అంగమని తెలియుచున్నది. ఇట్లంగము కానిచో పరవిద్యయొక్క ‘ఏవమేవైష’ అను ఫలము దీనికిని జెప్పుట పొసఁగదు. కాన యీశ్రుతిచేత పరవిద్యకు (అనఁగా భక్తికి) ఆత్మదర్శనము అంగమగుట సిద్ధము.

చేఁ జెప్పఁబడిన పరవిద్యకు, ప్రాప్తయగు ఆత్మయొక్క స్వరూప దర్శనము 'య స్తమాత్మాన మనువిద్య విజానాతి' అనియంగము గాఁజెప్పి, జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులకు అతీతుఁ డైన ప్రత్యగాత్మ స్వరూపమును అశరీరముగాఁ బ్రతిపాదించి, 'ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభి నిష్పద్యతే' అని దహరవిద్యకుఁ (భక్తికి) గలఫలమును దానికిఁ జెప్పి, యుపసంహారము సేయఁబడినది. కాఁబట్టి ఆత్మదర్శనము భక్తికి అంగమనుట సిద్ధించుచున్నది. ఇంతేకాక తక్కిన యెడలఁగూడ * 'అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్ష శోకౌ జహాతి' ఇత్యాదులందు, 'దేవం మత్వా' అని విధింపఁ

---

* 'తం దుర్దర్శం గూఢ మనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్। అధ్యాత్మయోగాధిగమేన... జహాతి' కఠవల్లీ-౧-౨-౧౨ 'దర్శించుట కల విగానివాఁడును, గుణత్రయములచేఁ గప్పఁబడుటచే గూఢుఁడైనవాఁడును; శరీరములం దనుప్రవిష్టుఁడైనవాఁడును, అందులోను హృదయగుహాయందు ఉన్నవాఁడును, దానిలోపలివస్తువునందు (అనఁగా జీవాత్మయందు) నెలకొన్నవాఁడును, అనాదియైనవాఁడును, (అధ్యాత్మ యోగాధిగమేన - విషయముల నుండి మరల్చి చిత్తమును ఆత్మయందు లయింపఁజేయుట అధ్యాత్మయోగ మనఁబడును. అట్టి) అధ్యాత్మయోగముచేత, (అధిగమేన-పొందఁబడినదగు జీవాత్మజ్ఞానముచేత, (తందేవం) పూర్వోక్తలక్షణలక్షితుఁడైన యాపరమాత్మను, (మత్వా)మననము చేసి-జీవాత్మజ్ఞానము కలిగినచో జీవాత్మకు సమానరూపముగానే పరమాత్మయుండుటవలన పరమాత్మజ్ఞానమును గలుగునుగాన జీవాత్మజ్ఞానమును బొంది (అనఁగా ఆత్మదర్శనము లభించి)తన్మూలమున పరమాత్మజ్ఞానమును బడసి,(ధీరో...జహాతి) ధీరుఁడు విషయలాభాలాభములవలనఁ గలుగు హర్షశోకములను బొందఁడనియర్థము. పరమాత్మజ్ఞానమే భక్తి. దీనికి 'అధ్యా

బడుచున్న పరవిద్యకు 'అధ్యాత్మయోగాధిగమేన' అని అంగముగా ప్రత్యగాత్మజ్ఞానమునుగూడ విధించి*'నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్' ఇత్యాదులచే ప్రత్యగాత్మస్వరూపమును విశోధించి,

---

త్మయోగాధిగమేన' అను ప్రత్యగాత్మజ్ఞానము (ఆత్మదర్శనము) అంగముగా విధింపఁబడుట తెలియునది.

*'నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిత్' కఠ-౧-౨-౧౮ అని దీనిచే ప్రత్యగాత్మస్వరూపము (అనఁగా దాని నిత్యత్వాదులు) విశోధింపఁబడినవి. ఇదియే ప్రథమవటాక్యాంశము. ద్వితీయతృతీయ వటాక్యాంశములే 'అణోరణీయాన్' ఇత్యాదులచే చెప్పఁబడుచున్నవి. 'అణోరణీయాన్మహతో మహీయా నాత్మాస్య జన్తోర్నిహితో గుహాయాం।తమక్రతుః పశ్యతి వీతశోకో ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమాత్మనః ॥ ౨౦॥ ఆసీనో దూరం వ్రజతి శయానో యాతి సర్వతః। కస్తం మదామదం దేవం మదన్యో జ్ఞాతుమర్హతి॥౨౧॥అశరీరం శరీరేషు అనవస్థేష్వవస్థితమ్।మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వాధీరో న శోచతి॥౨౨॥' కఠ-౧-౨-౧౦- ఇందు ప్రత్యగాత్మయం దంతర్యామియైయుండు పరమాత్మునిస్వరూపమును జెప్పుచున్నాఁడు, (అణోః) సమస్తాచేతనములకంటెను సూక్ష్మమగు చేతనమునకన్న (అణీయాన్) మఱింతసూక్ష్ముఁడైనవాఁడు, మఱింతసూక్ష్ముఁడగుటచే వానిలోపలఁ బ్రవేశింపఁ దగినవాఁడనుట, (మహతః) గొప్పవియైన ఆకాశాదులకంటెను,(మహీయాన్)మఱింత పెద్దవాఁడును-తనచే వ్యాప్యము కానివస్తువు లేనివాఁడనుట,(అస్య జన్తోః) 'నజాయతే' అని మంత్రద్వయముచే నిర్దేశింపఁబడినయీప్రత్యగాత్మను,(ఆత్మా)లోపలఁబ్రవేశించి నియమించువాఁడు, (గుహాయాంనిహితః) హృదయమందున్నవాఁడును, (తం) అట్టిపరమాత్ముని, (అక్రతుః) కామ్యకర్మాదిరహితుఁడగుచు, (ధాతుః) ధారకుఁడైన పరమాత్మయొక్క, (ప్రసాదాత్) ప్రసాదమువలన, (ఆత్మనః) తనకు, (మహిమానం) మహత్త్వము సంపాదింపువాఁడైన-తన సర్వజ్ఞత్వాది గుణములు ఆవిర్భవించుటకు హేతుభూతుఁడైన యాపరమాత్మను, (యదా పశ్యతి) ఎప్పుడు చూచునో,

'అణోరణీయాన్' అనియారంభించి యీవాక్యముచే పరస్వరూపమును 'మహాన్తం విభు మాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి' అని తదుపాసనమును, *'నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే న లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వి

(తదా వీతశోకో భవతి) అప్పుడు దుఃఖము వీడినవాఁడగును॥ ౨౦॥ ధాతుః ప్రసాదాత్' అని ప్రసాదశబ్దముచే చెప్పఁబడిన భగవదనుగ్రహము లేనట్టివానికి పరమాత్ముని తత్త్వము అత్యంతము లోకాతీతమైనదిగావున తెలియ నలవికాదనుచున్నాఁడు. 'కూర్చుండియు దూరము పోవువాఁడును పరుండువాఁడై అంతటను దిరుగువాఁడును హర్షాహర్ష విరుద్ధధర్మముగలవాఁడు నయిన యాదేవుని నాకంటె నన్యుఁడెవ్వఁడు తెలియఁగలఁడు' అనియర్థము. కూర్చుండియే దూరముపోవుట మొదలైనధర్మములు తక్కినవారియెడల విరుద్ధములుగా దోఁచినను సర్వాత్మకుఁడగుటచే భగవంతునియందు జీవునిద్వారా పొసఁగియు న్నవని భావము॥ ౨౧॥ (అశరీరమ్) కర్మకృతి మైన శరీరములేనివాఁడును, (అనవస్థేషు శరీరేషు) అస్థిరశరీరములందు, (స్థితమ్) నిత్యుఁడగుటచే నున్నవాఁడును, (మహాన్తం విభుం) మహావైభవశాలియైనవాఁడును అగు, (ఆత్మానం) పరమాత్మను, (మత్వా) మననముచేసి, (ధీరో న శోచతి) ధీరుఁడు దుఃఖమునొందఁడు అని యర్థము. ఇందుమొదట 'నజాయతే' అని ఆత్మస్వరూపము చెప్పఁబడినది. ఇదియే మొదటి షట్కాంశము 'అణోరణీయాన్' అని పరమాత్మస్వరూపమును 'మహాన్తం విభుమాత్మానం' అని తదుపాసనమును జెప్పఁబడినవి. ఇదియే మధ్యమషట్కాంశము. 'నాయమాత్మా' అని తదుపాసనము భక్తిరూపమగుట చెప్పఁబడినది. ఇదియె తృతీయషట్కాంశము అని క్రమము తెలియఁదగు.

*'నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్' కఠ-౧-౨-౨౩- (అయం ఆత్మా) ఈపరమాత్మ, (ప్రవచనేన) ప్రవచన ఫలమైన మననముచేత, (నలభ్యః) లభ్యుఁడుగాఁడు. (బహునా శ్రుతేన) మిక్కిలి శ్రవణముచేత

వృణుతే తనూం స్వామ్' అని యీయుపాసనము భక్తిరూపమగు ఁనయును ప్రతిపాదించి*'విజ్ఞానసారథి ర్యస్తు మనఃప్రగ్రహవాన్న రః। సోఽధ్వనః పార మాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమంపదమ్' అని పర విద్యాఫలమునుజెప్పి ఉపసంహారము చేయఁబడినది. ఇటమీఁద నాలుగధ్యాయములచేత ప్రాప్తయగు ప్రత్యగాత్మయొక్క యీ చెప్పఁబడిన దర్శనమే దాని సాధనములతోఁగూడ విస్తరించి చెప్పఁబడుచున్నది.

(నలభ్యః)లభ్యుఁడుగాఁడు, (న మేధయా) కేవలభక్తిచేతను,(నలభ్యః) లభ్యుఁడుగాఁడు. (ఏష) ఈపరమాత్మ, (యం) ఏజీవాత్మను, (వృణుతే)వరించునో, (తేన) ఆజీవాత్మచే, (లభ్యః) పొందఁదగినవాఁడు, (ఏషః) ఈపరమాత్మ, (తస్య) భగవత్ప్రీతియుక్తుఁడైన ఆజీవాత్మునికి, (స్వాం) తనదైన, (తనూం) అప్రాకృతదివ్యమంగళవిగ్రహమును, (వివృణుతే) ప్రకాశింపఁజేయుచున్నాఁడు అని యర్థము. ఇందు 'నప్రవచనేన' 'నమేధయా' ఇత్యాదులంబట్టి కేవలములైన మనన నిధిధ్యాసనశ్రవణములను నిషేధించి జీవుని భగవంతుఁడు వరించుటకు హేతుభూతమైన గుణవిశేషమగు భక్తిని విధించుట తెలియునది. అనఁగా మననాదులు భక్తిరూపమును బొందినచో భగవత్ప్రీతికరములగునని భావము.

* 'విజ్ఞానసారథిః ...పరమం పదమ్' కఠ-౧-౩-౯, ఎవఁడు విజ్ఞానమనెడుసారథిగలిగి మనస్సుయొక్క నిగ్రహముగలవాఁడును(అనఁగా సమాహితచిత్తుఁడును) శుచియు విద్వాంసుఁడునగునో వాఁడు సంసారమార్గముయొక్క పారమైన విష్ణునియుత్కృష్టపదమును (అనఁగా వైకుంఠమును)బొందును. ఇట 'విజ్ఞానసారథిః' అని ప్రత్యగాత్మజ్ఞానమునకు 'విష్ణోః పరమంపదమ్'అను పరవిద్యాఫలమె చెప్పఁబడుటచేతను మఱి వేఱుఫలము దానికి లేమిచేతను అది పరవిద్యకు అంగమనుట సిద్ధమని స్థాపితమైనది.

అర్జున ఉవాచ.

శ్లో॥ జ్యాయసీ చే త్కర్మణ స్తే మతా బుద్ధి ర్జనార్దన।
తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసి కేశవ॥ 1

టీ. హేజనార్దన=ఓకృష్ణా, బుద్ధిః=బుద్ధి-జ్ఞాననిష్ఠ, కర్మణః=కర్మమునకంటె, జ్యాయసీ=శ్రేష్ఠమయినదని, తే=నీయొక్క, మతా చేత్ = అభిప్రాయమైనయెడల, కేశవ=కృష్ణా, తత్ కిం=అప్పుడు ఎందువలన, ఘోరే = భయంకరమగు-ఆత్మదర్శన విరోధియైన యనుట, కర్మణి=కర్మమునందు, మాం=నన్ను, నియోజయసి=ప్రవర్తింపఁ జేయుచున్నావు.

తా. జనార్దనా, కర్మముకంటెను జ్ఞానమే మేలనుట నీకు సమ్మతమయ్యేనేని జ్ఞానవిరోధియైన కర్మమునందు నన్ను నియోగింపనేల.

("జ్ఞాననిష్ఠయే ఆత్మావలోకనమునకు సాధనము. కర్మనిష్ఠ, యాజ్ఞాననిష్ఠకు సాధనమైనది. ఆ జ్ఞాననిష్ఠ, సర్వేంద్రియముల యొక్కయు మనస్సుయొక్కయు శబ్దాదివిషయవ్యాపారములు ఉడుగుటచే, కలుగుచున్నది" అని చెప్పితివి. దానికి సాధనమై సర్వేంద్రియ వ్యాపారవిరతిచే సిద్ధించెడి ఆత్మదర్శనము సాధింపవలసినదని కోరినచో, సకలకర్మనివృత్తిపూర్వకమగుజ్ఞాననిష్ఠ యందే ప్రవర్తించునట్లు నన్ను నియోగింపవలయును గాని, స

---

* ఇట బుద్ధియనఁగా జ్ఞాననిష్ఠగ్రాహ్యము. పూర్వము కర్మమునకంటె జ్ఞానము శ్రేష్ఠమని చెప్పలేదు. కాని, స్థితప్రజ్ఞతా ప్రకరణమున, కర్మము జ్ఞాననిష్ఠకు హేతువనియు జ్ఞాననిష్ఠయే ఆత్మదర్శనమునకు హేతువనియు చెప్పఁబడినది. ఇట్లాత్మదర్శనమునకు జ్ఞాననిష్ఠ అవ్యవహితమైన సాధనమగుట చే కర్మమునకంటె శ్రేష్ఠమని, చెప్పకపోయినను, సిద్ధించినదిగాన నర్జునుఁ డిట్లడిగెను

ర్వేంద్రియవ్యాపారరూపమై కాఁబట్టియే ఆత్మదర్శనమునకు వి రోధి యగుటచే ఘోరమై యుండుకర్మమునందు నన్నేల నియో గించెద వని భావము.

శ్లో॥ వ్యామిశ్రేణైవ వాక్యేన బుద్ధిం మోహయసీవ మే।
తదేకం వద నిశ్చిత్య యేన శ్రేయోఽహ మాప్నుయామ్॥

టీ. వ్యామిశ్రేణైవ = (మిశ్రితమగుటచే)విరుద్ధమగుదానివలె నుండు, వాక్యేన=మాటచేత, మే=నాయొక్క, బుద్ధిం= బుద్ధిని-నన్ను అనుట, మోహయసీవ=మోహింపఁజేయుచున్నట్లున్నావు, (నీవు కారుణికుఁడ వగుటచే నిట్లుమోహపెట్టవు కాని, నుందుఁ డనగుటచే నేనె మోహము చెందుచున్నానని భావము),యేన= ఏవాక్యముచేత, అహం=నేను, నిశ్చిత్య = (అనుష్ఠింపవలసినదా నిని) నిశ్చయించి, శ్రేయః=మేలును, ఆప్నుయాం=పొందుదునో, తత్ =అట్టి, ఏకం=మిశ్రముకాని ఒక్కమాటను, వద=చెప్పుము.

తా. కర్మజ్ఞానమిశ్రమగు విరుద్ధవాక్యముచే నీవు నాబుద్ధిని మోహింపఁజేయునట్లు తోఁచుచున్నది.ఎట్లన'ఆత్మావలోకమునకు సాధనభూతమై సర్వేంద్రియవ్యాపారనివృత్తిరూపమైన జ్ఞాననిష్ఠ కు, దానికి వ్యతిరిక్తమై సర్వేంద్రియ వ్యాపార ప్రవృత్తిరూపమైన కర్మనిష్ఠయె సాధనము, దానినే చేయుము' అనువాక్యము. విరుద్ధమును వ్యామిశ్రమునే యగును. కావున మిశ్రముకాక ఒక్కవిధముగ నున్న యేవాక్యముచేత నే ననుష్ఠింపవలసిన దిదియని నిశ్చయించుకొని శ్రేయముఁ బొందుదునో అట్టిమాటను జెప్పుము.

శ్రీభగవానువాచ.

శ్లో॥ లోకేఽస్మిన్ద్వివిధా నిష్ఠా పురా ప్రోక్తామయాఽనఘ।
జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్॥3.

టీ. అనఘ=పాపరహితుఁడా, అస్మిన్ లోకే= ఈలోకమందు, సాఙ్ఖ్యానాం=(ఆత్మైకవిషయమైనబుద్ధితోఁ గూడినవారికి-అనఁగా) జ్ఞానులకు, జ్ఞానయోగేన=జ్ఞానయోగముచేతను,యోగినాం=కర్మయోగులకు, కర్మయోగేన=కర్మయోగముచేతను, నిష్ఠా=అనుష్ఠాన క్రమము, ద్వివిధా = రెండువిధములుగా, పురా = ముందే, మయా=నాచేత, ప్రోక్తా=చెప్పఁబడినది.

తా. పాపరహితుఁడవగు అర్జునా, నేను ముందు చెప్పినదానిని నీవు చక్కఁగా అవధరింపలేదు, నానావిధములైన యధికారులచే నిండియున్నయీలోకమునందు సాంఖ్యులకు జ్ఞానయోగమును, కర్మయోగులకు కర్మయోగమును, అని రెండువిధములైన నిష్ఠలు ఆయాయధికారులకు తగినట్లు వేఱువేఱుగానే పూర్వము నేను చెప్పితినిగాని మిశ్రముగాఁ జెప్పలేదు. (లోకమునందలి పురుషులకు ఎల్లవారికిని మోక్షాభిలాష కలిగినప్పుడే జ్ఞానయోగమునందు అధికారము కలుగదు. అయితే మొదట ఫలమునుద్దేశింపక పరమపురుషారాధనరూపములుగా కర్మములను జేయుటయనెడి కర్మయోగానుష్ఠానముచే మనస్సులోని దోషములను నిర్మూలముగావించి దానివలన నింద్రియములకు విషయవ్యాకులత్వము లేకుండునట్లుచేసి, పిదపనే జ్ఞానయోగమునం దధికారము పొందవలయును.ఇదియేక్రమము.'యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదంతతం। స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతిమానవః॥ (చూడు అధ్యా. ౧౮ శ్లో. ౪౬.) అని కర్మములు పరమపురుషారాధనైకరూపములని మీఁదఁజెప్పఁబడెడిని. ఇట కూడ విషయవ్యాకులములగునింద్రియములు గలవారికి 'కర్మణ్యేవాధికారస్తే' అని ఫలోద్దేశములేని కర్మయోగమే అనుష్ఠింపఁదగినదని

శించి, ఆయోగముచేత విషయవ్యాకులత్వరూపమైన మోహ
ను దాఁటినబుద్ధిగలవారికి 'ప్రజహాతి యదా కామాన్' ఇ
త్యాదులచే జ్ఞానయోగమును చెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి సాంఖ్యు
కే జ్ఞానయోగముచేత స్థితి చెప్పఁబడినది. యోగులకు కర్మయో
ముచేత చెప్పఁబడినది. సంఖ్యఅనఁగా బుద్ధి. దానితోఁగూడిన
వారు సాంఖ్యులు-అనఁగా ఆత్మైకవిషయ మగుబుద్ధితో సంబం
ధించినవారు సాంఖ్యులు. దానికిఁ దగనివారు కర్మయోగాధికారు
గు యోగులు. ఇట్లు విషయవ్యాకులబుద్ధులకు కర్మయోగము
నందధికారమును అవ్యాకులబుద్ధులకు జ్ఞానయోగమునం దధి
కారమును వేఱువేఱుగాఁ జెప్పఁబడినది. కాన రెంటిని గలిపి
యొక్కఁడే చేయవలయునను విరుద్ధవిషయమును జెప్పలేదని
భావము.

అవ. లోకమునందుగలపురుషుల కెవరికైనను మోక్షాపేక్ష క
లిగినతోడనే జ్ఞానయోగము నాచరించుట కష్ట మనుచున్నారు.

శ్లో॥ న కర్మణా మనారమ్భా న్నైష్కర్మ్యం పురుషోఽశ్నుతే।
న చ సన్న్యసనాదేవ సిద్ధిం సమధిగచ్ఛతి॥ 4

టీ. పురుషః=పురుషుఁడు, కర్మణాం=శాస్త్రీయకర్మములయొ
క్క, అనారంభాత్ ఏవ =చేయుటకు మొదలుపెట్టకుండుటవలన
నే, నైష్కర్మ్యం=జ్ఞాననిష్ఠను,న అశ్నుతే=పొందఁడు. సన్న్యసనా
దేవ = (ఆరంభించిన శాస్త్రీయకర్మములను) విడిచినంతమాత్ర
మునననే, (నైష్కర్మ్యం) న (అశ్నుతే) = జ్ఞాననిష్ఠను బొందఁడు.
వలనఁగా, సిద్ధిం=జ్ఞాననిష్ఠాసిద్ధిని, సమధిగచ్ఛతి=కర్మయోగమువ
ననే పొందును. (కాన కర్మమును ఆరంభింపకున్నను ఆరంభించి
విడిచినను జ్ఞాననిష్ఠ సిద్ధింపదనిభావము.)

తా. పురుషుఁడు శాస్త్రీయమైన కర్మము లారంభింపకుండిన మాత్రముననే జ్ఞాననిష్ఠనుబొందఁడు. ఆరంభించిన శాస్త్రీయకర్మములను విడిచినంతమాత్రముననను జ్ఞాననిష్ఠను బొందుననుటయు యుక్తముగాదు. ఏలనఁగా, ఫలసంగములేక పరమపురుషారాధన రూపముగా నాచరింపఁబడునట్టి కర్మముచేతనే యాజ్ఞానయోగ సిద్ధిని పొందవలయును గాన యదిలేక యాజ్ఞాననిష్ఠను బొందఁడు. ఫలము నుద్దేశింపనికర్మములచే గోవిందుని ఆరాధింపకయు, అందువలన అనాదికాలమునుండి వచ్చుచున్న యనంతపాపసమూహములు నశింపకయు, నుండువారికి అవ్యాకులములైన యింద్రియములతో ననుష్ఠింపవలసినజ్ఞాననిష్ఠ సంపాదించుటకష్టము.

అవ. దీనినే యుపపాదించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న హి కశ్చిత్ క్షణమపి జాతు తిష్ఠ త్యకర్మకృత్ ।
కార్యతే హ్యవశః కర్మ సర్వః ప్రకృతిజైర్గుణైః॥ 5

టీ. కశ్చిత్=ఎవఁడుగాని, జాతు=ఒకప్పుడును, క్షణమపి=క్షణకాలమైనను, అకర్మకృత్=కర్మమును చేయనివాఁడై, న తిష్ఠతిహి=ఉండఁడుగదా, సర్వః=ఒక్కొక్కఁడును, అవశః=అస్వతంత్రుఁడై, ప్రకృతిజైః=ప్రకృతిసంభవములైన, గుణైః=సత్త్వరజస్తమోగుణములచేత, కర్మ(ప్రతి)=కర్మమును(గూర్చి), కార్యతే హి=ప్రవర్తింపఁ జేయఁబడుచున్నాఁడు గదా.

తా. ఈలోకమున వర్తించువాఁ డొక్కఁడైనను ఎప్పుడేని క్షణమాత్రమేనియు కర్మముసేయక యుండుటలేదు. 'ఏమియును జేయను'అని నిశ్చయించుకొన్నను ప్రకృతిజన్యములై పూర్వకర్మానుగుణముగాఁ బెరిఁగియున్నసత్త్వరజస్తమోగుణములు ఎల్లవారిని స్వవశముచేసికొని తమతమకుఁ దగినపనులయందు ప్రవ

ర్తింపఁ జేయుచుండును. (కావున కర్మయోగముచే పూర్వపాప సంచయమును నశింపఁజేసి దాని వలన సత్త్వాదిగుణములను వశపఱుచుకొని నిర్మలాంతఃకరణముతో జ్ఞానయోగమును సంపాదింపవలయు ననిభావము).

అవ. కర్మయోగముచేయక వేఱువిధమున జ్ఞానయోగమును సంపాదింపఁ బూనువాఁడు మిథ్యాచారుఁ డనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కర్మేన్ద్రియాణి సంయమ్య య ఆస్తే మనసా స్మరన్।
ఇన్ద్రియార్థాన్ విమూఢాత్మా మిథ్యాచార స్స ఉచ్యతే॥6

టీ॥ యః=ఎవఁడు, కర్మేన్ద్రియాణి=వాక్పాణిపాదపాయూపస్థలనెడికర్మేంద్రియములను, సంయమ్య=అడఁచి, ఇన్ద్రియార్థాన్=శబ్దాదివిషయములను, మనసా=మనస్సుచేత, స్మరన్=తలఁచుచు, ఆస్తే=ఉన్నాఁడో, విమూఢాత్మా=మోహమును జెందిన– అనఁగా ఆత్మయెడల విముఖమైనమనస్సుగల,సః=ఆపురుషుఁడు,మిథ్యాచారః=కపటాచారముగలవాఁడని, ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

తా. ఎవ్వఁడు, వాక్పాణిపాదపాయూపస్థ లనెడి కర్మేంద్రియముల నిగ్రహించినను మనస్సుచే శబ్దాదివిషయములను చింతించుచుండునో అట్టి మూఢాత్ముఁడు కపటాచారముగలవాఁడని చెప్పఁబడును. (కర్మయోగముచేయక పాపములు నశింపవు ; బాహ్యాంతఃకరణములు ను జయింపఁబడవు. అట్టివాఁడు ఇంద్రియనిగ్రహము చేసికొని ఆత్మజ్ఞానముకొఱకు పూనినను మనోనిగ్రహము లేనివాఁడుగాన విషయాసక్తి గలిగి, ఆయాత్మయెడల తన మనస్సు విముఖము గావింపఁబడుటచే, విషయములనే స్మరించుచుండును. వానియుద్దేశ్యము ఆత్మజ్ఞానము; ఆచారము విషయస్మరణము. ఇట్లు ఉద్దేశ్యమొకటియు ఆచారము మఱియొకటి

యున్నై యున్నది. కాఁబట్టి వాఁడు మిథ్యాచారుఁ డనఁబడుచు న్నాఁడు. వాఁడాత్మజ్ఞానమునకై యుద్యమించి, దానికి విపరీతుఁడై మిక్కిలి నశించు నని యర్థము).

శ్లో॥ యస్త్విన్ద్రియాణి మనసా నియమ్యారభతేఽర్జున।
కర్మేన్ద్రియైః కర్మయోగ మసక్తస్స విశిష్యతే॥ 7

టీ. హేఅర్జున=అర్జునా, యస్తు=ఎవ్వఁడైతే, ఇన్ద్రియాణి=జ్ఞానేంద్రియములను, మనసా=మనస్సుచేత, నియమ్య=అణఁచి, అసక్తస్సన్=ఫలసంగములేనివాఁడై, కర్మేన్ద్రియైః=కర్మేంద్రియములచేత, కర్మయోగం=కర్మయోగమును, ఆరభతే=ఆచరించుచున్నాఁడో, సః=వాఁడు, విశిష్యతే=శ్రేష్ఠుఁడగుచున్నాఁడు.

తా. *పూర్వము చేసిచేసి యలవాటు పడియుండు కర్మముల వంటివే యగుశాస్త్రీయకర్మముల నాచరించునపుడు త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణము లనెడి జ్ఞానేంద్రియములను ఆత్మావలోకనప్రవృత్తమైనమనస్సుచేత నిగ్రహించి, తమంతటనే కర్మాసక్తములైన యాయింద్రియములచేత ఎవ్వఁడు ఫలాసక్తిరహితుఁడై కర్మయోగము నాచరించునో అట్టివానికి ప్రమాదములు కలుగ

---

* అనఁగా, మనకు ఇంతకుమునుపు చేసిచేసి యలవాటుపడియుండు విషయములవంటివే శాస్త్రీయకర్మము లగునుగాని వేఱుకావు. మనయింద్రియములును స్వాభావికముగా తమంతటనే కర్మములం దాసక్తములైయుండును. ఇట్టి యింద్రియములతో అట్టి కర్మములను అనుష్ఠించుట మిక్కిలి సుకరమగుటయేకాక యేప్రమాదమును కలుగనీయదు. ఇట్లు అలవాటుపడియున్న కర్మములే గలదైకాఁబట్టి యేప్రమాదమును గలుగనీయనిదైనకర్మయోగమును బూనినవాఁడు,అలవాటుపడియున్నది కానిదై కాఁబట్టి ప్రమాదమును గలుగనిచ్చునదగుజ్ఞానయోగమును బూనినవానికంటె, నధికుఁ డగుచున్నాఁ డనిభావము.

నేరవు. కనుక నతఁడు జ్ఞాననిష్ఠుఁడైనపురుషునికంటె శ్రేష్ఠుఁడు.

శ్లో॥ నియతం కురు కర్మ త్వం కర్మ జ్యాయోహ్యకర్మణః।
శరీరయాత్రాపి చ తే న ప్రసిద్ధ్యే దకర్మణః ॥ 8

టీ. త్వం=నీవు, నియతం = ఎడతెగని సంబంధముగల-ప్రకృతిసంసర్గముగలవానిని ఎడతెగక సంబంధించి యుండునట్టిదైన, కర్మ = కర్మమును, కురు=చేయుము, అకర్మణః=జ్ఞాననిష్ఠకంటె, ('నైష్కర్మ్యం పురుషోఽశ్నుతే' అని ప్రక్రమమున అకర్మశబ్దముచేత జ్ఞాననిష్ఠయే చెప్పఁబడుచున్నది.) కర్మ=కర్మనిష్ఠ, జ్యాయోహి=శ్రేష్ఠముగదా, అకర్మణః=కర్మనిష్ఠలేని, తే=నీకు, శరీరయాత్రాపిచ = శరీరధారణముగూడ, న ప్రసిద్ధ్యేత్ =సిద్ధింపదు.

తా. అనాదివాసనవలన జనులకు ప్రకృతిసంసర్గము కలుగుచున్నది. ఆప్రకృతియొక్క గుణములు దానిదాని కనుగుణములైనపనులను జనులచే చేయించుచునే యుండునుగాని వారిని నూరకుండనీయదు. కాఁబట్టి దానిసంసర్గమువలన జనులకు కర్మములు నియతములై (గట్టిగా నేర్పడినవై) వారి నెడతెగక సంబంధించియుండును. ఇట్లు కర్మము, ఎడతెగనిసంబంధమువలన అలవడినదై, కావున సుకరమై, ప్రమాదము కలుగనిదై, యుండుటచేత కర్మములను జేయుము. జ్ఞాననిష్ఠయో ఇంతకుఁ బూర్వము అలవాటు పడినదికాదు; మఱి కర్మమువలె ఎడతెగనిసంబంధము గలదియుకాదు; కావున దుష్కరమును ప్రమాదయుక్తము నగును. కాఁబట్టి జ్ఞానయోగాధికారికిఁగూడ జ్ఞాననిష్ఠకన్న కర్మనిష్ఠయే హెచ్చు. మఱియు కర్మములనాచరించునపుడు ఆత్మస్వరూపవిషయజ్ఞానముచేత ఆత్మకు అకర్తృత్వమును అనుసంధానము చేయుట వెంబడినే చెప్పఁబడెడిని. కావున జ్ఞానయోగమును

సంబంధించిన ఆత్మజ్ఞానము కర్మయోగమునందును అంతర్గతమై యున్నది. ఇట్లు నియతముగ అలవడియుండుటవలన సుకరమై అప్రమాదమై యుండుటయేగాక ఆత్మజ్ఞానముగూడ లోపలఁ గలదై యుండుటచేతను కర్మయోగమే మేలైనది. 'జ్ఞాననిష్ఠకంటెను కర్మము మేలైనది' అనుమాట జ్ఞాననిష్ఠయం దధికారముండునప్పుడే చెప్పుట యొప్పును. అం దధికారము లేనపుడు అట్లు రెంటినిఁ బోల్చి చెప్ప నక్కఱలేదు. కావునను కర్మమే హెచ్చు. సర్వకర్మములను వదలి కేవలజ్ఞాననిష్ఠకు పూనితివేని అప్పుడు నీవేమియుచేయక యూరకుండుటవలన నీజ్ఞాననిష్ఠకు ఉపకరించునట్టి దేహయాత్ర గూడ నీకు సిద్ధింపదు. సాధనమును ఆరంభించినంతనే ఫలముకలుగదు. అది పూర్తినొందినే కలుగును. కావున సాధనము సమాప్తినొందుపర్యంతము శరీరమును బోషింపవలయును. న్యాయమార్గమున ద్రవ్యమార్జించి మహాయజ్ఞాదులను జేసి అందు దేవతాదులకుఁ బెట్టి శేషించిన యాహారముతోనే శరీరమును బోషింపవలయు నని శ్రుతిస్మృతులు చెప్పుచున్నవి. * 'ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధి స్సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః' అని శ్రుతియు ను

* 'మోక్షమునకు ఉపాసనము సాధనము. ఉపాసనము సంపన్నమగుటకు అంతఃకరణమున దానియుత్పత్తికి ప్రతిబంధకములైన పాపములెల్ల పోవలయును. ఆపాపములులేకపోవుట రాజసతామసాహారులకుఁ గలుగదు; సాత్త్వికాహారులకే కలుగును' అని 'ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువాస్మృతిః। స్మృతిలమ్భే హృదయగ్రన్థీనాం విప్రమోక్షః (ఛాం-౭-౨౬-౨-వా.) అనుశ్రుతియుపదేశించెడిని. ఇచట సత్త్వమనఁగా అంతఃకరణము. గ్రంథియనఁగా ముడివలె విడిచిపుచ్చరాక హృదయమున పెనఁగొనియుండు అవిద్యారాగాదులు. ఆహారశుద్ధివలన అంతఃకరణశుద్ధియు దానివలన ధ్రువమైనస్మృతియు స్మృతిలంభముచే హృదయగ్రంథులయొక్క మోక్షమును(అనఁగా వీడిపోవుటయుఁ) గలుగునని యర్థము.

న్నది. 'తేత్వఘం భుఞ్జతే పాపా యే పచన్త్యాత్మకారణాత్' అని యిందే మీఁదఁ జెప్పఁబడెఁబోని. కాన జ్ఞాననిష్ఠునకుఁ గూడ కర్మము చేయనిచో దేహయాత్రయు సిద్ధింపదు. కావున ఇట్లు జ్ఞాననిష్ఠునికిఁగూడ దేహము దాల్చియుండఁగా సాధనసమాప్తిపర్యంతము శరీరమును బోషించుటకు *మహాయజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తిక కర్మములవశ్యకర్తవ్యములగుటచేతను, కర్మయోగమందును ఆత్మయొక్క అకర్తృత్వమును అనుసంధించుటంజేసి ఆత్మయాథాత్మ్యానుసంధానము అంతర్భూత మగుటచేతను, ప్రకృతితో నెడతెగని సంబంధముగలవానికి కర్మయోగము సుకరమును అప్రమాదము నగును. ఈమూఁడుకారణములనుబట్టి జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యునికిఁ గూడ జ్ఞానయోగముకంటె కర్మయోగమే శ్రేష్ఠమగును. కాఁబట్టి నీవు కర్మమునే చేయుమని యభిప్రాయము.

అవ. కర్మము శ్రేష్ఠమగుట సరిగాని యాద్రవ్యార్జనాదికర్మములు అహంకారమమకారాదులను గలిగించి పురుషుని యొక్క యింద్రియములను కలఁతనొందినవానినిగాఁ జేయఁగా వాఁడు కర్మవాసనచేత బద్ధుఁడుకాఁడా యనఁగా దానికిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యజ్ఞార్థాత్కర్మణోఽన్యత్ర లోకోఽయం కర్మబన్ధనః ।
తదర్థం కర్మ కౌన్తేయ ముక్తసఙ్గ స్సమాచర ॥ 9

---

* పంచమహాయజ్ఞములేవనఁగా:-(1) బ్రహ్మయజ్ఞము అనఁగా అధ్యాపనము-వేదాదులను జదివించుట. (2) పితృయజ్ఞము అనఁగా తర్పణము-పిండోదకము లిచ్చుట. (3) దేవయజ్ఞము అనఁగా హోమము-నెయ్యిమొదలగువానిని నగ్నియందు వేల్చుట. (4) భూతయజ్ఞము అనఁగా బలి-భూతములకు ఆహారము పెట్టుట. (5) నృయజ్ఞము అనఁగా అతిథిపూజనము-అతిథులను అన్నాదులొసంగి పూజించుట.

టీ. యజ్ఞార్థాత్=యజ్ఞము ప్రయోజనముగాఁ గల-యజ్ఞాది శాస్త్రీయకర్మములకొఱకైన, కర్మణః=(ద్రవ్యార్జనాది) కర్మము కంటె, అన్యత్ర=ఇతరమగు (అనఁగా స్వప్రయోజనముకొఱకయిన) కర్మమునందు, అయం=ఈ, లోకః=సంసారి చేతనవర్గము, కర్మబన్ధనః=కర్మమే బంధనముగా-కర్మము తనవాసనచే బంధించునదిగా (గలది, భవతి=అగుచున్నది), హేకౌన్తేయ=అర్జునా, తదర్థం=యజ్ఞార్థము, కర్మ=ద్రవ్యార్జనాదికర్మమును, ముక్తసఙ్గస్సన్-ముక్త=విడువఁబడిన, సంగఃసన్=సంగము (స్వప్రయోజనము సాధించుటకైన సంగము) గలవాఁడవై- అట్టిసంగమునుండి విడివడినవాఁడవై యనుట, సమాచర=ఆచరింపుము.

తా. అర్జునా, యజ్ఞాదిశాస్త్రీయకర్మములకొఱకై ద్రవ్యార్జనాదికర్మములను గావింపక, స్వప్రయోజనముకొఱకై యాకర్మములను గావించుచుందురేని, లోకులు ఆకర్మముచే బద్ధులగుదురు.(అనఁగా*అనాదికాల ప్రవృత్తమైన కర్మవాసనచే పయిపయి సంసారబద్ధులగుచు నుందురు. యజ్ఞార్థమై ఆకర్మమును గావించినచో వానివాసన బంధహేతువుకాదు.) కాఁబట్టి నీవు యజ్ఞార్థము ద్రవ్యార్జనాదికర్మములను ఆచరింపుము. అందు స్వప్రయోజన

* ద్రవ్యార్జనాది కర్మములు పాపములుగావు. కాన యవి తమంతట బంధింపవు. వాని వాసననే బంధించును. అనఁగా అనాదికాలముగా ఆకర్మములను ఆచరించుచు వచ్చుచుండుటవలన వానిని విడిచిపెట్టినను వానివాసనమాత్రము విడువక మరల-ఆకర్మములను జేయునట్లు ముముక్షువును పురికొలిపి పయిపయి సంసారబంధము కలిగించుచుండునని తెలియునది. కనుక నిట 'కర్మబంధను' లనఁగా 'కర్మవాసనాబంధను'లని యర్థము సేయఁబడియె. కావుననే దీని యవతారికయందును 'కర్మవాసనచే బద్ధుఁడు' అనియున్నది. కర్మములను స్వప్రయో

మును సాధించుకొఱకై *సంగము కలిగియుందువేని, యట్టి సంగమునుండి వీడి యాకర్మముల నాచరింపుము. ఇట్లు ముక్తసంగుఁడై యజ్ఞాదులకొఱకు కర్మములను జేయుచుండఁగా యజ్ఞాదికర్మములచే ఆరాధితుఁడగు పరమపురుషుఁడు వీనికి అనాదికాలప్రవృత్తమైన వాసనను ఛేదించి యవ్యాకులమైన ఆత్మావలోకనము నొసంగునని యర్థము.

జనమునకై కావించినచో వాని వాసన బంధించుననియు, యజ్ఞార్థముగాఁ గావించినచో వానివాసన బంధింపదనియు వివేకించుకొనవలయును.

* ఇట కర్మమునందు 'సంగము' అనఁగా కేవలము స్వప్రయోజనమును సాధించుటకై దానియందు తగులు గలిగియుండుట. ఇదియె సంగస్వరూపము. ఈ సంగమును విడుచుటయే సంగత్యాగము. ఇది అకర్తృత్వానుసంధానరూపమైన కర్తృత్వత్యాగమునకును అఫలహేతుత్వానుసంధానరూపమైన ఫలత్యాగమునకును విలక్షణమైనదని తెలియునది. అయినను మందుఁడుఁగూడ ఏప్రయోజనముగాని లేక యొక కార్యమునకుఁ బూనఁడు. కనుక ఏప్రయోజనము నుద్దేశింపక కర్మములను జేయుటయెట్లు? అన్నచో, వానిని ప్రయోజనమునకు సాధనముగా నెన్నకపోయినను, అవి, యొక స్నేహితునికి స్వప్రయోజనమేమియు నుద్దేశింపక తత్ప్రీతిమాత్రమునకై చేయు నుపచారమువలె, భగవంతునికి తత్ప్రీతిమాత్రమునకై చేయు నారాధనమే యగును గాన యిదియే వానికిఁ బ్రయోజనమని యెరున్నచో వాని నాచరించుట యొప్పునని తెలియునది. భగవంతుఁడా యజ్ఞాదికర్మములచే ఆరాధితుఁడగునపుఁగా వానియందు హవిస్సుగొని ప్రీతి నొందునని యభిప్రాయము. కర్మములను స్వప్రయోజనమునకై యాచరించినచో కర్మవాసన విడువదు. అది విడువమిచే ఇంద్రియముల వ్యాకులత యుండుగదు. కాన యింద్రియజయమూలకమైన ఆత్మదర్శనముగలుగదు. కర్మములను యజ్ఞాదులకై యాచరించినచో వానిచే భగవంతుఁ డారాధితుఁడై కర్మవాసనను తెంచివైచును. దానిచే ఇంద్రియముల వ్యాకులతయుడిగి యింద్రియ[illegible] కలుగును. దీనిచే ఆత్మదర్శనము సిద్ధించునని ప్రాఖ్యానము.

అవ. ఏపురుషార్థమును సాధింపఁ బూనియున్నవారికిని, యజ్ఞశేషము చేతనే శరీరధారణముచేయఁ దగుననియును, యజ్ఞశేషము కానట్టిదానిచే శరీరధారణముచేసినచో దోషము కలుగునని యును, జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సహ యజ్ఞైః ప్రజాః సృష్ట్వా పురోవాచ ప్రజాపతిః ।
అనేన ప్రసవిష్యధ్వ మేష వోఽస్త్విష్టకామధుక్ ॥ 10

టీ. పురా=సృష్టికాలమందు, ప్రజాపతిః=సర్వేశ్వరుఁడగు నారాయణుఁడు, యజ్ఞైః సహ=యజ్ఞములతోఁగూడ, ప్రజాః=ప్రజలను, సృష్ట్వా=సృజించి, అనేన=ఈయజ్ఞముచేత, ప్రసవిష్యధ్వం=వృద్ధిఁబొందించుకొనుఁడు, ఏషః=ఇది, వః = మీకు, ఇష్టకామధుక్ = కోరినకోర్కులను పూర్తిచేయునది, అస్తు=అగుఁగాక, (ఇతి=అని,) ఉవాచ=పలికెను.

తా. ప్రజాపతిశబ్దము, హిరణ్యగర్భాదులకుఁగూడ చెల్లును. కాని'పతిం విశ్వస్య' (తై-నార-అను-3-వా.) ఇత్యాదిశ్రుతులంబట్టి యాశబ్దము నిరుపాధికముగా (అనఁగా ఇంతఅంతఅని అవచ్ఛేదము లేనిదిగా)నుండుటవలన,అండాద్యవచ్ఛిన్నులైన హిరణ్యగర్భాదులంజెప్పక అనవచ్ఛిన్నుఁడును సర్వేశ్వరుఁడును విశ్వమునుసృజించువాఁడును, విశ్వాత్ముఁడును,పరాయణుఁడు నగునారాయణుని చెప్పుచున్నది.సృష్ట్యాదికాలమునందుభగవంతుఁడగునా ప్రజాపతి అనాదికాలమునుండి ప్రవర్తించుచున్న * ప్రకృతిసంసర్గమువలన స్వా

* సృష్టికిఁ బూర్వము ప్రజలు అనాదికాలప్రవృత్తమైన అచిత్సంసర్గముచే

నతతప్పి, నామరూపవిభాగము ఉపసంహృతమై, తనయందు లీను
(లై యుం)డియు నేనట్టయి 'సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయమ్'
(ఛాం-౬-౨-౧) 'ఏకోహవై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానః' (మహో-౧-
౧) అన్నట్లు నారాయణుఁడొక్కఁడే యుండునట్లు తోఁచుచుండెను. ఇట్లు
(ఒ)క్కఁడై తోఁచుచున్న సర్వేశ్వరుఁడు 'తదైక్షతబహుస్యామ్ ప్రజాయేయ'
(య)న్నట్లు తనయందు లీనులైన ప్రజలకు వేఱువేఱ నామరూపములు కల్పించి
(త)న్మూలమునఁ దాను పెక్కండ్రగుటఁ దలంచినవాఁడై యట్లుచేయఁగా 'తత్ర
బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత' 'తస్యధ్యానాన్తఃస్థస్య లలాటాద్బుద్బుద మ
భవత్ - బుద్బుదాత్త్ర్యక్ష శ్శూలపాణిః పురుషోఽజాయత' (మహో-౧-౧)
'సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః (మను-౧-౮) అన్నట్లు
హిరణ్యగర్భుఁడు శివుఁడు మొదలుగాఁ గల ప్రజలను సృజించెనని యున్నది.
ఇట బ్రహ్మాదులుగూడ ప్రజలగుటంబట్టియు వారికి నారాయణుఁడు జనకుఁ
డగుటంబట్టియు, 'ప్రజాః సృష్ట్వా' అని అవచ్ఛేదములేని ప్రజాశబ్దముచే బ్రహ్మా
దికమైన విశ్వమునకు స్రష్టయైన నారాయణుఁడే యిటఁ జెప్పఁబడిన ప్రజా
పతియగును. మఱియు 'తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః । ఋచస్సామాని జజ్ఞిరే' (పు
రుషసూ) 'సర్వాణిరూపాణి విచిత్యధీరః । నామాని కృత్వాఽభి వదన్యదాస్తే'
(పురుషసూ) అని యజ్ఞములతోడ సర్వప్రజలను సృజించునట్లు నిర్దేశింపఁబడిన
యధికారపురుషునిఁగూడ సృజించినవాఁడు పరమపురుషుఁడే గనుక 'సహయ
జ్ఞైః ప్రజాః సృష్ట్వా' అని నిర్దేశింపఁబడిన ప్రజాపతి నారాయణుఁడే యగు
నని తెలియునది. ఇందు ప్రజలు అచిత్సంసర్గమున వివశులగుటకు వారి యనాది
కాల ప్రవృత్తకర్మప్రవాహము కారణమగుటచే సర్వేశ్వరుని పక్షపాతమునఁ
గాని దయారాహిత్యమునఁగాని వారికట్టి సంసర్గము కలుగలేదనియు కావున భ
గవంతునికిఁ బక్షపాతాదులు లేవనియుఁ దెలియునది. మఱియు ప్రజలు ఎల్లప్పు
డును సుఖదుఃఖము లనుభవించుచుండుటవలన ఆయాసమునొంది అలసియుం
డుటచే విశ్రాంతి కలుగుటకొఱకును, ఎడతెగక అసన్మార్గమున వర్తించుచుం
డు వాసనను తెంచుటకొఱకును, ప్రళయమునందు వారినామరూపములు ఉప
[illegible]వని తెలియునది.

లై సకలపురుషార్థములకును దగనివారై యచేతనప్రాయులై పడి యున్న ప్రజలను జూచి, పరమకారుణికుఁడుగాన వారు ఉజ్జీవించున ట్లు చేయఁగోరినవాఁడై తనకారాధనములగు యజ్ఞములను నిర్వ ర్తించుకొనుటకు యజ్ఞములతోడంగూడ నాప్రజలనుబుట్టించి వారిం జూచి"ఈయజ్ఞముచేతనే మీమీవృద్ధిని జేసికొనుఁడు.ఈయజ్ఞము పరమపురుషార్థలక్షణమైన మోక్ష మనెడికామమును దాని కనుగు ణములుగా నుండెడుకామములనును బూరించునది యగుఁను గాక" యనిచెప్పెను.

శ్లో॥ దేవాన్భావయతానేన తే దేవా భావయన్తు వః ।
పరస్పరం భావయన్తః శ్రేయః పరమవాప్స్యథ॥ 11

టీ. అనేన=ఈయజ్ఞముచేత, దేవాన్ = దేవతలను, భావయ త=ఆరాధింపుఁడు, తే దేవాః=ఆదేవతలు, వః = మిమ్మును, భావ యన్తు = పోషింతురుగాక, పరస్పరం భావయన్తః = ఒకరినొకరు వృద్ధిఁబొందించుకొనుచున్నవారై,పరం=ఉత్కృష్టమగు, శ్రేయః= మేలును, అవాప్స్యథ=పొందఁగలరు.

తా. * యజ్ఞములు కామములను బూరించుటయెట్లు? అన్న చో, దేవతారాధనరూపమైన యీయజ్ఞముచేత నాకు శరీరభూ తులయి నేనే యాత్మగాఁ గలిగియుండు దేవతలను ఆరాధింపుఁడు.

*యజ్ఞములచే తనకువృద్ధియెట్లు? క్షణికక్రియారూపములైన యజ్ఞములు కాలాంతరమునఁ గలుగుఫలములకు సాధనములగుట యెట్లు? 'నాన్యః పన్థాః' అని జ్ఞానమే మోక్షమునకుసాధనమని యుండఁగా కేవలస్వర్గాదులకు సాధన ములుగా నేర్పఱుపఁబడిన యజ్ఞములు మోక్షసాధనము లెట్లగును? 'కర్మణా బధ్యతే జన్తుర్విద్యయాచ విముచ్యతే। తస్మాత్కర్మ నకుర్వన్తి యతయః పార

హంహి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభురేవచ' అని మీఁదఁ
బడును. అట్లు యజ్ఞముచేత ఆరాధింపఁబడిన యీ దేవతలు,
మ్మ నారాధించుటకుమీకుఁ గావలసిన యన్నపానాదులనిచ్చి మి
ఁ బోషింతురుగాక. ఇట్లు దేవతలును మీరును బరస్పరము వృద్ధి
ందించుకొనుచు మోక్షాఖ్యమగు పరమశ్రేయస్సు నొందెదరు.

శ్లో॥ ఇష్టాన్ భోగాన్ హి వో దేవా దాస్యన్తే యజ్ఞభావితాః।
తైర్దత్తా నప్రదాయైభ్యో యో భుఙ్క్తే స్తేన ఏవ సః॥12

టీ. యజ్ఞభావితాః=యజ్ఞములచే నారాధింపఁబడిన, దేవాః
దేవతలు, వః=మీకు, ఇష్టాన్=అభీష్టములగు, భోగాన్=భోగ
ములను-మోక్షమును సాధించువారికి ఏభోగము లిష్టములో ఆ
భోగములను, దాస్యన్తేహి=ఇత్తురు గదా, తైః=వారిచేత, ద
త్తాన్=ఇయ్యఁబడిన వానిని, ఏభ్యః=వీరి (దేవతల)కొఱకు, అప్ర
దాయ=ఇయ్యక, యః=ఎవఁడు, భుఙ్క్తే=అనుభవించుచున్నాఁడో,
సః=వాఁడు, స్తేనఏవ=చోరుఁడే.

ము' అన్నచో దీనికి పరిహారము—యజ్ఞములచే దేవతలు ఆరాధింపఁబడు
రు. ఆదేవతలు నాకు శరీరము. 'అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ
భురేవచ' (గీత-౯-౨౪) అని మీఁదఁ జెప్పఁబడునట్లు వారిలో అంతరాత్మ
యుండి నేనే యాయజ్ఞముల ననుభవించుచున్నాను గాన యజ్ఞము
కు నేనే ఫలము నిచ్చువాఁడ నయ్యెదను. కాన యవి మోక్షప్రదములే యగు
, అవి క్షణికక్రియలయ్యును వానిచే దేవతలు సంతుష్టులై తమ్మారాధించుటకు
యు నన్నపానాదు లొసంగుదురు గావున వానివలన కాలాంతరఫలములును
ప్పక కలుగునని పరిహారము తెలియునది. దేవతలను భావించుట యనఁగా
రినిసంతోషపెట్టుట. దేవతలు మిమ్ము భావించుటయనఁగా అపేక్షించినవెల్ల
చ్చి మిమ్ము పోషించుటయని తెలియునది.

తా. పూర్వాపూర్వ యజ్ఞములచే నారాధింపఁబడిన మదాత్మకులగు దేవతలు మీకు ఉత్తరోత్తరారాధనములకుఁ గావలసినవియు ఉత్తమపురుషార్థలక్షణమగు మోక్షమును సాధించువారికి నిష్టములైనవియు నగు సమస్తభోగముల నొసంగుదురు. ఆదేవతలు తమ్ము నారాధించుకొనుటకు నిచ్చిన పదార్థములను యజ్ఞరూపమున మగుడ వారలకియ్యక యెవ్వఁడు తానే భుజించునో వాఁడు చోరుఁడే యనఁబడును. పరునిదై వానిప్రయోజనముకొఱకై యేర్పడియుండువస్తువును తనదిగానెంచి దానిచేఁ దన్ను బోషించుకొనుట చౌర్యము. అట్టి చౌర్యముగలవాఁడు పరమపురుషార్థమునకుఁ దగనివాఁడగుటేకాక నరకమునుగూడఁ బొందగలఁడని యభిప్రాయము.

అవ. *ఈవిషయమునే వివరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యజ్ఞశిష్టాశిన స్సన్తో ముచ్యన్తే సర్వకిల్బిషైః।
భుఞ్జతే తేత్వఘం పాపా యే పచ న్త్యాత్మకారణాత్

టీ. యజ్ఞశిష్టాశినః=యజ్ఞశేషమును భుజించునట్టి, సన్తః=సత్పురుషులు, సర్వకిల్బిషైః=సమస్తపాపములచే, ముచ్యన్తే=విడువఁబడుచున్నారు, యేతు=ఎవ్వరైతే, ఆత్మకారణాత్=తమ(ఉదరపూరణ)నిమిత్తము, పచన్తి=వండుకొనుచున్నారో, పాపాః=పాపులగు, తే=వారు, అఘం=పాపమును, భుఞ్జతే=అనుభవించుచున్నారు.

తా. ఇంద్రాదిరూపుఁడై యుండు పరమపురుషుని ఆరాధిం

---

* పూర్వోక్తమైనదానికిది వివరణమేకాన పునరుక్తి లేదనిభావము. అనఁ పూర్వము 'శ్రేయః పరమవాప్స్యథ' అన్నందులకు నిట పూర్వార్ధమును 'ఇ
[illegible] తెలియునది.

కొఱకనియే ద్రవ్యములను ఆర్జించి పచనముచేసి దానిచే *య
వస్థితుఁడైనపరమపురుషు నారాధించి శేషించినదానిని భుజిం
చుచు శరీరయాత్ర జరపు సత్పురుషులు అనాదికాలసంచితములై
త్మయాథాత్మ్యదర్శనమునకు విరోధులగు సర్వపాపములనుండి
డివడుదురు. అట్లుగాక భగవంతుఁడు ఇంద్రాదిరూపమున త
యారాధనముకొఱకు నిచ్చినద్రవ్యములను ఎవ్వరు తమయుద
పూరణము కొఱకనియె పాకముచేసి భుజింతురో యట్టిపాపా
ష్ములు పాపమునే (అనఁగా పాపముగానే పరిణమించు అన్నము
ను)భుజింతురు. (అట్టివారు తమపాపము నివర్తింపనందున ఆత్మా
వలోకనవిముఖులై నరకమునఁ బడుదు రని భావము.)

అవ. మఱియు లోకదృష్టినిబట్టియు శాస్త్రదృష్టిని బట్టియుఁ
జూడఁగా సమస్తమునకును యజ్ఞమే మూలమైయుండునని తెలి
యఁజేయుచు, యజ్ఞమును అవశ్యముగా ననువర్తింపలయునని
యు ననువర్తింపకున్న దోషము కలుగుననియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అన్నా ద్భవన్తి భూతాని పర్జన్యా దన్నసమ్భవః।
యజ్ఞా ద్భవతి పర్జన్యో యజ్ఞః కర్మసముద్భవః॥ 14
కర్మ బ్రహ్మోద్భవం విద్ధి బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్।

ఇట 'యథావస్థితుఁడైన పరమపురుషుఁ డనుటకు సారస్యమేమనఁగా—కేవలము ఇంద్రాదులను ఆరాధించుటగూడ నిజమునకు పరమపురుషునారాధించుటయే యగుచున్నది. అట్లయినను వారిలోనుండు పరమపురుషునిగూడ మనస్సున నుద్దేశించి, యింద్రాదుల నారాధించిననే ఆరాధకునకు ఫలము కలుగును. కనుక నానాదేవతలను అర్చించుట తదంతరాత్మయగు పరమపురుషుని పర్యంతము చెల్లుటకై 'యథావస్థితుఁ' డనఁబడినది. అనఁగా 'ఇంద్రాదిశరీరకుఁడై తదాత్మభూతుఁడై యున్న పరమపురుషుని' నని యర్థము.

తస్మాత్సర్వగతం బ్రహ్మ నిత్యం యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితమ్ ॥ 15
ఏవం ప్రవర్తితం చక్రం నానువర్తయతీహ యః ।
అఘాయురిన్ద్రియారామో మోఘం పార్థ స జీవతి॥ 16

టీ. అన్నాత్=అన్నమువలన, భూతాని=ప్రాణులు (సజీవశరీరములు), భవన్తి=కలుగుచున్నవి. పర్జన్యాత్=పర్జన్యునివలన-వర్షమువలన, అన్నసమ్భవః=అన్నము కలుగుచున్నది. యజ్ఞాత్=యజ్ఞమువలన,పర్జన్యః=పర్జన్యుఁడు-వర్షము,భవతి=కలుగుచున్నది, యజ్ఞః=యజ్ఞము, కర్మసముద్భవః = (ద్రవ్యార్జనము మొదలైన వ్యాపారముల రూపముగానుండు) కర్మముచే కలుగుచున్నది.

టీ. కర్మ=కర్మము, బ్రహ్మోద్భవం = ప్రకృతిపరిణామరూపమగు శరీరముచేత కలిగినదిగా, విద్ధి=ఎఱుఁగుము. బ్రహ్మ=శరీరము, అక్షరసముద్భవం=అక్షరము (నాశరహితము) అనఁబడు జీవాత్మచేత కలిగినదిగా, విద్ధి=ఎఱుఁగుము, తస్మాత్=ఆహేతువువలన, సర్వగతం=సర్వాధికారులను పొందియున్న, బ్రహ్మ=శరీరము, నిత్యం=ఎల్లకాలము, యజ్ఞే=యజ్ఞమందు, ప్రతిష్ఠితమ్=నిలిచియున్నది. (అనఁగా యజ్ఞమూలమైనది.)

టీ. ఏవం=ఇట్లు, ప్రవర్తితం=ప్రవర్తింపఁజేయఁబడిన, చక్రం=చక్రమును, యః=ఎవఁడు, ఇహ=ఈలోకమునందు, నానువర్తయతి=ప్రవర్తింపఁజేయఁడో, హేపార్థ=అర్జునా, సః=వాఁడు, అఘాయుః=పాపారంభమునకే యైనయాయువు గలవాఁడును-లేక పాపముగాపరిణమించిన యాయువుగలవాఁడును-లేక పాపారంభకమును పాపపరిణతమును రెండునైన ఆయుస్సుగలవాఁడును, ఇన్ద్రియారామశ్చ-ఇన్ద్రియ=ఇంద్రియములే,ఆరామశ్చ=ఆరామములుగా (భోగస్థానములుగాఁ) గలవాఁడునై ... [illegible]

ఁడగుటచే విషయభోగములందే యాసక్తుఁడై యనిభావము,
మోఘం=వ్యర్థముగా, జీవతి=బ్రదుకుచున్నాఁడు.

తా. అన్నమువలన సమస్తభూతములు కలుగుచున్నవి. వర్షమువలనఅన్నము పుట్టుచున్నది యనుటకు సర్వలోకులును సాక్షులుగాన చెప్పవలసినదిలేదు. యజ్ఞమువలన వర్షముగలుగుచున్నదనుటయు 'అగ్నౌప్రాస్తాహుతి స్సమ్యగాదిత్య ముపతిష్ఠతే' 'ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిః' ఇత్యాదిశాస్త్రములవలనఁ దెలియుచున్నది. యజ్ఞమును, కర్తయొక్క వ్యాపారములగు ద్రవ్యార్జనాది కర్మములవలనఁ గలుగుచున్నది. కర్మము బ్రహ్మమువలనఁబుట్టుచున్నది. [ఇట బ్రహ్మశబ్దముచే నిర్దేశింపఁబడినది *ప్రకృతిపరిణామరూపమగుశరీరము. †'తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూప మన్నంచ జాయతే

*బ్రహ్మశబ్దము సాక్షాత్పరమపురుషునికి వాచ్యము. కాని యిట'కర్మబ్రహ్మోద్భవమ్' అనుచో కర్మము పరమపురుషునివలనఁ గలుగుననుట మిక్కిలియు మందము. కర్మము శరీరివలనఁ గలుగునది. ఆత్మ శరీరము అను రెండంశములుచేరి శరీరి యగును. అందు ఆత్మాంశము, మీఁద 'బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్' అని అక్షరశబ్దముచే చెప్పఁబడుటవలన నిట శరీరాంశమే బ్రహ్మము గావలయును. కాన బ్రహ్మమనఁగా 'ప్రకృతి పరిణామరూపమగు శరీరము' అనఁబడినది.

† 'తస్మాత్ ...జాయతే' (ముండ ౧-ము-౧-ఖం-౯.వా) (తస్మాత్) సంకల్పముచేత, సృష్టికి ఉన్ముఖుఁడైన బ్రహ్మమునుండి 'తతోఽన్నమభిజాయతే' అని యిట అన్నశబ్దముచే నిర్దిష్టమైన, (ఏతత్) ఈ, (బ్రహ్మ) అవ్యాకృత మనఁబడు బ్రహ్మము,(జాయతే)సాక్షాత్తుగాపుట్టుచున్నది.పరబ్రహ్మద్వారా,(నామరూపంచ జాయతే) నామరూపములుగలదై, (అన్నంచ)'అద్యతే అత్తిచభూతాని'అని అన్నశబ్దనిర్దిష్టమగు భోగ్యభోక్తృరూపముగలదియునై పుట్టుచున్నదనియర్థము. అనఁగా ప్రధానముఅనఁబడుబ్రహ్మము (ప్రకృతి) కార్యములగునపుడు ఘటపటాది [illegible]చే వేలువేల విభక్తమై చేతనములకు భోగ్యమగుచున్నదని

(ముణ్డ-ము-౧-ఖం-౯-వా) అని బ్రహ్మశబ్దముచేత ప్రకృతి నిర్దేశింపఁబడినది గదా. ఇందుఁగూడ 'మమయోనిర్మహద్బ్రహ్మ (గీత-౧౪-౩) అని మీఁద బ్రహ్మశబ్దముచే ప్రకృతినిర్దేశింపఁబడుచున్నది. బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టమైన ప్రకృతిచే ప్రకృతిపరిణామరూపమైన శరీరము ఇట గ్రాహ్యము. కాఁబట్టి, 'కర్మము బ్రహ్మమువలనఁబుట్టుచున్నది' అనుటచే ప్రకృతిపరిమణామరూపమైనశరీరముచే కర్మము పుట్టునని చెప్పఁబడినదయ్యె.]* బ్రహ్మము (అనఁగా శరీరము) అక్షర

యర్థము. ఇట 'యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయంతపః। తస్మాదేత... జాయతే' అని పూర్ణశ్రుతి. 'సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్' అని యిందు పరమపురుషుఁడు వేఱుగా చెప్పఁబడుటచే బ్రహ్మశబ్దము తత్పరము గా నేరదు; జీవభోగ్యమగు ప్రకృతి పరమే కావలయునని తెలియునది. ఇట్లై 'మమయోనిర్మహద్బ్రహ్మ' అనుచో 'మమ' అని యీశ్వరుఁడు తన్ను ప్రత్యేకముగా చెప్పుకొనుటచే బ్రహ్మశబ్దము తదితరమైన ప్రకృతిపరమే కావలయునని గ్రాహ్యము.

*ఆత్మకు శరీరము స్వబుద్ధి పూర్వకమైనదిగాదు. కనుక 'బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్' అనుచో బ్రహ్మమనఁబడు శరీరము అక్షరముచే (అనఁగా ఆత్మచేఁ) గలుగుననుట అయుక్తము. మఱియు నిందు చక్రము చెప్పఁబడినది. అందు అన్నము మొదలుగా శరీరముపఱకును ఒకటివలన నొకటిగాఁ బుట్టుచున్నవిగాని శరీరమునకు హేతువైన అక్షరము అన్నాదులవలనఁ బుట్టుటలేదు. అట్లు అది పుట్టిన నేకదా అన్నిటికిని కార్యకారణభావముగలిగి చక్రముగా పరివర్తించుట సరిపడును. కాన యిదియెట్లు? అన్నచో, ఇట 'బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్' అనుచో శరీరమాత్రము అక్షరమువలనఁ బుట్టునదిగాఁ జెప్పలేదు. 'కర్మబ్రహ్మోద్భవమ్' అన్నట్లు కర్మమునకు సాధనభూతమైన శరీరమే అక్షరమువలనఁ బుట్టును అనఁగా కేవలశరీరముగాదు; శరీరము కర్మములను సాధించుటయే (అనఁగా శరీరమునకుఁ గల కర్మములనుసాధించు శక్తియె)అక్షరమువలనఁ బుట్టుచున్నదని గ్రాహ్యము. శరీరము కర్మములను సాధించుటయు ఆత్మ దానిని అధిష్ఠించిన

ంవలనఁ బుట్టినది. ఇట అక్షరశబ్దముచే నిర్దేశింపఁబడినది జీవా
్మ. అన్నపానాదులచే తృప్తుఁడైనఅక్షరుఁడు అధిష్ఠింపఁగా,
రీరము కర్మము సేయ శక్తిగలదగుచున్నది. కావున కర్మమునకు
ాధనమైన శరీరము అక్షరమువలనఁ బుట్టునదగును. కాఁబట్టి
ర్వాధికారులను బొందియున్న శరీరము నిత్యము యజ్ఞమం
ప ప్రతిష్ఠితమైనది - అనఁగా యజ్ఞమూలమైనదని యర్థము.
ఈవిధముగా పరమపురుషునిచేత ప్రవర్తింపఁజేయఁబడిన యీ
చక్రమును, సాధనము ననుష్ఠించుచుండు ఏ కర్మయోగాధి
కారిగాని జ్ఞానయోగాధికారిగాని నడపఁడో, వాఁడు యజ్ఞశేషము
చేత దేహధారణము చేయనందున పాపాయువు గలవాఁడగును.
కావుననే వాఁడు ఆత్మారాముఁడు గాక యింద్రియారాముఁడగుచు
న్నాఁడు. అనఁగా నింద్రియములే వీనికి ఉద్యానములగుచున్నవి-
అనఁగా యజ్ఞశేషము చేత దేహమును మనస్సును బోషింపమిచే

కలుగును. ఆత్మ శరీరమును అధిష్ఠించుటయు, అన్నాదులచే తాను తృప్తినొంది
ననే కలుగును. ఇట్లు కర్మసాధనమైనశరీరము ప్రత్యగాత్మాధిష్ఠానముచేతఁ గలు
గుటవలన, బ్రహ్మము (శరీరము) అక్షరమువలనఁ గలుగుననుట యుక్తమే. అక్ష
రము అన్నాదులచే తృప్తినొందిననే అధిష్ఠాతయై కార్యములు చేయించును
గాన అన్నాదులవలనఁ బుట్టుననుటయు యుక్తమే. ఇట అన్నియును ఒకటి
వలన నొకటి ఉత్పత్తి నొందుటచేతనే చక్రమేర్పడుచున్నదని తలంపరాదు.
ఒకటి కొకటి ఏదే నొకవిధమున హేతువగుటచేతను చక్రము సిద్ధించుచున్న
దని తెలియునది. లేక యుత్పత్తినిబట్టియే చక్రమేర్పడవలయునన్నచో, అప్పుడు
'కర్మ బ్రహ్మోద్భవమ్' 'బ్రహ్మాక్షర సముద్భవమ్' అను రెంటిని ఒకటిగా సముచ్చి
తము చేసికొనవలయును. అప్పుడు కర్మము అక్షరసముద్భవబ్రహ్మోద్భవము-
అని అన్వయమగును అనఁగా అక్షరాధిష్ఠితబ్రహ్మమువలన (అనఁగా జీవాధిష్ఠిత శరీర

సత్త్వవృద్ధిలేక రజస్తమస్సులుమాత్రము ఉద్రేకింపఁగా, వాఁడు ఆత్మదర్శనవిముఖుఁడై విషయభోగములందే ఆసక్తుఁడగుచున్నాఁడని యర్థము. దీనివలన జ్ఞానయోగాదులయందు ప్రవర్తించినను వానియత్నములు విఫలములగును. కాఁబట్టి వానిబ్రదుకు వ్యర్థమే యగుచున్నది.

భూతములు (అనఁగా జీవముతోఁ గూడిన శరీరములు) అన్నముచేతను, అన్నము వర్షముచేతను, వర్షము యజ్ఞముచేతను, యజ్ఞము కర్తృవ్యాపారరూపమగు కర్మముచేతను, కర్మము సజీవశరీరములచేతను, మరల సజీవశరీరములు అన్నముచేతను, ఇట్లు అన్యోన్యకార్యకారణభావముచేత చక్రమువలె తిరుగుటవలన చక్రమనఁబడెను.

అవ. ఆత్మదర్శనము సాధ్యము. దానికి జ్ఞానయోగాదులు సాధనములు. సాధనముల ననుష్ఠించుచుండువారికి మహాయజ్ఞాది వర్ణాశ్రమోచితకర్మములను జేయుట యావశ్యకము. కనుక సాధన మక్కఱలేకయే ఆత్మదర్శనముచేయు ముక్తునికిమాత్రమే యాకర్మ మావశ్యకము గాదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యస్త్వాత్మరతిరేవ స్యా దాత్మతృప్తశ్చ మానవః ।

మువలన) పుట్టును. జీవాధిష్ఠితశరీరము అన్నమువలనఁ బుట్టును అని చక్రమ పరస్పరోత్పత్తిచేతనే యేర్పడుచున్నది. ఇట 'అన్నాద్భవన్తిభూతాని' అన చో భూతమనఁగా 'భ్రామయన్ సర్వభూతాని' ఇత్యాదులందుఁబోలె సజీవశరీరముగా నర్థము గ్రాహ్యము.

ఆత్మన్యేవ చ సన్తుష్ట స్తస్య కార్యం న విద్యతే ॥ 17

టీ. యః = ఏ, మానవస్తు = మనుష్యుఁడైతే, ఆత్మరతి రేవ = ఆత్మయందే యాసక్తి గలవాఁడును, ఆత్మతృప్తశ్చ = ఆత్మచేతనే తృప్తిఁ బొందినవాఁడును, ఆత్మన్యేవ = ఆత్మయందె, సన్తుష్టశ్చ = సంతోషించినవాఁడును, స్యాత్ = అగునో, తస్య = వానికి, కార్యం = (ఆత్మదర్శనముకొఱకు) చేయఁదగినది, న విద్యతే = లేదు.

తా. ఏపురుషుఁడైతే కర్మయోగజ్ఞానయోగము లనెడి సాధనముల నపేక్షింపక స్వయముగ ఆత్మాభిముఖుఁడై అన్నపానాదులచేతఁగాక ఆత్మానుభవముచేతనే తృప్తుఁడై, ఉద్యానహార చందనగీతవాద్యనృత్తాదులయందుఁ గాక ఆత్మయందే సంతుష్టుఁడై యుండునో, అనఁగా ఎవనికి ఆత్మానుసంధానమె (*ధారణపోషణ భోగ్యములు మొదలైనవెల్ల నగునో), అట్టివాఁడు ఏ సాధనమును లేక తనంతనె సర్వదా ఆత్మస్వరూపదర్శనము గలిగియుండును గనుక వానికి ఆత్మదర్శనముకొఱకు చేయవలసినది ఎద్దియు లేదు.

శ్లో॥ నైవ తస్య కృతే నార్థో నాకృతే నేహ కశ్చన ।
న చాస్య సర్వభూతేషు కశ్చి దర్థవ్యపాశ్రయః ॥ 18

టీ. తస్య = అట్టివానికి, ఇహ = ఇచ్చట, కృతేన = చేయఁబడిన దానిచేత - ఆత్మదర్శనముకొఱకుఁ జేయఁబడిన సాధనముచేత ననుట - అర్థః = ప్రయోజనము, నైవ = కొంచమైనను లేదు, అకృతేన = చేయఁబడనిదానిచేత - ఆత్మదర్శనముకొఱకు సాధనమును

---

* జ్ఞానయోగనిష్ఠుఁడైనను ఎవ్వనికి ధారణాదులు అన్నపానాదులచేతనే కలుగునో యట్టివానికి ఆత్మదర్శనముకొఱకు చేయవలసినది తప్పక యున్నది. ఎవ్వనికి ధారణాదులు ఆత్మానుసంధానముచేతనే కలుగునో (అనఁగా ఎవఁడుముక్తుఁడో) వానికి అందులకై చేయవలసినదేదియు లేదు అని భేదమూహింపునది.

చేయకుండుటచేత, కశ్చన=(అనర్థము) ఏదిగాని, న=లేదు. అస్య= వీనికి, సర్వభూతేషు = ఆకాశాది సమస్తభూతములయందును, అర్థవ్యపాశ్రయః=ప్రయోజననిమిత్త మాశ్రయింపఁదగినది, కశ్చిత్ =ఒకటియును, న=లేదు.

తా. కాఁబట్టియే అట్టివానికి సాధనాపేక్ష లేకయే ఆత్మదర్శనము సిద్ధమై యుండుటచేత, దానికొఱకు సాధనముల నాచరించుటవలన ప్రయోజనముగాని, దానికొఱకు సాధనములను ఆచరింపకుండుటవలన ప్రత్యవాయముగాని, ఏదియు లేదు. వాఁడు ఆత్మారాముఁడగుటచే ఆత్మతప్ప తక్కిన సకలచిద్వస్తువులయందును విముఖుఁడై యుండును. అట్టివానికి,ఆత్మేతరములై ప్రకృతియొక్క వికారభేదములై యుండునాకాశాదిసమస్తభూతములయందును వానికార్యములయందును ఒక్కటియైనను ఆత్మదర్శనముకొఱకు ప్రయోజనముగా స్వీకరింపఁదగినదికలుగదు. వాని యన్నిటియెడల విరక్తికలుగుటకే సాధనముల ననుష్ఠింపఁగా వానిని ప్రయోజనముగాఁగైకొనుటయెట్లు? అట్లుసాధనమక్కఱలేక యాత్మదర్శనము చేయువానికే సాధనములందు ప్రవర్తించుట లేకుండును. కనుక అట్టివాఁడు ముక్తుఁడే యగును.

శ్లో॥ తస్మాదసక్తస్సతతం కార్యం కర్మ సమాచర ।
అసక్తో హ్యాచరన్ కర్మ పర మాప్నోతి పూరుషః ॥ 19

టీ. తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, అసక్తస్సన్ = సంగములేనివాఁడ వగుచు, కార్యం (ఇతి)=అవశ్యము చేయవలసినదియె యని, సతతం=ఎల్లప్పుడును-ఆత్మప్రాప్తిపర్యంతమనుట, కర్మ=కర్మమును, సమాచర=ఆచరింపుము,అసక్తః=సంగములేనివాఁడై కర్మ=కర్మమును, ఆచరన్ = ఆచరించుచున్న, పూరుషః = పుర

ుడు, పరం=ఆత్మను, ఆప్నోతి హి=పొందుచున్నాఁడుగదా.

తా. (సాధనాపేక్షలేక ఆత్మదర్శనము గలవానికే సాధనము ందు ప్రవృత్తిలేకుండుటంబట్టియు, సాధనమందు ప్రవర్తించినవానికిని, కర్మమే సుకరమై ప్రమాదములేనిదై అంతర్గతమగుఆత్మస్వరూపానుసంధానముగలదైయుండుటంబట్టియు, జ్ఞానయోగికిఁగూడ గుమాత్రముకర్తానువృత్తికావలసియుండుటంబట్టియు, జ్ఞానయోగమునకంటె కర్మయోగమే ఆత్మదర్శనము నొడఁగూర్చుటకు మేలైనది.) కాఁబట్టి, ఫలాదిసంగరహితముగా, కర్మమును, చేయవలసినదేయని తలఁచి ఆత్మప్రాప్తిపర్యంతము చేయుచుండుము. ఇట్లు సంగము మాని, (చెప్పఁబోవు అకర్తృత్వానుసంధానమును మున్నిడుకొని) కర్మముల నాచరించుపురుషునికి కర్మయోగము చేతనే ఆత్మప్రాప్తి సిద్ధించును. (జ్ఞానయోగముయొక్క సాహాయ్యమక్కఱలేక కర్మయోగమే ఆత్మప్రాప్తిని కలిగించుచున్నదని యర్థము.)

అవ. శిష్టులైనవారియనుష్ఠానముచేతను కర్మయోగమే మేలైనదని తెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కర్మణైవ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః ॥

టీ. జనకాదయః=జనకుఁడు మొదలగువారు, కర్మణైవ హి=కర్మముచేతనేకదా, సంసిద్ధిం=ఆత్మప్రాప్తిరూపమైన సిద్ధిని, ఆస్థితాః = పొందినవారు.

తా. జ్ఞానయోగాధికారులకుఁగూడ ఆత్మదర్శనమునకు కర్మయోగమే మేలైయుండుటచేత జ్ఞానులలో శ్రేష్ఠులైన జనకుఁడు మొదలైన రాజర్షులు కర్మయోగము నాచరించియేకదా ఆత్మప్రాప్తిని బొందిరి.

అవ. ఇట్లు ముముక్షువైనవాఁడు మొట్టమొదటనే జ్ఞానయోగమున కర్హుఁడు కానందున వాఁడు కర్మయోగాధికారి యగును. కాఁబట్టివానికి కర్మయోగమే చేయఁదగినదని చెప్పి, జ్ఞానయోగాధికారికిఁగూడ కర్మయోగమే మేలైనదని సహేతుకముగా నిరూపించినవాఁడయ్యె. ఇప్పుడు జనులలో విశిష్టుఁడుగాఁ జెప్పఁదగిన వానికి సర్వవిధముల కర్మయోగమే చేయఁదగినదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లోకసఙ్గ్రహ మేవాపి సంపశ్యన్ కర్తు మర్హసి ॥ 20
యద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్త దేవేతరో జనః ।
స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్తదనువర్తతే ॥ 21

టీ. లోకసఙ్గ్రహం=లోకసంగ్రహమును, సంపశ్యన్నపి=ఆలోచించియైనను, కర్తుం ఏవ=కర్మములం జేయుటకే, అర్హసి=తగుచున్నావు, శ్రేష్ఠః=జ్ఞానానుష్ఠానములందు మిక్కిలి గొప్పవాఁడు, యద్యత్=దేనిని దేనిని, ఆచరతి = ఆచరించుచున్నాఁడో, తత్తదేవ = దానిని దానినె, ఇతరోజనః = తక్కినజనమును, (ఆచరతి=ఆచరించుచున్నాఁడు), సః=అతఁడు, (కర్మ=అనుష్ఠింపఁబడుచున్న కర్మమును,) యత్ ప్రమాణం = ఏయవధిగలదిగా - ఏయంగముతోఁ గూడినదిగా ననుట, కురుతే = చేయుచున్నాఁడో, లోకః = పామరజనుఁడు, తత్ =ఆయంగముతోఁ గూడినదానినిగానే, అనువర్తతే = అనుసరించుచున్నాఁడు-అనుష్ఠించుచున్నాఁడనుట.

తా. లోకసంగ్రహార్థముగానైనను నీవు కర్మమునేచేయవలయును. పూర్ణశాస్త్రజ్ఞానమునందును మంచియనుష్ఠానమునందును ప్రసిద్ధుఁ డగువాఁడు ఏయేకర్మం బాచరించునో ఆయాకర్మమునే పూర్ణజ్ఞానము లేని యితరజనములును ఆచరింతురు.

నుష్ఠింపఁబడుచున్నకర్మమునుగూడ శ్రేష్ఠుఁడు ఏయంగముతోడ నాచరించునో స్వల్పజ్ఞానము గలతక్కినలోకులును దానిని నాయంగముతోనే యాచరింతురు. (కాఁబట్టి జనులలో శిష్టుఁడై ప్రసిద్ధినొందిన శ్రేష్ఠుఁడు తనకొఱకుఁ గాకపోయినను లోకరక్షకొఱకు నిజవర్ణాశ్రమోచితమగు సకలకర్మములను సర్వదా ఆత్మప్రాప్తిపర్యంతము నాచరింపవలయును. అతఁ డాచరింపఁడేని అతనిని జూచి లోకులుగూడ నాచరింపక నశింతురు. లోకనాశమువలనఁ గలుగుపాపము వానిని * జ్ఞానయోగమువలననుండియు భ్రష్టుఁ డగునట్లు చేయును.)

శ్లో॥ న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కిఞ్చన ।
నానవాప్త మవాప్తవ్యం వర్త ఏవ చ కర్మణి॥ 22

టీ. పార్థ=అర్జునుఁడా, మే = నాకు, త్రిషులోకేషు = మూఁడు లోకములయందును,కర్తవ్యం=చేయఁదగిన కర్మము,కిఞ్చన=ఒకటియు,నాస్తి=లేదు,అనవాప్తం=(ఇదివఱకు) పొందఁబడనిదై, అవాప్తవ్యం=(ఇఁకమీఁద)పొందఁదగినది, న=లేదు, (తథాపి)చ = అయినను, కర్మణి = కర్మమునందు, వర్తేఏవ = ప్రవర్తించుచునేయున్నాను.

తా అర్జునా!అవాప్తసమస్తకాముఁడును సర్వజ్ఞుఁడును సత్యసంకల్పుఁడును సర్వేశ్వరుఁడును నై మూఁడులోకములయందును దేవమనుష్యాదిరూపముల స్వేచ్ఛతో వర్తించుచున్నవాఁడనగు నాకు కర్తవ్యంబైన దేమియు లేదు. పూర్వము నాకులభింపక నిఁక

---

* జ్ఞానయోగము చేతముక్తుఁడైనవానికి ఈలోకము సంగ్రహీతమైన నేమి? కాకున్న నేమి?యనరాదు. అట్టివానినిగూడ లోకనాశజనితపాపము కర్మయోగమునుండియే కాక జ్ఞానయోగమునుండియు భ్రష్టుఁడగునట్లు చేయునని వ్యాఖ్యాను

కర్మముచేసి ముందర లభింపవలసిన దేదియులేదు. అట్లయి నను లోకసంగ్రహార్థము కర్మమునందుఁ బ్రవర్తించుచునే యున్నవాఁడను.

శ్లో॥ యది హ్యహం న వర్తేయం జాతు కర్మణ్యతన్ద్రితః ।
మమ వర్త్మానువర్తన్తే మనుష్యాః పార్థ సర్వశః ॥ 23

టీ. పార్థ=అర్జునుఁడా, అహం = నేను, జాతు = ఒకప్పుడును, అతన్ద్రితః=ప్రాలుమాలిక లేనివాఁడనై, కర్మణి = కర్మమునందు, నవర్తేయం యది=ప్రవర్తింపకపోదునేని, మనుష్యాః= మనుష్యులు, సర్వశః=అన్నిప్రకారములుగా, మమ=నాయొక్క, వర్త్మ= మార్గమును, అనువర్తన్తేహి=అనుసరింతురు గదా.

తా. అర్జునా, సర్వేశ్వరుఁడును సత్యసంకల్పుఁడు నగు నేను సంకల్పమాత్రమున జగదుదయాదిలీలలఁ జేయువాఁడును కర్మవశమునఁగాక నాయిచ్ఛచేతనే జగదుపకారార్థము మనుష్యుఁడు గానవతరించినవాఁడనైనను, ఇట్టి నేనుకూడ మనుష్యులలో శిష్టజనాగ్రేసరుఁ డగువసుదేవుని గృహమునఁబుట్టి *ఆపుట్టినకులమునకుఁ దగిన కర్మమునందు ప్రాలుమాలిక లేక ఎప్పుడును ప్రవర్తించు వాఁడనుగాకుంటినేని, శిష్టజనాగ్రేసరుఁడగు వసుదేవునికి పుత్రుఁడైన నాయొక్క మార్గమే పూర్ణజ్ఞానులైన శిష్టజనులు సర్వవిధముల నిదియె ధర్మమనితలఁచి దానిని అనుసరింతురు. ఇట్లు వారును, నన్నుఁజూచి, తాముచేయవలసిన దానిని జేయక, యట్లు

* ఈశ్వరుఁడు కర్మవశ్యుఁడుగాఁడు. కాఁబట్టి కర్మనివృత్తికై కార్యమేదియుఁ జేయవలసినదిలేదు. అయినను కేవలము తన యిచ్ఛచేతఁ గార్యములు చేయఁబూనినను అందులకును దగిన వర్ణాశ్రమములుగాని సామాన్యములగు ధర్మములాచరించుటకు వలయు మనుష్యత్వాదికము గాని యుండవలయును. అతనికి వాస్త

పేయనందునఁ బ్రత్యవాయమునొంది ఆత్మప్రాప్తినొందక నరక
మును బొందువారగుదురు.

శ్లో॥ ఉత్సీదేయు రిమే లోకా న కుర్యాం కర్మ చే దహమ్।
సఙ్కరస్య చకర్తా స్యా ముపహన్యా మిమాః ప్రజాః॥ 24

టీ. అహం=నేను, కర్మ=కర్మమును, న కుర్యాంచేత్ = చేయ
నైతినేని, ఇమే లోకాః=ఈశిష్టజనులు,ఉత్సీదేయుః=చెడుదురు,
సఙ్కరస్యచ=వర్ణసంకరమునకును, కర్తా= కర్తనుగా, స్యాం=
అగుదును, ఇమాః ప్రజాః=ఈ ప్రజలను, ఉపహన్యామ్= చెఱిచిన
వాఁడ నౌదును.

తా. నేను కులోచితకర్మము సేయనైతినేని, శిష్టజను
లెల్ల నన్నుఁజూచి నాయాచారమునేపట్టి యిదియేధర్మమని నిశ్చ
యించుకొన్నవారై తామును చేయవలసినకర్మము నాచరింప
కయే నాశమునొందుదురు. శాస్త్రీయాచారములను పాలిం
పనందున శిష్టకులముల కన్నిటికిని సంకరము కలిగించుటకు
నేనే కర్తనగుదును. దానివలన నే యీ ప్రజలను నేనే పిదపఁగూడ
కర్మముల కనర్హులగునట్లు చెఱుచువాఁడ నగుదును. (ఇట్లే నీవు

వముగా వర్ణాదులు లేనేలేవు. కనుక కేవల మిచ్ఛచేత కర్మములుచేయఁబూను
కొన్నను దేనినిబట్టిచేయు నన్నచో, ఈశ్వరునకు వాస్తవముగా వర్ణాశ్రమములు
లేవుగాని యాయావర్ణాదులకు ఆయా కర్మము లుచితములని చూపుటకై తన
యప్రాకృతదివ్యవిగ్రహమునే ఆ యాజాతీయరూపముగా పరిణమింపఁజేసి
ఆయా వర్ణాదుల కుచితకార్యముల నాచరించుచున్నాఁడు. పురుషులు చూచి
అతనిని ఆయాజాతివానిగా నెంచి యతఁడనుష్ఠించినవానిని తాముు అను
వర్తించి యుజ్జీవింతురు. కావుననే 'అపుట్టినకులమునకుఁ దగినకర్మము' అనఁ
బడినది.

గూడ శిష్టజనాగ్రణియగు పాండురాజునకు పుత్రుఁడును ధర్మరాజునకుఁ దమ్ముఁడు నగునర్జునుఁడై విశిష్టుఁడవై జ్ఞాననిష్ఠను బూనితివేనిపూర్ణ జ్ఞానము లేనిముముక్షువులగుశిష్టజనులు నీయాచారము ననుసరించువారై తమకు అధికరింపఁదగిన దిది యని తెలియమిచే కర్మనిష్ఠ నాచరింపక నశింతురు. కావున విశిష్టుఁడగువిద్వాంసుఁడును లోకరక్షకొఱకు కర్మమే చేయఁదగినదని భావము.)

శ్లో॥ *సక్తాః కర్మణ్యవిద్వాంసో యథా కుర్వన్తి భారత।
కుర్యా ద్విద్వాం స్తథాఽసక్త శ్చికీర్షు ర్లోకసఙ్గ్రహమ్॥

టీ. హేభారత = అర్జునా, అవిద్వాంసః=ఆత్మజ్ఞానము లేనివారు-జ్ఞానయోగాధి కారులు, కర్మణి = కర్మమునందె, సక్తాః= ఆసక్తులైనవారు-కర్మయోగాధికారులు, యథా=ఎట్లు, కుర్వన్తి= కర్మములం జేయుదురో, తథా=అట్లు(అనఁగా వారు కర్మయోగమున నుష్ఠించునట్లుగా నని యర్థము),విద్వాన్ =ఆత్మజ్ఞానము గలవాఁడు, అసక్తః =కర్మమునందు సంబంధములేనివాఁడై , లోకసఙ్గ్రహం=లోకరక్షను- (లోకసంగ్రహమనఁగా - లోకమును,

---

*'అవిద్వాంసః' 'కర్మణిసక్తాః' అను రెండుపదములను బట్టి 'తెలిసినవారు కానందున సాంసారికకర్మములం దాసక్తులైనవారు' అని సాంసారికకర్మపరులను గ్రహింపరాదు. అట్లు గ్రహించినచో 'కుర్యాద్విద్వాం స్తథాసక్తః' అనుటకు 'విద్వాంసుఁ డైనవాఁడును వారివలె కర్మయోగమునుగూడ విడిచి సాంసారికకర్మములనే చేయువలయు'నని యర్థమగును.కనుక అవిద్వాంసుఁడనఁగా ఆత్మ విషయమును బూర్ణముగాఁ దెలియనివాఁడు. అనఁగా జ్ఞానయోగమం దధికారిగానివాఁడు. 'కర్మణిసక్తాః' అనుట కర్మయోగమం దధికారముగలవారు అని దెలియునది.ఇట్లే మీఁద'అజ్ఞానాంకర్మసఙ్గినామ్'అనుటకును'ఆత్మనిగ...పూరజ్ఞానములేని కర్మయోగాధికారులు' అని అర్థము దెలియునది.

వం) ఒక్కటిగాఁజేసి, (గ్రహం) స్వీకరించుట .. తన యనుష్ఠాన మందు వారినందఱిని సమానాభిప్రాయులనుగావించి నయూథ్యు లనుగా జేయుట.) చికీర్షుః=చేయఁగోరుచున్నవాఁడై, కుర్యాత్ = కర్మములం జేయవలెను.

తా. అర్జునా, ఆత్మవిషయమైన సంపూర్ణజ్ఞానము లేక కర్మమునం దే విడువరాని సంబంధముకలిగి యుండువారు (అనఁగా ఆత్మవిషయమై పూర్ణజ్ఞానము లేమిచే ఆత్మాభ్యాసరూపమైన జ్ఞానయోగమం దధికారము లేనివారై కర్మయోగమునందు మాత్ర మధికారము గలవారు) ఆత్మదర్శనముకొఱకు కర్మయోగము నేచేయునట్టుగా, విశిష్టుఁడని పేర్కొనఁబడినవాడు ఆత్మవిషయమును చక్కఁగా నెఱింగియుండుటంబట్టి తాను కర్మమునం దాసక్తిలేక జ్ఞానయోగాధికారమునకుఁ దగినవాఁడై యుండినను, లోకరక్షకొఱకు (అనఁగా తనయాచారమును జూచి శిష్టజనులు ధర్మమిది యని నిశ్చయించుకొనుటకొఱకు) కర్మయోగము నే చేయవలయును. (అవిద్వాంసుఁడు సంగముకలిగి యు విద్వాంసుఁడు సంగము లేకయు కర్మమును జేయఁదగునని భావము.)

శ్లో॥ న బుద్ధిభేదం జనయే దజ్ఞానాం కర్మసఙ్గినాం ।
జోషయే త్సర్వకర్మాణి విద్వాన్ యుక్తస్సమాచరన్॥

టీ. విద్వాన్=ఆత్మజ్ఞానము గలవాఁడు, అజ్ఞానాం=ఆత్మవిషయమై పూర్ణజ్ఞానము లేనివారికి-జ్ఞానయోగము నవలంబింపశక్తి లేనిముముక్షువులకనుట,కనుక నే, కర్మసఙ్గినాం=(అనాదికర్మవాసనచేకర్మమునం దే నియతులగుటంబట్టి)కర్మయోగాధికారులగువారికి,బుద్ధిభేదం=కర్మమునందాసక్తిగలబుద్ధికిమాఱుపాటును, న జన

యేత్ =పుట్టింపఁగూడదు,యుక్తః = (జ్ఞానయోగాపేక్షలేక కర్మయోగమే ఆత్మదర్శనమునకు సాధనమగునను బుద్ధితో) కూడినవాఁడై, సమాచరన్ =కర్మమునే యాచరించుచున్నవాఁడై,సర్వకర్మాణి = సమస్తకర్మములనుగూర్చి,జోషయేత్ =(కర్మసంగులైన పురుషులకు) ప్రీతిని గలిగింపవలయును.

తా. ఆత్మజ్ఞాన మంతగాలేమిచే జ్ఞానయోగము నవలంబింప శక్తిలేనివారు మోక్షమును బొందఁగోరి*అనాదికర్మవాసనవలన కర్మమే తమకు నియతమైయుండుటచే కర్మయోగమునకే యధికారులై యుందురు. ఆత్మజ్ఞానముగలవాఁడు జ్ఞానయోగము నవలంబించెనేని వానిని జూచి అజ్ఞులగునట్టివారికి ఆత్మావలోకనమునకు కర్మయోగముకంటె మఱియొకసాధనము కలదనెడి బుద్ధిభేదము జనించును. కాఁబట్టి ఆ శిష్టుఁడు జ్ఞానయోగాధికారియైనను తనవలన వారికట్టిబుద్ధిభేదము కలుగకుండుటకై జ్ఞానయోగాపేక్షలేక కర్మయోగమే ఆత్మదర్శనమునకు సాధనమగునెడి బుద్ధితోఁగూడినవాఁడై,కర్మమునే చేయుచు వారికిని ఆకర్మములందెల్ల ప్రీతిఁ బుట్టింపవలయును.

అవ. కర్మయోగమును విద్వాంసుఁ డనుష్ఠించువిధమునకును అవిద్వాంసుఁ డనుష్ఠించువిధమునకును గలభేదమును తెలుపుచు కర్మయోగమునకుఁ గావలసినదైనఆత్మయొక్క అకర్తృత్వానుసంధానప్రకారము నుపదేశించుచున్నాఁడు.

---

* కర్మవాసన యనఁగా ఉత్తరోత్తరపుణ్యపాపారంభకమైన పూర్వపూర్వపుణ్యపాపాంశవిశేషము. లేక పూర్వపూర్వ శరీరప్రేరణానుభవ విశేషజనితమై ఉత్తరోత్తరశరీరప్రేరణసమర్థ మగుస్మృతికి హేతువైయుండు సంస్కార విశేషము.

శ్లో॥ ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః ।
అహఙ్కారవిమూఢాత్మా కర్తాఽహ మితి మన్యతే॥ 27

టీ. ప్రకృతేః=ప్రకృతియొక్క,గుణైః=సత్త్వరజస్తమోగుణములచేత, సర్వశః=అనేకవిధములుగా-తమతమ కనురూపమగు నయ్యైవిధములుగా, క్రియమాణాని=చేయఁబడుచున్న, కర్మాణి (ప్రతి)=కర్మములనుగూర్చి, అహఙ్కారవిమూఢాత్మా=అహంకారముచేత తెలియని ఆత్మస్వరూపముగలవాఁడు, అహం = నేను, కర్తా=కర్తను, ఇతి=అని, మన్యతే=తలఁచుచున్నాఁడు.

తా. ప్రకృతిసంబంధము లగుసత్త్వరజస్తమోగుణములచేతమతమకనురూపముగా నయ్యైవిధముల నాచరింపఁబడు కర్మములవిషయమున, దేహాత్మాభిమానముచేత ఆత్మస్వరూపము నెఱుఁగనివాఁడు తానే కర్తయని తలఁచును.(అహంకారమనఁగా అనహమర్థమైన ప్రకృతియందు అహమభిమానము-తాను గానట్టి దేహమే తా నని తప్పుగాగ్రహించుట - అనఁగా దేహాత్మాభిమానము.)

శ్లో॥ తత్త్వవిత్తు మహాబాహో గుణకర్మవిభాగయోః ।
గుణా గుణేషు వర్తన్త ఇతి మత్వా న సజ్జతే॥ 28

టీ. హేమహాబాహో = అర్జునా, గుణకర్మవిభాగయోః= సత్త్వాదిగుణముల విభాగమందును వానిచేఁ జేయఁబడుకర్మముల విభాగమందును, తత్త్వవిత్తు=తత్త్వము నెఱిఁగినవాఁడో, గుణాః=సత్త్వాదిగుణములు, గుణేషు = తమతమకార్యములయందు, వర్తన్తే=ప్రవర్తించుచున్నవి, ఇతి = అని, మత్వా=తలఁచి, న సజ్జతే=సంగము కలిగియుండఁడు.

తా. సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్కయు వానిచేఁ జేయఁ

బడు కర్మములయొక్కయు విభాగములస్వరూపము నెఱింగినవాఁడు, సత్త్వాదిగుణములు తమతమ కార్యములయందుఁ బ్రవర్తించుచున్నవి యని యెంచి గుణకర్మములందు కర్త తానని తలంపఁడు.

శ్లో॥ ప్రకృతే ర్గుణసమ్మూఢా స్సజ్జన్తే గుణకర్మసు ।
తా నకృత్స్నవిదో మన్దాన్ కృత్స్నవి న్నవిచాలయేత్ ॥

టీ. ప్రకృతేః=ప్రకృతియొక్క, గుణసమ్మూఢాః=గుణములచే మోహముఁ జెందినవారు, గుణకర్మసు=సత్త్వాదిగుణములయొక్క కర్మములయందు-క్రియలందనుట, సజ్జన్తే=ఆసక్తులగుచున్నారు, అకృత్స్నవిదః=సంపూర్ణజ్ఞానము లేని, తాన్=అట్టి, మందాన్ = మందబుద్ధులను, కృత్స్నవిత్ = పూర్ణజ్ఞానముగలవాఁడు, న విచాలయేత్=బుద్ధిచలింపఁజేయఁగూడదు.

తా. సంపూర్ణజ్ఞానము లేనివారు ఆత్మదర్శనమునకై పూనియు ప్రకృతిగుణములవలన ఆత్మస్వరూపమును కలరీతిని నెఱుఁగనివారై కర్మములందే ఆసక్తులగుచున్నారు. (కాని ప్రకృతికంటె విలక్షణమైయుండెడి ఆత్మస్వరూపమునందు ఆసక్తులు కారు.) కావున వారు జ్ఞానయోగమునకు తగక కర్మయోగమునందే అధికారముగలవారై యుందురు. ఇట్టి మందబుద్ధులయిన ఆ యసంపూర్ణజ్ఞానులను, సంపూర్ణజ్ఞానముగలవాఁడు తాను జ్ఞానయోగ మవలంబించుటచేత బుద్ధిచాంచల్యము నొందింపఁదగదు వారు మందులుగాన తమంతట తమయాచారమును నిర్ణయించుకొను పాటవము లేక శ్రేష్ఠజనులయాచారములనే యనవర్తింతురు కాన కర్మయోగమును విడిచినతన్నుఁ జూచి కర్మయోగమునుండి బుద్ధిచలించినవా రగుదురు. కావున శ్రేష్ఠుఁడగువాఁడు జ్ఞానయోగాధికారియయ్యును తానుగూడ కర్మయోగమ

ంందే నిలిచి, ఆత్మస్వరూపజ్ఞానముచే అకర్తృత్వమును అను
సంధించుచు, వేఱొకసాహాయ్య మపేక్షింపక కర్మయోగమే
ఆత్మదర్శనమునకు సాధన మగునని తెలుపుచు, దానియందు
వారికి ప్రీతిఁబుట్టింపవలయునని యర్థము.(జ్ఞానయోగాధికారి కర్మ
యోగము నవలంబించుట నికృష్టాధికారమును పరిగ్రహించుట
యని శంకింపరాదు)జ్ఞానయోగాధికారికిఁగూడ జ్ఞానయోగమున
కంటె ఈకర్మయోగమే మేలైనదని పూర్వమేచెప్పఁబడినది. కాఁ
బట్టి విశిష్టుఁడైనవాఁడు, లోకసంగ్రహముకొఱకు దీనినే చేయ
వలయును.(ప్రకృతిబంధవిముక్తమైనశుద్ధాత్మయొక్క స్వభావము
ను ఇట్టిదని తెలిసికొని,దానింజేసి, గుణములే కార్యములను జేయు
నదని తెలియుటవలన వానియందే కర్తృత్వము నారోపించి కర్మ
ము ననుష్ఠింపవలసినప్రకారము చెప్పఁబడినది. గుణములందు
కర్తృత్వానుసంధాన మనఁగా-'ఆత్మకు *ఈకర్తృత్వము స్వరూ
పప్రయుక్తముగాదు; మఱి గుణసంపర్కమువలనగలిగినది' అని
యుక్తాయుక్తవివేకముచే గుణకృతమైనదిగా అనుసంధించుట.

అవ. ఆత్మలకు కర్తృత్వము గుణముచేనైనదిగదా' అయి
నను ఆత్మలు భగవంతునికి శరీరమై యతనిచే నియమింపఁబడు

'ఈ కర్తృత్వము' అనఁగా పుణ్యపాపాదికర్తృత్వమని యర్థము. పురుషు
నికి ముక్తావస్థయందును స్వాభావికమైన కర్తృత్వము గలదు.అయితే అది గుణ
సంపర్కముచేఁ గలిగినకర్తృత్వముగాదు. ఇదియో గుణసంపర్కమూలమైన
పుణ్యపాపాదులవలనఁ గలిగినకర్తృత్వమని తెలియునది.మీఁదిశ్లోకమున కర్తృ
త్వము భగవంతునియం దారోపించుటను జెప్పఁగా నిట గుణములం దారోపిం
చుటను జెప్పనేల యన్నచో గుణములం దారోపించువంతమాత్రముచేతను దేహా
త్మవివేకాదులు సిద్ధించుటకొఱకని తెలియునది.

నవియైయుండుట వానిస్వరూపము. కావున అవి గుణములకంటె భగవంతునికే ముఖ్యముగా పరతంత్రములై యున్నవి. వానియిట్టి స్వరూపము నిరూపించుటవలన వానికి గుణములచేకలిగిన కర్తృత్వము సైతము*పురుషోత్తముఁడును సర్వాత్మభూతుఁడు నగుభగవంతునియందే ఆరోపించి కర్మములు చేయఁదగినవని తెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్యాధ్యాత్మచేతసా।
నిరాశీర్నిర్మమో భూత్వా యుధ్యస్వ విగతజ్వరః॥ 30

టీ. సర్వాణి=సమస్తములగు, కర్మాణి=కర్మములను, మయి=నాయందు, అధ్యాత్మచేతసా=ఆత్మయందు నెలకొన్న మనస్సుచేత-అనఁగా ఆత్మస్వరూపవిషయమై శ్రుతిశతమువలన సిద్ధించిన జ్ఞానముచేత - అనఁగా శ్రుత్యాదులవలన ఆత్మమచ్ఛరీరమై నాచేతనే ప్రవృత్తిగలదిగాన నవి తమంతటనేకర్మములకుఁ గర్తలుగాఁజాలవని యెఱిఁగి, సన్న్యస్య=సమర్పించి, నిరాశీః=వానిఫలములం దాశ లేనివాఁడవును, కావున నే, నిర్మమః = పరమపురుషుఁడు తన యాత్మనుగొని తనకర్మముల తానేచేయుచున్నాఁడు కాని నాది యేమియుఁగాదు అని మమకారము లేనివాఁడవును, భూత్వా=అయి, విగతజ్వరః = అనాదికాల ప్రవృత్తపాపములం

*భగవంతుఁడనుటచే తన నియంతృత్వము ఉపాస్యత్వము ఫలప్రదత్వము మొదలైనవాని కుపయుక్తమైన కల్యాణగుణగణము గలవాఁడనియు హేయప్రత్యనీకుఁడనియును; పురుషోత్తముఁ డనుటచే చిదచిత్తులను నియమించుటకై వానిలోనఁ బ్రవేశించుట మొదలైనవానివలన హేయస్పర్శ ప్రసక్తియే లేని విలక్షణుఁడనియు; సర్వాత్మ భూతుఁడనుటచే త్రిగుణాత్మకమైన యచిద్ద్రవ్యమునకుఁగూడ తానే నియంతయనియుఁ దెలియుచున్నది.

ట్టి నే నేమగుదునోయని లోపల సంతాపము లేనివాఁడగుచు యుధ్యస్వ = యుద్ధముసేయుము.

తా. సర్వేశ్వరుఁడును సర్వభూతముల కంతరాత్మయైన వాఁడు నగునాయందు సర్వకర్మములను అధ్యాత్మచేతముతో సన్న్యసించి నిరాశియు నిర్మముఁడును విగతజ్వరుఁడునునై యుద్ధాదులైన విహితకర్మముల నన్నిటిని గావింపుము.

అధ్యాత్మచేత మనఁగా ఆత్మయందలి చేతస్సు; అనఁగా ఆత్మస్వరూపవిషయమై శ్రుతిశతములచే సిద్ధించినజ్ఞానము. ఆశ్రుత్యాదులెవ్వియన 'అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా ... అన్తః ప్రవిష్టం కర్తారమేతం (యజుషి - ఆరణే - 3 - ౧౧ - ౨౧ - ౨౩) 'య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః (బృ-౫-౭-౨౩) ఇత్యాదిశ్రుతులు, ఈయాత్మ పరమపురుషునిచేతనే ప్రవృత్తిగలదై యతనికిశరీరమై యుండుననియు పరమపురుషుఁడే దీనిని ప్రవర్తింపఁజేయువాఁడనియు చెప్పుచున్నవి. 'ప్రశాసితారం సర్వేషామ్' (మను-౧౨-అ-౧౨౨) ఇత్యాదిస్మృతులును జెప్పుచున్నవి. 'సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞాన మపోహనంచ' (గీత-౧౫-౧౫) 'ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా' (గీత-౧౮-౧౬) అని యిందును మీఁదఁ జెప్పఁబడుచున్నది. కాఁబట్టి ఆత్మలు నాకు శరీరమై నే నెట్లు ప్రవర్తింపఁజేయుదునో యట్లు ప్రవర్తించుట స్వరూపముగాఁ గలవి యని

వాని యిట్టి *స్వరూపమును అనుసంధించుచు, దానం జేసి యిట్టి స్వరూపముగలవి తమంతట కర్తలు కాఁజాలవు గనుక కర్మములన్నియు నాచేతనే చేయఁబడుచున్నవని తలఁచి, వానినెల్ల పరమపురుషుఁడ నగు నాయందు సన్న్యసించి, అవి కేవలము నన్నారాధించుటలుగా నెంచి, వానిఫలములందు ఆశవదలి, కావుననే కర్మములందు మమకారము విడిచినవాఁడవై, జ్వరముమాని,

*'మయి సర్వాణికర్మాణి సన్న్యస్య అధ్యాత్మచేతసా' అని అధ్యాత్మచేతస్సతో,(అనఁగా ఆత్మవిషయమైన జ్ఞానముతో), భగవంతునియందు సర్వకర్మముల కర్తృత్వము సన్న్యసించుట చెప్పఁబడినదిగదా. ఆత్మవిషయజ్ఞానముచే కర్తృత్వము సన్న్యసించుట యెట్లు సిద్ధించు నన్నచో శరీరమునకు ఆత్మ శరీరియై తాను నడపునట్లే శరీరము ప్రవర్తించునుగాని, అదితనంతట నెంతమాత్రమును బ్రవర్తింపఁజాలదు. అట్లే, ఆత్మకు శరీరియగు భగవంతుఁడు తనశరీరమైన ఆత్మను నడపునట్లు అది ప్రవర్తించునేకాని తనంతటఁ గొంచెమేనియుఁ బ్రవర్తింపఁజాలదు. ఇట్లు భగవంతునికి శరీరమై, కావున భగవంతునిచేతనే ప్రవృత్తిగలిగియుండుట ఆత్మకు స్వరూపమగును. ఆత్మకుఁ గలయిట్టిస్వరూపమును దెలిసినయెడల దానికిఁ గలప్రవృత్తియంతయు తనంతటఁ గలిగినదిగాదనియు తచ్ఛరీరి యైనభగవంతునిచేతనే కలుగునదనియుఁ దెలియవచ్చును. అనఁగా నది చేయుకార్యములకెల్ల భగవంతుఁడే కర్తయని తేటపడును. కాన ఆత్మస్వరూపవిషయమైన జ్ఞానము, ఆత్మచేయు కర్మములన్నింటి కర్తృత్వమును భగవంతునియందే సన్న్యసించునట్లు చేయునని గ్రాహ్యము. మఱి యీశ్లోకమునఁగల'సన్న్యస్య' 'నిరాశీః' 'నిర్మమః' అను మూడుపదములును కర్తృత్వత్యాగము, ఫలత్యాగము, స్వకీయతాసంగత్యాగము, అను మూటిని వరుసగా గుఱించినవనియుం, వానిలో పూర్వపూర్వమైనది ఉత్తరోత్తరమైనదానికి హేతువనియుఁ దెలియునది. స్వకీయతాసంగత్యాగమనఁగా ఒకవస్తువును తనదిగా తలఁచి యందు కలిగియుండుసంగమును త్యజించుటయనియర్థము

ద్ధాదికమును జేయుము. అనఁగా *'పరమపురుషుఁ డగు ర్వేశ్వరుఁడు సర్వస్వామిగనుక తనకు శేషమైయుండుటచే తన యగు ఆత్మనుకర్తగాఁగొని, తనయాత్మవి యగుటచే తనవియే నగుహవిస్సు మొదలైనయుపకరణములచేత, తన్నారాధించు ప్రయోజనమునకే, తానే, తనకర్మములను చేయించుచున్నాఁడు. నాదేమియులేదు' అనియనుసంధించి యిట్లు కర్మములందు మమత మానినవాఁడవై 'ప్రాచీనములై అనాదికాలప్రవృత్తము లైన అనంతపాపసంచయములచేత నే నెట్లగుదునో' యనియెడి లోపలి పరితాపమును వీడి, పరమపురుషుఁడే కర్మములచేత నారాధితుఁడై బంధమునుండి విడిచి పుచ్చునని సుఖముగా కర్మయోగము నే చేయుమనియర్థము. ఈశ్వరునియొక్క సర్వేశ్వరత్వమును సర్వశేషిత్వమును 'తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం

* ఈశ్వరునియందు జీవునికర్తృత్వము సన్న్యసింపఁబడినయెడల జీవుఁడగు నర్జునునిఁజూచి 'యుధ్యస్వ' అని కర్తగా నిర్దేశించుటయెట్లు? వీఁడు 'నిరాశీః' అన్నట్లు ఆశలేనివాఁడైనచో, కర్మము పరమపురుషారాధనమైనను గూడ, అందు ఆశలేక యెట్లుప్రవర్తించును? మఱియు వీఁడు 'నిర్మమః' అన్నట్లు నాది కాదు, అనిమమత లేనివాఁడగునేని, 'ఈకర్మము నాది' యని మమతతో కర్మమును జేయుట యెట్లు? తనవ్యాపారమునే తాను అనుసంధింపనియెడ త్యాగము సేయువ్యాపారమును సైతము తలంపడు? ఇట్లు త్యాగమే తలఁపకుండఁగా 'విగతజ్వరః' అని జ్వరమును త్యజించుట యెట్లు? అని శంకరాఁగా 'పరమపురుషుఁడు ... కర్మయోగము నే చేయుమని యర్థము' అను వాక్యముచే పరిహారము చెప్పఁబడినది. అనఁగా, పరమపురుషుఁడు చేయించుకర్తయై జీవునిని చేయుకర్తగాఁగొనుటవలన 'యుధ్యస్వ' అనుట యొప్పుచున్నది. 'నిరాశీః' అనఁగా కర్మముయొక్క ఫలమునందుమాత్రమే ఆశలేనివాఁడగుమగాని కర్మముయొక్క స్వరూపమునందుఁగాదు. కర్మముయొక్క స్వరూపమునందుఁగాని

తం దైవతానాం పరమంచ దైవతం(శ్వే. ఉ-౬-అ-౭ వా). పతిం విశ్వస్య (తై. నా. ౧౧-౩-౨౦౮) 'పతింపతీనామ్' (శ్వే. ఉ. ౬-అ-౭-వా) ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధముగదా. ఈశ్వరత్వ మనఁగా నియంతృత్వము. శేషిత్వ మనఁగా పతిత్వము.

అవ. ఇదియే సాక్షాదుపనిషత్సారభూతమైన యర్థమని చెప్పుచున్నాఁడు.

యాశయుండ నేల?యన్నచో,అదిభగవదారాధనరూపమైకావున,దానిచే భగవంతు నారాధించుప్రయోజనము సిద్ధించును. భగవదారాధనమందుఁగాని యాశయేల?యన్నచో,భగవంతుఁడు శేషి; జీవుఁడు శేషభూతుఁడు. శేషభూతునికి, శేషికతిశయము గూర్చుటయే ప్రయోజనము. ఇదియే వేదార్థసంగ్రహమున 'పరగతాతిశయాధానేచ్ఛయా ఉపాదేయత్వమేవ యస్యస్వరూపం సశేషః; పరశ్శేషీ' 'భగవంతునికతిశయముఁ గూర్చుకోరికచేతనే ఉపాదేయమైయుండుట యెవనిస్వరూపమో వాఁడు శేషభూతుఁడు. పరుఁడు శేషి'అనియున్నది. కాఁబట్టి శేషభూతుఁడగుజీవునకు శేషికారాధనరూపమైన కర్మముయొక్క స్వరూపమునందు ఆశలేకుండినచో స్వస్వరూపమునకే భంగమగునుగాన వానికి కర్మస్వరూపమందు దాశ యావశ్యకము. నిర్మముఁ డనఁగా'ఈశ్వరుఁడు తనకర్మములను తానే చేయించుకొనుచున్నాఁడు' అనికర్మములందు 'నాది కాదు' అను నిర్మమతను అనుసంధించువాఁ డనియర్థము. ఇట, నిర్మమత యనఁగా 'కర్మమునాది గాదు'అనియనుసంధించుటే కాని 'కర్మమునాదిగాదు'అని చేయక యూరకుండుటగాదు. భగవంతుఁడు సర్వేశ్వరుఁడుగాన తానిష్టపడిన దెల్ల తానే చేసికొనుటకు శక్తుఁడయ్యును, తనకు శేషభూతులైన జీవులకు శాస్త్రవశ్యత్వము తత్ఫలభోగము నొందలైనవి సిద్ధించుకొఱకు వారిని కర్తలుగాఁ గావించుచున్నాఁడని భావము. ఇట్లు 'యుధ్యస్వ'యనుటయు 'నిరాశీః నిర్మమః' అనుటయు నొప్పునని తెలియునది.

శ్లో॥ *యే మే మత మిదం నిత్య మనుతిష్ఠన్తి మానవాః।
శ్రద్ధావన్తోఽనసూయన్తో ముచ్యన్తే తేఽపి కర్మభిః॥ 31

టీ. యేమానవాః=ఏమనుష్యులు, మే=నాయొక్క, ఇదం మతం=ఈయభిప్రాయమును, నిత్యం=ఎల్లప్పుడు, అనుతిష్ఠన్తి=ఆచరించుచున్నారో, శ్రద్ధావన్తః= (ఆచరింపకపోయినను) శ్రద్ధాళువులగుదురో, అనసూయన్తః = (శ్రద్ధలేకపోయినను ఈశాస్త్రార్థమునందు) అసూయలేకయుందురో, తే అపి=వారుగూడ, కర్మభిః=కర్మములచేత, ముచ్యన్తే=విడువఁబడుచున్నారు.

తా. శాస్త్రాధికారులైన యేమానవులు నాచేచెప్పఁబడిన యీమతమునే శాస్త్రార్థమని నిశ్చయించి యట్లే ఆచరించుచున్నారో, ఎవరు ఆచరింపకపోయినను ఈశాస్త్రార్థమునందు శ్రద్ధాళువులై యుందురో,ఎవరు శ్రద్ధలేకపోయినను 'శాస్త్రార్థమిట్లుం

*ఇట 'యే...నిత్య మనుతిష్ఠన్తి' 'శ్రద్ధావన్తః' 'అనసూయన్తః' అను మూఁడును ఏకవాక్యగతములగుటచే మూఁటిచేతను ఒక తెగవారే చెప్పఁబడఁగూడదా యని శంకరాఁగా 'తేఽపి' అనుచోఁగల అపిశబ్దము 'నిత్యమనుతిష్ఠన్తి' అను నిత్యానుష్ఠాతలను వేఱుగను, శ్రద్ధావన్తులు అనసూయువులు అనునిరుతెగలను వేఱుగను,జేయుచున్నది గాన యందఱు నొక తెగ గారనిభావము.ఎట్లనఁగా 'తేఽపి' 'వారుగూడ' అనుటచే అపిశబ్దమువలన సముచ్చయముగాని అపకర్షముగాని తెలియుచున్నది. అనఁగా 'నిత్యానుష్ఠాతలేకాక యితరులైనయధికారులు గూడ' అని నిత్యానుష్ఠాతలతో ఇతరాధికారులను సముచ్చయము చేయవచ్చును. లేక, 'పూర్వోక్తులైన జ్ఞానయోగులేకాక నిత్యానుష్ఠాతలుగూడ' నని జ్ఞానయోగులకంటె నిత్యానుష్ఠాతలగుకర్మయోగులకు అపకర్షము(తక్కువపాటును) సూచింపవచ్చును. మొదటి పక్షమునఁ జెప్పబడిన యితరాధికారులు, ఇదికర్మయోగప్రకరణముగాన, జ్ఞానయోగులు గారు. రెండవపక్షమున కర్మయోగులకుఁ దక్కువపాటు చెప్పుట మిక్కిలి యనుచితము. మఱియు నిత్యానుష్ఠాతలు అశ్ర

డనేరదు' అని మహాగుణమైన యీశాస్త్రార్థమునందు అసూయచేత తప్పులుచెప్పకుందురో, వారందఱుఁగూడ బంధహేతువులై అనాదికాలప్రవృత్తము లగుసమస్తకర్మములనుండి విముక్తులగుదురు. ('తేఽపి కర్మభిః' అని యిట అపిశబ్దముచే వీరిని వేఱుచేయుటయైనది. ఈశాస్త్రార్థమునందు శ్రద్ధగలిగియు అసూయలేకయు నుండువారు ఇప్పుడు దీని ననుష్ఠింపకపోయినను శ్రద్ధకలిమిచేతను అసూయలేమిచేతను పాపములు క్షీణించి త్వరలో నీశాస్త్రార్థమునే యనుష్ఠించి బంధవిముక్తిఁ బొందుదురనిభావము.)

అవ. భగవంతుని కభిమతమైన యీయుపనిషదర్థము ననుష్ఠింపనివారికిని దీనియెడల శ్రద్ధలేనివారికిని అసూయపడువారికిని కలుగుదోషమును జెప్పుచున్నాఁడు.

ద్ధాళువులుగను అసూయువులుగను నుండరు; శ్రద్ధావంతులుగను అనసూయువులుగనే యుందురు. కానవారికి 'శ్రద్ధావన్తః' 'అనసూయన్తః' అనివిశేషణములు పెట్టుట వ్యర్థము. కనుక నీవిశేషణములు వేఱుతెగవారికే తప్పక యన్వయింపవలయును. కాన 'అపి' శబ్దము, సముచ్చయము చేయుప్రథమపక్షమున మూఁడుతెగలవారినిని సముచ్చయముచేయువలయును; అపకర్షపరమైన రెండవపక్షమున మొదటితెగవారికన్నను తక్కువ వారినేని సూచింపవలయును. కనుక నిత్యానుష్ఠాతలు వేఱు అనియు తక్కినయిరుదెగలవారును వేఱనియు గ్రాహ్యము. అయితే అనుష్ఠాతలకును, అనుష్ఠానములేక కేవలము శ్రద్ధయు అనసూయయుమాత్రముగలవారికిని సమానఫలము చెప్పినయెడల, అనుష్ఠానమువిధించుశాస్త్రము వ్యర్థమగునే యనిశంకరాఁగా 'ఇప్పుడు దీనిని అనుష్ఠింపకపోయినను...'ఇత్యాదిపరిహారము చెప్పఁబడినది. శ్రద్ధయు అనసూయయు 'ధర్మశ్శ్రుతో వా దృష్టో వా స్మృతో వా కథితోఽపి వా। అనుమోదితో వా రాజేన్ద్ర పునాతి పురుషం సదా' అని భారతమున పాపముఁ బోఁగొట్టునట్లు చెప్పఁబడియున్నది.

శ్లో॥ యే త్వేత దభ్యసూయన్తో నానుతిష్ఠన్తి మే మతమ్।
*సర్వజ్ఞానవిమూఢాం స్తాన్ విద్ధి నష్టా నచేతసః॥ 32

టీ. యేతు= ఎవ్వరైతే, మే=నాయొక్క, ఏతత్ మతం=ఈ యభిప్రాయమును, అభ్యసూయన్తః= ద్వేషించువారలై, నానుతిష్ఠన్తి=ఆచరింపరో, తాన్=వారిని, సర్వజ్ఞానవిమూఢాన్=అన్ని జ్ఞానములయందు మిక్కిలిమూఢులనుగాను, నష్టాన్=చెడినవారినిగాను, అచేతసః=చేతస్సులేనివారినిగాను-చేతస్సు కార్యమైన వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానము లేనివారినిగాను - అనఁగా విపరీతజ్ఞానముకలవారినిగాను, విద్ధి= తెలిసికొనుము.

తా. ఎవరు, ఈ సమస్తాత్మలును నాశరీరమై నన్నే యాధారముగాఁ గలవై నాకు శేషమై నాచేతనే నడపఁబడునవై యున్నవి అను నామతమును అనుసంధింపక సమస్తకర్మముల నాచరింతురో, ఎవరికి దానియందు శ్రద్ధలేదో, ఎవరు దానియెడల నసూయపడుచుందురో వారు వస్తుయాథాత్మ్యనిశ్చయములేక చెడి విపరీతజ్ఞానులై అన్నిట విశేషించి మూఢులైనవారని యెఱుఁగుము.

అవ. ఇట్లు ప్రకృతిసంసర్గముగల జీవునకు కర్తృత్వము గుణోద్రేకమువలనఁ గలుగుచున్నదనియు ఆకర్తృత్వము పరమపురుషాధీనమైనదనియు అనుసంధానముచేయుచు, కర్మయోగమునకుఁ దగినవాఁడుగాని, జ్ఞానయోగమునకుఁ దగినవాఁడుగాని, కర్మ

---

*'సర్వజ్ఞానవిమూఢాః' అనఁగా సమస్తములైన జ్ఞానములందును విశేషించి మూఢులైనవారనుట. ఆత్మస్వరూపముయొక్క కలరూపు దెలియనివారనుట చే 'నేను' 'నాది' ఇత్యాదులైన యెఱుకలన్నిటియందును ఎఱుఁగఁదగిన యాథార్థ్యవస్తువులయొక్క స్వరూపములను (కలరూపులను) దెలియని వారనుట.

యోగము సుకరమై అప్రమాదమై ఆత్మజ్ఞానము లోపలఁగలదై నిరపేక్షసాధనమై యుండుటచేతను, జ్ఞానయోగము దుష్కరమై సప్రమాదమైయుండుటచేతను, శరీరధారణాదులకును కర్మమే యపేక్షితమగుటచేతను, కర్మయోగమునే చేయవలయుననియు, విశిష్టుఁడైనవాఁడో విశేషించి దానినే లోకసంగ్రహముకొఱకు చేయవలయుననియు ఇంతవఱకుఁ జెప్పఁబడినది. ఇఁక నీయధ్యాయము మిగతభాగమున జ్ఞానయోగము అశక్యమగుటచే ప్రమాదముతోఁ గూడినదని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ *సదృశం చేష్టతే స్వస్యాః ప్రకృతే ర్జ్ఞానవానపి ।
ప్రకృతిం యాన్తి భూతాని నిగ్రహః కిం కరిష్యతి॥ 33

టీ. జ్ఞానవానపి = జ్ఞానవంతుఁడైనను - ఆత్మస్వరూపవిషయమగు శాస్త్రజన్య జ్ఞానముగలవాఁడైననునుట, స్వస్యాః=తనదగు, ప్రకృతేః=ప్రకృతికి - ప్రాచీనవాసనకు అనుట, సదృశం=అనుగుణ

---

*'సదృశంచేష్టతే స్వస్యాః ప్రకృతేర్జ్ఞానవానపి' 'జ్ఞానవంతుఁడుగూడఁ దన ప్రకృతికిఁ దగునట్లుగా చేష్టలు చేయుచున్నాఁడు' అనుచో అపిశబ్దముచే ప్రకృతి కనుకూలమైన ప్రవృత్తి లేనిజ్ఞానవంతుఁడుగూడ ప్రకృతి ననుసరించి చేష్టలుచేయుచున్నాఁడని సిద్ధించుచున్నది. కనుక 'జ్ఞానవాన్' అనుచో జ్ఞానము, ప్రకృతికి అనుకూలమైన ప్రవృత్తికి విరోధియైనజ్ఞానముగా నుండవలయును. లౌకిక జ్ఞానము అట్టిప్రవృత్తికి విరోధి కాదుగావున నది యిచటిజ్ఞానముగా నేరదు. ఆత్మసాక్షాత్కారపర్యంతమైనజ్ఞానమున ప్రకృతి ననువర్తించుప్రసక్తియే కలుగదుగావున నదియు నీజ్ఞానముగా నేరదు. కాన యేజ్ఞానము నవలంబించి పురుషుఁడుజ్ఞానయోగమునఁ బ్రవర్తించుట కుత్సహించునో యట్టిజ్ఞానమే యిట వివక్షితము. ఇది ఆత్మస్వరూపవిషయముగా శాస్త్రజన్యమైన జ్ఞానమే యగును. కాన 'జ్ఞానవానపి' అనుటకు నిట'ప్రకృతి...ప్రతిపాదించుననని జ్ఞానముగలవాఁడుగూ

ముగా, చేష్టతే = వ్యాపారములు చేయుచున్నాఁడు, భూతా
ి=ప్రాణులు, ప్రకృతిం=అనాది కాలప్రవృత్తమగువాసనను, యా
న్తి=అనుసరించుచున్నవి, నిగ్రహః=శాస్త్రకృతనియమనము, కిం
కరిష్యతి = ఏమిచేయఁగలదు.

తా. ' ప్రకృతిబాధరహిత మైనయాత్మస్వరూపమిట్టిది, దానినే సర్వవిధముల ననుసంధింపవలయును' అని శాస్త్రములు ప్రతిపాదించుట నెఱింగినవాఁడుగూడ తనప్రాచీనవాసన కనుగుణముగా ప్రాకృతవిషయములయందే ప్రవర్తించుచున్నాఁడు. ప్రకృతిసంబంధము గలసమస్తప్రాణులును అనాదికాలప్రవృత్త మగువాసననే యనువర్తించుచున్నవి. అట్టివాసనను వెంటనంటునట్టిప్రాణులను శాస్త్రకృతనియమన మేమి సేయఁగలదు.*(అనఁగా శాస్త్రజన్యజ్ఞానము వారిని అట్టిమార్గమునుండి నిరోధింపఁజాలదు.)

అవ. ప్రకృతిని అనువర్తించుప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇన్ద్రియ స్యేన్ద్రియ స్యార్థే రాగద్వేషౌ వ్యవస్థితౌ।

టీ. ఇన్ద్రియస్య = జ్ఞానేంద్రియములయొక్క, అర్థే = విషయమగు శబ్దాదులయందును, ఇన్ద్రియస్య=కర్మేన్ద్రియములయొక్క,

---

డ'అని చెప్పంబడినదని గాప్యము. మఱియు, చేతనులప్రవృత్తిరూప మైన చేష్టకు అసాధారణకారణము రాగద్వేషములు. ఇవియే అనంతరశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడుచున్నవి. ఈరాగద్వేషములకు మూలము ప్రాచీనవాసనయే. కాన యిట ప్రకృతిశబ్దమునకు ప్రాచీనవాసన యనఁబడినది. ప్రాచీనవాసనచేతనే ప్రవృత్తిరూప మైనచేష్ట కలుగుచున్నదని భావము.

* అనాదికాలప్రవృత్తమైన అచిత్తుతోడి సంసర్గమువలనఁ గలిగినదై, అపరోక్షమై, దేహాత్మభ్రమజనితమై, అత్యంతప్రవృద్ధమైన వాసనను, ఇప్పటిదై, పరోక్షమై, శాస్త్రజన్యమైన జ్ఞానము తటాలున ఖండింపనేరదని భావము.

అర్థే= విషయమగు వచనాదులయందును, రాగద్వేషౌ=(పూర్వ వాసనవలనఁబుట్టినదియు ఆవిషయముల ననుభవింపవలయు ననెడి కోరికరూపమున నుండునదియునగు) రాగమును (ఆయనుభవమునకు ప్రతిబంధకము కలిగినప్పుడు పుట్టు) ద్వేషమును,వ్యవస్థితౌ= వర్జింపరానట్లు ఏర్పడియున్నవి.

తా. శ్రోత్రాదిజ్ఞానేంద్రియములకు తమవిషయములగు శబ్దాదులందును, వాగాది కర్మేంద్రియములకు తమవిషయములగు వచనాదులందును,ప్రాచీనవాసనవలన రాగము త్రోసిపుచ్చరానట్లు నెలకొని యుండును. ఇట రాగము, విషయముల ననుభవింపవలయునని యువ్విళ్లూరుచుండు రూపముననుండును.ఆయనుభవమునకు అడ్డికలిగనేని ద్వేషము త్రోసిపుచ్చరానిదై తప్పక గలిగియుండును. (ఇట్టిరాగద్వేషములు రెండును,జ్ఞానయోగమునకుఁ బూని ఇంద్రియములనెల్ల నడఁచియున్నట్టి వానిని తమవశము చేసికొని తోడనే తమకార్యములందు ప్రవేశింపఁ జేయుచున్నవి. కావున వాఁడు ఆత్మస్వరూపానుభవమునకు విముఖుఁడై చెడిపోవుచున్నాఁడు.)

శ్లో॥ తయోర్న వశ మాగచ్ఛేత్తౌ హ్యస్య పరిపన్థినౌ॥ 34

టీ. తయోః=ఆరాగద్వేషములకు, వశం = అధీనమైయుండుటను, న ఆగచ్ఛేత్ = పొందఁగూడదు, తౌ=ఆరెండును, అస్య=వీనికి, పరిపన్థినౌ=శత్రువులు–జ్ఞానాభ్యాసమును చెఱుపునవనుట.

తా. *జ్ఞానయోగ మారంభించునపుడు రాగద్వేషములకు వశ

*కర్మయోగారంభమునందైతే చిరకాలముగావలవాటుపడియుండు విషయములవంటివిషయములయందే ప్రవృత్తి గలిగియుండును గావున రాగద్వేషములు లాత్కారము చేయఁజాలవు. జ్ఞానయోగారంభము నందో అలవాటులేని వి

మై చెడిపోవకుండవలయును. ఈరెండును వానికి జయింపరాని శత్రువులు కావున వానిజ్ఞానాభ్యాసమును భంగపఱుచును.

శ్లో॥ శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్।
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః॥ 35

టీ. స్వనుష్ఠితాత్ = సు-అనుష్ఠితాత్ = మంచిదై పూర్వము అనుష్ఠింపఁబడినదైన - సగుణమై కొంతకాలము అనుష్ఠింపఁబడి విచ్ఛేదమునొందిన, పరధర్మాత్ = అన్యధర్మమయినజ్ఞానయోగముకంటెను, స్వధర్మః = తనధర్మమైన కర్మయోగము, విగుణః (అపి) = గుణములేనిదైనను-అంగవైకల్యము గలదైనను విచ్ఛేదములేకుండుటవలన, శ్రేయాన్ = మేలయినది, స్వధర్మే = తనధర్మమగు కర్మయోగమునందు, నిధనమపి = మరణమైనను, శ్రేయః = శ్రేష్ఠము, పరధర్మః = అన్యధర్మమగు జ్ఞానయోగము, భయావహః = భయమును గలుగఁజేయునది - సప్రమాదమై ఫలసిద్ధిలేకుండునదనుట.

తా. 'కార్యతే హ్యవశః కర్మ' అనునట్లు ప్రకృతి తనగుణములద్వారాపురుషునిచేత కర్మములను జేయించుచునేయుండును. అట్టిప్రకృతిసంసర్గముగలవానికి కర్మయోగముసుకరమగుటచేవానికది *స్వధర్మమేయగును.అది అంగవైకల్యమేదైనను కలిగి గుణ

యములందు ప్రవృత్తి గనుక నవి బలాత్కారము చూపునసిభావము.

*ఇట స్వధర్మపరధర్మశబ్దములు వర్ణాశ్రమాదులంబట్టి ప్రయుక్తములైనవి గావు. స్వవర్ణాశ్రమధర్మములతప్ప పరవర్ణాశ్రమధర్మములునిషిద్ధములే యైయుండుటచేయిట క్రొత్తగానిషేధింప నక్కఱలేదు. మఱి యిటవానికిప్రసక్తియులేదు. ఇచటప్రసక్తాంశములు కర్మయోగజ్ఞానయోగములు.కనుక స్వధర్మ పరధర్మశబ్దములు స్వశక్యధర్మ పరశక్యధర్మములను (అనఁగా ప్రకృతములైన కర్మయోగ

ములేనిదైనను ప్రమాదముఁగలుగనీయదు. ప్రకృతిసంసర్గముగల వానికి అశక్యమగుటచే జ్ఞానయోగము వానికి పరధర్మమే యగును. అది గుణముగలదైనను కష్టసాధ్యమగుటచేత కొంత

జ్ఞానయోగములను)గుఱించినవే కావలయు. వానిలో కర్మయోగమునకు, 'విగుణ' మనియు జ్ఞానయోగమునకు 'స్వనుష్ఠిత'మనియు విశేషణములుంపఁబడినవి. విగుణమనఁగా అంగవైకల్యముతోఁగూడినది. విగుణమైన కర్మయోగమునకు ప్రతియైనదిగాన జ్ఞానయోగమునకు స్వనుష్ఠిత (సు+అనుష్ఠిత) మను విశేషణమున 'సు' అనుటకు సగుణమైనదని యర్థము సేయఁబడియెను. 'అనుష్ఠిత' మనుటకు 'చక్కఁగాఅనుష్ఠింపఁబడిన'దనియర్థము సేసినచో, అట్లనుష్ఠింపఁబడిన జ్ఞానయోగమునకు ఫలము తప్పక సిద్ధించునుగాన, ఫలయుక్తమైన జ్ఞానయోగమును కర్మయోగముకంటె తక్కువగాఁ జెప్పనొప్పదు. అయినను దానిని తక్కువగానిట చెప్పియుండుటచే 'అనుష్ఠిత' మనఁగా భూతార్థక్రియనుబట్టి 'కొంతకాలమనుష్ఠింపఁబడి పిదప విచ్ఛేదము నొందిన'దని యర్థముసేయుట యొప్పును. కనుక 'స్వనుష్ఠితమైన - (అనఁగా సగుణమై స్వరూప విచ్ఛేదము గలిగిన) జ్ఞానయోగముకంటె విగుణమై స్వరూప విచ్ఛేదములేని కర్మయోగమే మేలనియర్థము. స్వరూపమున విచ్ఛిన్నమగుదానికి ఫలమే కలుగదు గాన అది సగుణమైనను ప్రయోజనములేదు. విగుణమైనదయ్యును స్వరూపమున విచ్ఛిన్నముకానిదై సాఁగుచుండినయెడల దానికి ఫలము తప్పదుకాన ప్రయోజనముగలదు. కాన యిట్టికర్మయోగమే శ్రేయమని భావము. అయితేకర్మయోగమునకు విచ్ఛేదము కలుగకుండుట యెట్లు? జ్ఞానయోగమునకుఁ గలుగుట యెట్లు? అన్నచో, కర్మయోగమున నింద్రియములు తమకలవాటు పడియున్న విషయులవంటి విషయములందే ప్రవర్తించుచున్న విగానయది మిక్కిలి శక్యముగానుండును. కావున నేదానిని 'స్వయముగాఁ గయికొనుటకుఁదగియుండుటచే స్వధర్మమగును' అనఁబడెను. ఇట్టిదిగావున దానికంతగా విచ్ఛేదము కలుగఁజాలదు. జ్ఞానయోగమున నింద్రియవ్యాపారములనే యుడుపవలసి యుండుటచే నది యశక్యముగాన ప్రమాద

కాలమే యనుష్ఠింపఁబడినదై ప్రమాదముతోఁ గూడినదయ్యె నుండును. కాఁబట్టి పరధర్మమునంటిదైన జ్ఞానయోగమునకంటె స్వధర్మమే యనఁదగు కర్మయోగము మేలైనది. మఱియు ప్రకృతిసంసృష్టుఁడైనవానికి, కర్మయోగము స్వయముగాఁ గయికొనుటకుఁ దగియుండుటచే స్వధర్మమగును గాన నట్టికర్మయోగమున వర్తించుచున్నపుడు వానికి ఒకజన్మమందు ఫలము లభింపక మరణము గలిగినను మేలేయగును. ఏలనఁగా కర్మము వానికి నియతమై స్వాభావికముగా నుండునుగనుక నిప్పటికది అంగవికలమైయుండినను, 'నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి' అనునట్లు అది ఏభంగమునొందక సాఁగుచుండునుగాన మఱొకజన్మమందేని దానిని అవికలముగా ననుష్ఠించుట సంభవింపవచ్చును. ప్రకృతిసంసర్గముగల

గర్భమైనదుమ విచ్ఛిన్నమగును. కావుననే దానిని 'స్వయముగాఁగయికొనుటకు అశక్యమగు' ననఁబడెను. కర్మయోగము విచ్ఛేదములేనిదైనను విగుణముగా (అనఁగా అంగవికలముగా) నుండినయెడల ఫలమెట్లు కలుగుననన్నచో, నది యీ జన్మమున ఫలము గలిగింపకపోయినను సులభమైయుండుటవలన నిర్విఘ్నముగా సాఁగుటచే జన్మాంతరమందు అవికలమైనదిగా నేర్పడి తన్మూలమున ఆత్మావలోకనఫలముకలిగించుననియెఱుఁగునది. కావుననే 'ఏభంగము... సంభవింపవచ్చును' అనఁబడినది. ఈకర్మయోగమును ఆత్మదర్శన ఫలముకొఱకయినదిగాన కామ్యకర్మములవలె ఫలాభిసంధి గలదయినను ఇదిజన్మాంతరమందేని ఫలమునిచ్చును. విగుణమైనందులకు ఫలము విలంబముగాఁ గలుగునింతేకాని, కామ్యకర్మమువలె ఫలమే లేనిదిగాదు. ఇప్పుడు విగుణమైనను జన్మాంతరమున సగుణమగును. అయినను వెంబడిజన్మముననే ఫలము నిచ్చుననుట నిర్ణయింపరాదు. వెంబడిజన్మమునకో దానికవ్వలిజన్మముననో ఫలము కలుగవచ్చును. కావుననే 'అవికలముగాననుష్ఠించుట సంభవించును' అని కేవలము అవికలత్వము(అనఁగా సగుణత్వము) సంభవించుటమాత్రమే చెప్పఁబడెనుగాని, ఫలసిద్ధి చెప్పఁబడినదిగాదు.

వానికి జ్ఞానయోగము స్వీయముగా కైకొనుటకు అశక్యమగును గాన యది వానికి పరధర్మమేయగును. అట్టి జ్ఞానయోగము ప్రమాదగర్భమగుటవలన నడుమ విచ్ఛేదము నొందవచ్చును. స్వరూపమున విచ్ఛిన్నమైనదానికి జన్మాంతరమునను ఫలము కలుగ నేరదుగాన నిది భయంకరమైనది. (విచ్ఛిన్నమైన జ్ఞానయోగపు ఫలమునకంటె విగుణమైన కర యోగపు ఫలము తరితమని భావము).

అర్జున ఉవాచ.

శ్లో॥ అథ కేన ప్రయుక్తోఽయం పాపం చరతి పూరుషః ।
అనిచ్ఛన్నపి వార్ష్ణేయ బలా దివ నియోజితః॥ 36

టీ. వార్ష్ణేయ=కృష్ణా, అథ=ఇఁకను, అయంపూరుషః = ఈపురుషుఁడు, అనిచ్ఛన్నపి = ఇచ్ఛలేనివాఁడైనను, కేన = దేనిచేత, ప్రయుక్తః=ప్రేరేపింపఁబడినవాఁడై, బలాత్ = బలాత్కారముగా, నియోజితఇవ=నియోగింపఁబడినవానివలె, పాపం = విషయానుభవరూపమగుపాపమును, చరతి=ఆచరించుచున్నాఁడు.

తా. కృష్ణా, జ్ఞానయోగమునఁ బ్రవర్తించినపురుషుడు విషయానుభవమునం దిచ్ఛలేనివాఁడైనను బలాత్కారముగా నియోగింపఁబడినవానివలె దేనిచేతఁ బ్రేరితుఁడై విషయానుభవరూపమైనపాపము నాచరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః।
మహాశనో మహాపాప్మా విద్ధ్యేన మిహ వైరిణమ్॥ 37

టీ. ఏషః=నీవడిగినఈహేతువు, రజోగుణసముద్భవః=రజోగుణమువలనఁబుట్టిన, కామః=కామము, మహాశనః=తృప్తిఁబొందని

త్రువు, ఏషః=ఈకామమె, క్రోధః = క్రోధరూపముగాఁ బరిణ
ంంచినదై, మహాపాప్మా=మహాపాపములకుఁ గారణభూతమైనది,
నం=ఈకామమును, ఇహ=ఈజ్ఞానయోగమునందు, వైరిణం=
త్రువునుగా, విద్ధి=ఎఱుఁగుము.

తా. సత్త్వాదిగుణము లొకప్పుడు రేఁగుచు నొకప్పుడు అడఁగు
చును నిట్లువర్తించుచుండును. అట్టిగుణములమయమైనదిప్రకృతి.
ట్టి ప్రకృతియొక్క సంసర్గముగలవాఁడు సత్త్వగుణము పొడ
చూపినప్పుడు జ్ఞానమునకుఁ బూనినను, ప్రాచీనవాసనవలనఁబుట్టి
నదై శబ్దాదివిషయములందువర్తించునదై రజోగుణాధిక్యమువలన
పెంపునొందిన దగుఈకామము వానికి శత్రువై వానిని విషయ
ములకు లాగుచున్నది. ఈ కామమే తనకు భంగముకలిగెనేని
అట్లు భంగముకలిగించిన చేతనులయెడల క్రోధరూపముగా
పరిణమించి మహాపాపకారకమై వానిని పరహింసాదులందు
ప్రవర్తింపఁజేయుచున్నది. రజోగుణమువలన జనించిన యీ కా
మమును జ్ఞానయోగమునకు సహజశత్రువుగా నెఱుఁగుము.

శ్లో॥ ధూమే నావ్రియతే వహ్ని ర్యథాఽఽదర్శో మలేనచ।
యథోల్బే నావృతో గర్భ స్తథా తేనేద మావృతమ్॥

టీ. యథా=ఎట్లు, వహ్నిః=అగ్ని, ధూమేన=పొగచేత, ఆవ్రి
యతే=కప్పఁబడుచున్నదో, (యథా=ఎట్లు) ఆదర్శః=అద్దము, మ
లేన=మురికిచేత, (ఆవ్రియతే)చ=కప్పఁబడుచున్నదో, యథా=
ఎట్లు, గర్భః=గర్భము(శిశువు),ఉల్బేన=మావిచేత, ఆవృతః=ఆవ
రింపఁబడియున్నదో, తథా=అట్లు, తేన=ఆకామముచేత, ఇదం=
ఈప్రాణిసమూహము, ఆవృతమ్=ఆవరింపఁబడియున్నది.

తా. పొగచే నగ్నియు, మాలిన్యముచే నద్దమును, మావిచేఁ

బిండమును నేవిధమున నావృతము లై యుండునో ఆవిధమున నీ ప్రాణిసమూహము కామముచే నావరింపఁబడియున్నది.

అవ. అది ఆవరించియుండు ప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆవృతం జ్ఞాన మేతేన జ్ఞానినో నిత్యవైరిణా।
కామరూపేణ కౌన్తేయ దుష్పూరే ణానలేన చ॥ 39

టీ. కౌన్తేయ = అర్జునా, నిత్యవైరిణా = విషయాసక్తినిగలిగించుటచే అనాదిశత్రువైనదియు, కామరూపేణ = ఆశాస్వరూపమైనదియు, దుష్పూరేణ=పొందనర్హముకాని విషయములుకలదియు, అనలేన=తృప్తిచెందనిదియునగు, ఏతేన=ఈకామముచేత, జ్ఞానినః = జ్ఞానస్వభావముగలప్రాణియొక్క, జ్ఞానం=ఆత్మవిషయమైనజ్ఞానము, ఆవృతం=ఆవరింపఁబడినది.

తా. స్వభావముచే జ్ఞానాకారుఁడైన యీప్రాణియొక్క ఆత్మవిషయమైన జ్ఞానము, పొంద నర్హముగాని విషయములం బ్రవర్తించుటచేఁ బూరింపనలవిగానిదియును, యోగ్యములైనవి ప్రాప్తించినను తనివిలేనిదియును, విషయములందువ్యామోహమును బుట్టించుటచే ఆత్మసాక్షాత్కారమునకు అనాది శత్రువుగాను నున్నయీ కామముచేత ఆవరింపఁబడియున్నది.

అవ. ఈకామము ఏయుపకరణములచేత స్వతంత్రుఁ డగు ఆత్మను ఆక్రమించి పరతంత్రునిగాఁ జేయుచున్నదో వానిని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇన్ద్రియాణి మనో బుద్ధి ర స్యాధిష్ఠాన ముచ్యతే।
ఏతై ర్విమోహయ త్యేష జ్ఞాన మావృత్య దేహినమ్॥

టీ. అస్య=ఈకామమునకు,ఇన్ద్రియాణి=ఇన్ద్రియములు,మనః =మనస్సు,బుద్ధిః=బుద్ధియును,అధిష్ఠానం(ఇతి)=ఆత్మనుఅధిష్ఠించుట

ఫ ఉపకరణములు- కామము వీనిచేత ఆత్మను అధిష్ఠించుననుట- (కామము వీనిమూలమున స్వతంత్రమగుఆత్మను ఆక్రమించి పర తంత్రము చేయునని భావము), ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నది, ఏషః=ఈకామము, ఏతైః=ఈయింద్రియమనోబుద్ధులచేత, జ్ఞానం= జ్ఞానమును, ఆవృత్య=కప్పి, దేహినం = ప్రకృతిసంసర్గముగలజీవు ని, విమోహయతి = వివిధములుగా మోహింపఁ జేయుచున్నది- ఆత్మజ్ఞానవిముఖునిగాను విషయానుభవపరునిగాను జేయుచున్న దనుట.

తా. ఈకామమునకు * ఇంద్రియమనోబుద్ధులు ఆత్మను అధి ష్ఠించుటకుసాధనములు. కామము తనకుఆత్మాధిష్ఠానసాధనములై విషయాసక్తములై యుండునింద్రియమనోబుద్ధులచేత ప్రకృతి సంసర్గము గలదేహియొక్క జ్ఞానమునుగప్పి, వానిని అనేకవిధ ములుగామోహింపఁజేయుచుండును. (అనఁగా కామము ఇంద్రి మనోబుద్ధులను అధిష్ఠించి తన్మూలమున పురుషుని స్వవశముచేసి కొని వానిని ఆత్మజ్ఞానవిముఖునిగాను విషయానుభవమునందా సక్తునిగాను జేయు నని భావము).

శ్లో॥ తస్మాత్త్వ మిన్ద్రియాణ్యాదౌ నియమ్య భరతర్షభ ।
పాప్మానం ప్రజహి హ్యేనం జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనమ్॥ 41

టీ. భరతర్షభ =భరతవంశమువారిలో శ్రేష్ఠుఁడవగు అర్జునా, తస్మాత్ =ఆకారణమువలన- ఈకామమ నెడిశత్రువుజ్ఞానయోగము నంప్రబవర్తించినవానిని విషయాభిముఖునిగాఁజేయుటవలన,త్వం= నీవు, ఆదౌ= మొదట- మోక్షోపాయారంభసమయమునందే,ఇన్ద్రి

* ఇచ్చట ఇంద్రియములనఁగా బాహ్యేంద్రియములు.బుద్ధియనఁగా పురుషా ర్థములు కానివానియందు పురుషార్థములే యనెడి విపరీతమైనయధ్యవసాయము.

యాణి = ఇంద్రియములను, నియమ్య=కర్మయోగమునందు నియమించి, జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం = ఆత్మస్వరూపమును గుఱించిన జ్ఞానమును ఆత్మస్వరూపవివేకమును గుఱించిన విజ్ఞానమును నశింపఁజేయునట్టి, పాప్మానం = పాపస్వరూపమగు, ఏనం=ఈకామమును, ప్రజహి=విడువుము (నశింపఁజేయుము).

తా. అర్జునా, (ఈకామమనెడి శత్రువు సర్వేంద్రియ వ్యాపారోపరతిరూపమైన జ్ఞానయోగమునఁ బ్రవర్తించినవానికి విషయములం దాభిముఖ్యముఁ గలిగించి వానిని ఆత్మయెడ విముఖునిఁగాఁ జేయుచున్నది) కాఁబట్టి ప్రకృతిసంసర్గమువలన ఇంద్రియవ్యాపారములయందే ఆసక్తుఁడవైననీవు, మొదట మోక్షోపాయము నారంభించునపుడే *ఇంద్రియవ్యాపారానురూపమగు కర్మయోగము

* కామమునకు ఆత్మ నధిష్ఠించుటకైన యుపకరణములు ఇంద్రియమనోబుద్ధులుగదా. వానిలో 'ఇన్ద్రియాణి ఆదౌ నియమ్య' అని యింద్రియములను మొదట నియమించుట నిట చెప్పఁబడినది. ఇచట ఇంద్రియనియమనము అనఁగా, జ్ఞానయోగమునవలె ఇంద్రియవ్యాపారములనెల్ల పూర్ణముగా ఉడుపుటగాదు. ఏలన, వెంట్ట మొదట నట్లు చేయుట శక్యముగాదు. కర్మయోగమునందు 'యస్త్వింద్రియాణి మనసా' అని మునుపు చెప్పఁబడినయింద్రియనియమనమే యిచటఁగూడ గ్రాహ్యము. కావుననే 'ఇంద్రియవ్యాపారానురూపమగు కర్మయోగమందు ఇంద్రియముల నియమించి' అనఁబడినది. అనఁగా జ్ఞానయోగమందువలె నింద్రియముల వ్యాపారములనెల్ల నుడుప నక్కఱలేదు. వానిచే వ్యాపారములను జేయించుచునే యావ్యాపారములను కర్మయోగమందు మాత్రము నిలుపవలయును. ఇదియే యిచటి యింద్రియనియమనము. మఱియు ఇంద్రియములు వ్యాపారములు చేయనిచో కర్మయోగము జరుగనేరదు. కనుక జ్ఞానయోగమువలె నింద్రియవ్యాపారముల నడ్డగింపక కర్మయోగము ఇంద్రియవ్యాపారములకు అనురూపముగానే యుండుటచే ఇందు వానిని నియమించుటయు సులభమని గ్రాహ్యము.

...ము ఇంద్రియములు విషయము... ఆత్మస్వరూప విషయమైన
...నమును తద్వివేకవిషయమై... ...గాను నాశమునొందింపం
...లిన పాపిష్ఠమైన యీకామ... ...రిని నాశముచేయుము.
... ...జ్ఞానిగా జేసి మనస్సును...

శ్లో॥ ఇన్ద్రియాణి పరా ణ్యాహు ...రిన్ద్రియేభ్యః పరం మనః।
మనస స్తు పరా బుద్ధి ...ర్బుద్ధేః పరత స్తు సః॥ 42

ప్ర. ఇన్ద్రియాణి=ఇంద్రియ... పరాణి=(జ్ఞానమునకు విష... ము చేయుటయందు) ప్రధా... ...నవి, అహుః=చెప్పు చున్నారు, ఇన్ద్రియేభ్యః=ఇం... ...ద్రియములకంటె, మనః=మనస్సు ...ం=ముఖ్యము, మనసః=మ... ...కంటె, బుద్ధిః=నిశ్చయమైన అధ్య వసాయము పరా=ముఖ్యము... ...స్తు బుద్ధికంటెను, యః=... ...

తా. (ఇంద్రియములు విషయ... ...యున్న యొపల ...విషయము ...జ్ఞానము ప్రవర్తింపజేయుటకు ...నమునకు విరో...ము చేయుటయందు ఇంద్రియములు ప్రధానవి యని చెప్పుదురు.(ఇంద్రియములు† విషయములనుండి... ...ద్రించినను మనస్సు

* స్వరూపము గూర్చి వివరించిన జ్ఞానము; స్వరూపము... ...గూర్చి వివరించిన విజ్ఞానము. వివేకము... ...కొమ్మునకంటె... ...యొకటి కల ...అని ఆత్మస్వ... ...మాత్రము... జ్ఞాన... ...

...వికేని గల వివేకము...

...అనుసరించిన ...

...నము గాను ...

...జ్ఞానము గాను గ్రహించు...

ఇది ... ...గువానిం జెప్పు ప్రక... ...ని జెప్పు ప్రకరణము

విషయాసక్తమగునేని ఆత్మజ్ఞానము కలుగదు గాన) ఇంద్రియ
గాదు. కాన యిట 'ఇంద్రియములు...నివర్తించినను' అనఁగా జ్ఞానయోగమం
దుంబోలె ఇంద్రియములను సర్వవిషయములనుండి పూర్ణముగా నివర్తించుట
గాదు. విషయములు సన్నిహితములు కాకుండుట బలవంతముగా మరల్చుట
మొదలైనవానిచేత బాహ్యేంద్రియములు విషయములనుండి నివర్తించుటయని
గ్రహించునది. ఇట్లే 'మనస్సు ఇతర వ్యాపారములకు విముఖముగానుండినను'
అనఁగా దానికి వ్యాపారములన్నియు నిశ్శేషముగా నివర్తించుట కాదు. అ
పూర్వవాక్యమున 'విషయాసక్త' మైనదిగాఁ జెప్పఁబడినది గాన అట్టిమనస్సునకు
నిశ్శేషముగా వ్యాపారములు నివర్తింపదు. మఱియు మనస్సునకు నిశ్శేష వ్యా
పారనివృత్తి గలిగెనేని విపరీతాధ్యవసాయము ప్రవర్తింపదు. మనస్సును ఒకా
నొకవిషయమందు నిలిపి దానినిగుఱించి 'చేయుదును చేయను' అని అధ్యవసి
చుటయేకదా అధ్యవసాయ మనఁబడును. కాన మనోవ్యాపారములేనిచో అధ్య
వసాయము గలుగదు. ఇఁక విపరీతాధ్యవసాయముగాని యెట్లు ప్రవర్తించును
కాఁబట్టి మనస్సు ఇతర వ్యాపారములకు విముఖమైనదనఁగా, అది విషయాంత
ములనుండి, యొక్కొకప్పుడు నిద్ర ఆలస్యము మొదలైనట్టి కారణములచే
తనంతటనే నివర్తించుచున్నది. అప్పుడు దానిని నివర్తింపకుండునట్లు ఎంతఁబ
వంతముగా నడ్డగించినను శక్యముగాదు. ఈ నివృత్తియే యిట గ్రాహ్యము
ఇట్లు నిద్రాదులచే తనంతటనే నివృత్తిఁజెందినను దురాగ్రహాదిమాత్రము
విపరీతాధ్యవసాయము ప్రవర్తింపఁగా మనస్సుగూడ నివృత్తినిమాని య
ప్రవృత్తినొందును గాన మనస్సునకంటె నాయధ్యవసాయమే బలీయమై
దిగాఁ జెప్పఁబడినది. ఇంతేకాక కామము వాసనచేఁ గలిగినదై తన క
రూపమైనయధ్యవసాయములనే కలిగించుచుండును గాన 'ఇచ్ఛారూపః'
అనఁబడెను. అనఁగా నది విషయేచ్ఛయగునని భావము. అది 'రజోగుణమువ
బుట్టిన' దనఁగా ప్రాచీనకర్మములచే రేఁగినరజస్సుచేత కలుషితమగు మ
మాత్రముచేఁ బుట్టినదని యర్థము. ఇంద్రియా...లు విషయాంతరములను
విముఖములగుట సిద్ధించెనేని ఆవిషయేచ్ఛ యుండినను విరోధమేమి? అ

ములకంటె మనస్సు ముఖ్యమైన విరోధి. (మనస్సు ఇతర వ్యాపారములకు విముఖముగానుండినను బుద్ధి విపరీతప్రవృత్తికలిగి యుండిన యెడల జ్ఞానము ప్రవర్తింపదు గనుక) మనస్సుకంటె విపరీతాధ్యవసాయరూపమైనబుద్ధియె ముఖ్యవిరోధి. (ఇంద్రియమనోబుద్ధులన్నియు శాంతినొందినను రజోగుణమువలనఁబుట్టినదై యిచ్ఛారూపమగు కామము కలిగెనేని అదియే ఈయింద్రియాదుల నన్నిటిని తనవిషయమునందుఁ బ్రవర్తింపఁజేసి ఆత్మజ్ఞానమును అడ్డగించును. కావున 'యోబుద్ధేః పరతస్తు సః' అని యాకామమే చెప్పఁబడినది. అనఁగా జ్ఞానమునకు విరోధము సేయుటయందు బుద్ధికంటెనుగూడ ముఖ్యమైనది ఆకామమేయగునని యర్థము-ఆత్మజ్ఞానమునకు విరోధులగు వానియందెల్ల కామమె ప్రధానమని భావము.

శ్లో॥ ఏవం బుద్ధేః పరం బుద్ధ్వా సంస్తభ్యాత్మాన మాత్మనా।
జహి శత్రుం మహాబాహో కామరూపం దురాసదమ్॥43

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే కర్మయోగోనామ తృతీయోఽధ్యాయః.

భవేచ్ఛయుండుండి, అధ్యవసాయమును మనస్సును ఆత్మయందే ప్రవణములు కాఁగూడదాయెన్నచో ఆత్మేచ్ఛయు నున్నదిగాని అది యొకానొకప్పుడే కలుగునదై అల్పసత్త్వమే ఆధారముగాఁ గలిగియుండును. విషయేచ్ఛయో ప్రవృద్ధములైన ప్రాచీనకర్మములచేఁ బుట్టింపఁబడినదై యెడతెగక యనువర్తించుచుండు రజస్సు ఆధారముగాఁ గలది.కనుక ఆత్మేచ్ఛ ఆత్మదర్శనాధ్యవసాయాదులను గలిగింపకుండునంతవఱకును విషయేచ్ఛ ప్రబలమై విషయానుభవాధ్యవసాయాదులనే కలిగించుచుండును గాన 'అదియే యీయింద్రియాదులను... అడ్డగించు' ననఁబడెను.ఇది దీనికిఁబూర్వములైనవానినెల్ల నడపునని చెప్పుట,బుద్ధి మనస్సులుగూడ తమకుఁ బూర్వమైనవానిని నడపునటకు ఉపలక్షణమగును.

టీ. మహాబాహో=అర్జునా, ఏవం=ఇట్లు, (కామం=కామమును), బుద్ధేః=బుద్ధికంటెను, పరం=ప్రధానమైన (వైరిణాం) బుద్ధ్వా=(జ్ఞానవిరోధియని) తెలిసికొని, ఆత్మనా=బుద్ధిచేత, ఆత్మానం=మనసును, సంస్తభ్య=కర్మయోగమునందు నిలిపి, దురాసదం=అడఁచుటశక్యముకాని, కామరూపం=కామస్వరూపమయిన శత్రుం=శత్రువును, జహి=నశింపఁజేయుము.

తా. అర్జునా, ఈవిధమున కామము బుద్ధికంటెను జ్ఞానయోగవిరోధియగు వైరిగా తెలిసికొని, బుద్ధిచేత మనసును * కర్మయోగమున చక్కఁగా నిలిపి కామరూపమై దుర్జయమైయున్న ఆ శత్రువును నశింపఁజేయుము.

ఇది యుపనిషదర్థప్రతిపాదకంబును బ్రహ్మవిద్యయు యోగశాస్త్రంబును శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదరూపంబును నగు
శ్రీభగవద్గీతలలో కర్మయోగం బన్నది
తృతీయాధ్యాయము.

---

* ఇచట 'సంస్తభ్య ఆత్మానం ఆత్మనా జహి శత్రుం ... దురాసదమ్' అని మనస్సును సంస్తంభించుకొని కామమును జయించునట్లు చెప్పఁబడియున్నది. ఇందు మనస్సును సంస్తంభించుటయనఁగా మనస్సును అత్యంతవశము చేసికొనుట యని గానేరదు. ఏలనఁగా, కామము ఇంకను జయింపఁబడలేదు. అది జయింపఁబడకుండునంతవఱకును మనస్సును గెలుచుచునేయుండును గాన మనస్సు వశముగాఁజాలదు. కనుక కామమును జయింపకముందు మనస్సును సంస్తంభించుటయనఁగా మనస్సును కర్మయోగమునందు స్థాపించుటయని యగును, గాని వశముచేసికొనుట గానేరదు. కావుననే 'కర్మయోగమున' నిలిపి యనఁబడినది.